

KÉPES GYÖRGY

Dánia
alkotmány-
története
a 13. század
végétől
napjainkig

GONDOLAT

Jogtörténeti
értekezések 37.

Dánia

alkotmánytörténete
a 13. század végétől

1814-1848-ig
napjainkig

1848-1849. évi kiadás

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 37.

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

KÉPES GYÖRGY

Dánia alkotmánytörténete a 13. század végétől napjainkig

Gondolat Kiadó • Budapest, 2009

A kötet az ELTE Magyar Állam-és Jogtörténeti tanszékén működő MTA ELTE Jogtörténeti Kutatócsoportjának kutatási programja keretében jelent meg.



Bibliotheca Iuridica

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
tudományos kiadványai
Publicationes Cathedrarum

43

HU ISSN 1586-8265

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes, írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Képes György, 2009

A kiadásért felel Bácskai István
Szöveggondozó Rátkay Ildikó
Műszaki szerkesztő Pintér László
Tördelő Janković Milán

Nyomta és kötötte Robinco Nyomda

ISBN 978-963-693-184-1

ISSN 1586-8265

TARTALOM

I. BEVEZETÉS	13
„Európa legrégebbi monarchiája”	13
A dán alkotmányfejlődés fő korszakai	15
A dán állam terjedelme	17
II. A KÖZPONTOSÍTOTT RENDI MONARCHIÁTÓL AZ ARISZTOKRATIKUS KORMÁNYZATIG	19
2.1. DÁNIA TÁRSADALMI TAGOZÓDÁSA A KÖZÉPKORBAN	19
Nemesség	19
Egyház	20
Polgárság	22
Parasztság	23
2.2. A DÁN ALKOTMÁNY ALAPELEMEI 1536 ELŐTT	24
Herred és land	24
A királyi hatalom	25
Kompilációk, birtokösszeírás	27
A királyi hitlevelek	28
Danehof	29
IV. Valdemár reformjai	30
Rigsråd	31
Rigsdag	32

2.3. AZ ARISZTOKRATIKUS KORMÁNYZAT IDŐSZAKA, 1536–1660	33
A kalmari unió	33
II. Keresztély reformjai és bukása	35
Az 1536. évi alkotmányos átalakulás	36
A Rigsdag 1536 után	38
Az Országtanács és a központi szervek	39
A király és a nemesség együttműködése	40
A gazdasági helyzet megváltozása	41
III. ABSZOLÚT MONARCHIA DÁNIÁBAN	43
3.1. A „RÉGI ABSZOLUTIZMUS”	43
A dán–svéd háborúk	43
Az arisztokratikus kormányzat vége	48
Az 1661. évi trónöröklési és egyeduralmi törvény	51
Az 1665. évi Királytörvény	52
A Kongelov államelméleti alapjai és értékelése	57
A modern közigazgatás megszervezése 1660–62-ben	61
Bírósági reform, jogegységesítés	63
Társadalmi hierarchia, katonáállam, új röghöz kötés	66
Változások az állam működésében a 18. században	69
3.2. A FELVILÁGOSULT ABSZOLUTIZMUS KORSZAKA	72
Az udvari orvos országlása	72
Struensee bukása	76
Az 1784. évi államcsíny és az új reformkor	80
A 19. század első évtizedei: szegényügy és közoktatás	84
Az 1814. évi kielii béke	86
A tartományi konzultatív gyűlések	87
A Slesvig-kérdés és az alkotmányos reform gondolata	91

IV. AZ ALKOTMÁNYOS MONARCHIA LÉTREJÖTTE ÉS FEJLŐDÉSE	94
4.1. AZ 1848–49. ÉVI ALKOTMÁNYOS ÁTALAKULÁS	94
Az 1848. január–februári dualisztikus alkotmánykoncepció	94
Az 1848. márciusi koppenhágai „békés forradalom”	97
Az alkotmányozó gyűlés	100
Dánia első liberális alkotmánya	102
4.2. SLESVIG ELVESZTÉSE	109
Az első schleswig-holsteini háború	109
A közös alkotmányok	111
A második schleswig-holsteini háború	114
4.3. DÁNIA ALKOTMÁNYFEJLŐDÉSE 1866–1915 KÖZÖTT	116
Az 1866. évi alkotmány	116
A „landstingi parlamentarizmus” évtizedei	119
A valódi parlamentarizmus győzelme	122
4.4. A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI KORSZAK ALKOTMÁNYFEJLŐDÉSE	125
Az 1915. évi demokratikus alkotmányreform	125
Észak-Slesvig visszacsatolása és az 1920. évi alkotmánymódosítás	128
Az 1939. évi meghíúsult alkotmányrevízió	133
Dánia a náci megszállás idején	136
4.5. A HÁBORÚ UTÁNI ÉVEK	140
Az alkotmányreform gondolatának felélesztése	140
Az 1953. évi alkotmány rövid áttekintése	145

V. DÁNIA HATÁLYOS ALKOTMÁNYA ÉS POLITIKAI RENDSZERE	148
5.1. A TÖRVÉNYHOZÓ HATALOM	148
A Folketing szervezete	148
A törvényalkotási folyamat	150
A parlamenti ellenőrzési jogok	153
A választójog és a választási eljárás	154
5.2. A VÉGREHAJTÓ HATALOM	159
Az államfő szerepe az alkotmányos rendszerben	159
A kormányalakítás	161
Államtanács, minisztertanács, kabinet	162
A kormány politikai felelőssége	164
A közjogi felelősségre vonás	167
Pártok és kormányok	169
A helyi önkormányzatok	179
5.3. A BÍRÓI HATALOM	184
A bírósági szervezet	184
Közigazgatási bíraskodás és alkotmányos felülvizsgálat	188
5.4. ALAPJOGOK	190
Vallás szabadság	190
Személyi szabadság és eljárásjogi garanciák	191
A tulajdon és a vállalkozás szabadsága	192
Sajtó szabadság	193
Egyesülési és gyűlekezési jog	196
Szociális jogok	198
A feudális privilégiumok megszüntetése és tilalma	199
A katonaságra és katonákra vonatkozó szabályok	200

5.5. KÜLÖNLEGES ALKOTMÁNYOS SZABÁLYOK ÉS INTÉZMÉNYEK	201
A szuverenitás-transzfer	201
Népszavazások	202
Az ombudsmand	211
A Feröer-szigetek és Grönland sajátos helyzete	214
TABLE OF CONTENTS	221
IRODALOM	225
Felhasznált magyar nyelvű irodalom	225
Felhasznált idegen nyelvű irodalom	226
Ajánlott szépirodalmi művek	230
Benny Andersen: Kezdetben	231

A szerző ezúton is szeretné megköszönni
Jes Bjarup professzor úr (Stockholmi Egyetem)
anyaggyűjtésben nyújtott felbecsülhetetlen értékű segítségét.

Köszönetet mond továbbá feleségének és kislányainak a sok türelemért,
Édesanyjának a támogatásért, öccsének pedig hasznos tanácsaiért.

Köszönet dr. Mezey Barna professzor úrnak (ELTE ÁJK)
és dr. Aradszky Zsolt ügyvéd úrnak (Aradszky és Képes Ügyvédi Iroda),
hogy hozzásegítettek ahhoz, hogy ez a könyv megjelenhessen.

I. BEVEZETÉS

„Európa legrégebb monarchiája”

A világ országai elkeseredett harcot vívnak azért, hogy magukénak tudhassák a legrégebb frott alkotmányt. Norvégiáé a legrégebben hatályban levő alaptörvény Európában – mondják, holott tudjuk, az 1814. évi, a maga idejében valóban igen korszerű *eidsvøldi alkotmány* is alapvető változásokon ment keresztül elfogadása óta,¹ mint ahogy a közkeletűen a „világ legrégebbi chartális alkotmányaként” aposztrofált 1787. évi amerikai konstitúció is többször módosult a philadelphiai konvenció berekesztését követő évszázadok alatt elfogadott huszónhét alkotmány-kiegészítő cikkelynek köszönhetően (bár az is tény, hogy a kormányforma és az alapintézmények szerkezete, működése, egymáshoz való viszonya tekintetében kevés érdemi változás történt).²

Dánia sem szégyenkezhet: bár jelenlegi alkotmánya formálisan 1953. június 5-e óta hatályos, alapvetően az 1849. évi első polgári alaptörvény (az 1849. júniusi alkotmány, azaz a *Junigrundlov*) megújításáról és átdolgozásáról volt szó, így ez a kis skandináv állam is százhatvan év szerves (az

¹ MEZEY Barna – SZENTE Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*. Bp., 2003, Osiris Kiadó, 307, 363; SZENTE Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet, 1945–2005*. Bp., 2006, Osiris Kiadó, 274, 276.

² Az amerikai alkotmány módosításának sajátos szabályai értelmében az eredeti alkotmányzöveget formálisan módosítani nem lehet, csak kiegészíteni, de természetesen ha egy kiegészítő cikkely ellentétes az alkotmány korábbi szabályával, akkor az utóbbi a továbbiakban nem alkalmazható. Bővebben lásd KÉPES György: *A tökéletesebb unió. Az Egyesült Államok alkotmánya*. Bp., 2003, Gondolat Kiadó, 63–64.

1866–1901 közötti időszaktól eltekintve, ráadásul töretlenül a demokratizálódás felé mutató) polgári alkotmányfejlődésre tekinthet vissza.³ Talán még izgalmasabb és különlegesebb írott forrása a dán alkotmánytörténetnek az 1665. évi *Kongelov*, azaz „Királytörvény”,⁴ amely nem volt más, mint a dán abszolút monarchia alaptörvénye, és amely 1849-ig (a trónöröklési rendet tekintve 1853-ig) volt hatályban.

Joggal szállhatunk vitába a túlzó állítással, hogy ez lenne az első írott alkotmány Európában (hogy csak néhány közismert példát említsünk: gondoljunk a németalföldi *Egyesült Tartományok* 1579. évi alapszerződésére, a Cromwell-féle, 1653. évi *Instrument of Governmentre* vagy épp San Marino hivatalosan a mai napig hatályos 1600. évi, *Leges Statutae Republicae Sancti Marini* címet viselő alkotmányra)⁵, az azonban aligha kétséges, hogy – legalábbis az abszolutizmus európai történetében – páratlan és igen nagy jelentőségű, ráadásul államelméleti szempontból is magas színvonalú alkotásról van szó.⁶

³ „Az 1849. évi alkotmány legtöbb rendelkezését a későbbi alkotmánymódosítások érintetlenül hagyták, így az alkotmány 150. évfordulójának megünneplése 1999 júniusában minden tekintetben indokolt.” GERMER, Peter: *The Danish Constitution – 150 Years*. Kopenhagen, 1999, Dán Királyság Külügyminisztériuma, 1.

⁴ Angol nyelvű forrásokban rendszerint *Royal Law* néven említik, lásd a tárgyban megjelent legfontosabb (a jogszabályszöveg angol nyelvű fordítását is publikáló) forrásmunkát: EKMAN, Ernst: The Danish Royal Law of 1665 In *The Journal of Modern History*, Vol. 29, 2/1957, 102–107; más helyütt egyszerűen alkotmánytörvénynek (*constitutional act*) nevezik, lásd pl. GERMER 1999, 1, de „a király törvénye” (*King’s Law*) néven is ismeretes.

Az egyik legismertebb kortárs dán történész, Knud J.V. Jespersen 2004-ben kiadott angol nyelvű összefoglaló művében érdekes módon trónöröklési törvény (*Act of Succession*) néven említi, holott a dokumentum e tekintetben csak az 1660-ban a rendekkel már elfogadtatott szabályokat erősíti meg. JESPERSEN, Knud J. V.: *A History of Denmark*. New York, 2004, Palgrave MacMillan, 42, 46, 48.

A jelen tanulmányban a *Királytörvény* megjelölést használjuk, ám a latin cím (*Lex Regia*) alapján a magyarul kissé nehézkes „a király törvénye” megnevezés is helytálló volna.

⁵ A San Marinó-i alaptörvény esetében vitatható, hogy az mennyiben felel meg egy állam alkotmányával szemben támasztott kritériumoknak, illetve mennyiben tekinthető inkább egy városi önkormányzat működési szabályainak. Lásd SZENTE 2006, 342.

⁶ Ernst Ekman 1957-ben megjelent cikkében egyenesen a modern történelem legtovább hatályban volt írott alkotmányának („the longest-lasting written constitution in modern history”) nevezi. EKMAN 1957, 102. Ha időtartamát 1665-től 1849-ig számítjuk, ez valóban 184 év, a tanulmány megjelenésekor pedig az USA alkotmánya (1789-től számítva) még csak 168 éve volt hatályban (az említett San Marinó-i városállami alapokmányt ezek szerint Ekman sem tekintette teljes értékű chartális alkotmánynak).

Lars Bo Kaspersen a *Kongelov* kapcsán azt emeli ki, hogy ez Európa egyetlen írott abszolutisztikus alkotmánya („the only written absolutist constitution in Europe”). KASPERSEN,

A következőkben Dánia feudális kori és újkori alkotmányfejlődését kívánjuk bemutatni: az európai típusú rendiség megkésett és felemás kialakulását és intézményeit; a királyi reformációval létrejövő arisztokratikus kormányformát; a híres *Kongelov* kiadásához vezető okokat és az általa megteremtett alkotmányos abszolutizmust; az abszolút monarchia két évszázados időszakának reformjait, a feudális jellegű kiváltságok megszüntetésétől a kései jobbágyság felszámolásáig; végül pedig az alkotmányos monarchia létrejöttét, a parlamentarizmus megszilárdulását. Azt az utat vizsgáljuk tehát, melynek során a Dán Királyság – „Európa legrégebb monarchiája”⁷ – a feudális Európa perifériájáról indulva eljutott a civilizált világ egyik legkorszerűbb, demokratikus alkotmányáig.

A dán alkotmányfejlődés fő korszakai

Dánia alkotmánytörténetét a 10. századtól (a kereszténység felvétele 974-ben, az egyházszerkezet kiépülése, nyugati minták megjelenése) a 13. század második feléig (a nemesek által 1282-ben Erik Klipping királlyal kiadott, „dán Magna Cartaként” is emlegetett *håndfæstning*ig) a viking hagyományok és az európai patrimonális állam sajátos kevert változata jellemezte. Ezt követően az ország egészen a 17. századig (az abszolút monarchia 1660–65 közötti létrejöttéig) korlátozott (rendi) monarchia volt, melyben a király és a rendek közötti hatalommegosztás a magyar királyi

Lars Bo: How Denmark became democratic. The Impact of Warfare and Military Reforms. *Acta Sociologica*, Vol. 47, 1/2004, 71–89, 79.

⁷ Dánia „Európa legrégebb állama”, melyről már a 700 körül keletkezett óangol *Beowulf* ének is „létező királyságként beszél”. ORFIELD, Lester Bernhardt: *The Growth of Scandinavian Law*. Philadelphia, 1953, University of Pennsylvania Press, 1.

A magyar történeti és ismeretterjesztő irodalomban is a „legrégibb királyságként” emlegetik, lásd pl. BOLDIZSÁR Iván: *A gazdag parasztok országa*. Bp., é.n. [1939.], Franklin Társulat, 7; KÖVÁGÓ Pál: Egy kis történelem In: KÖVÁGÓ Pál: *Dánia*. Bp., 1976, Panoráma, 22–38, 36. SZÜCS R. Gábor: *Dánia*. Bp., 2000, Press Publica Kiadó, 24, 81. Változó Világ 34.

[A dán királyi dinasztiát a 10. században uralkodott Öreg Gormtól eredeztetik. Megjegyzendő, hogy az *Oldenburg*-ház 1448, I. Keresztély (Oldenburg hercege) trónra lépése óta uralkodik Dániában, ráadásul 1863-tól (a gyermektelen VII. Frigyes halála és IX. Keresztély megkoronázása óta) a dinasztia egyik oldalágának, a *Glücksburg* családnak a leszármazottai adják az államfőt. A királyi család hivatalos történetét Knud J. V. Jespersen összeállításában lásd: <http://www.denmark.dk/en/menu/AboutDenmark/RoyalDenmark>.]

hitlevelekhez és az angol charterekhez hasonló *håndfæstning*ekkel (*pacta conventa*k) időről időre megerősített kontraktuson alapult.⁸

A dán történetírás a rendi állam időszakát is két nagy korszakra osztja, melyek határát a királyi reformáció, a katolikus egyház hatalmának megsemmisítése útján 1536-ban végbement *alkotmányos forradalom* jelenti.⁹ E felosztás szerint a 13–16. század bizonyos *központosított rendi monarchia* volt, 1536–1660 között pedig a király és a nemesség legfelső körei között oszlott meg a főhatalom (ezért is szokás ezt az időszakot az *arisztokratikus kormányzat* korának nevezni). A rendi állam végét az arisztokrácia privilégiumainak 1660. évi megsemmisítése hozta el. Ekkor Dánia (az angol típusú parlamentáris fejlődés helyett) közel kétszáz évre, vagyis egészen az 1849. évi alkotmányig, az abszolutizmus (mégpedig a legtökéletesebb abszolút monarchia)¹⁰ útjára lépett.

Az utolsó, máig tartó korszak az 1848. márciusi békés forradalommal (a királyi hatalom önkéntes önkorlátozásával), valamint az 1848–49. évi alkotmányozási folyamattal (az 1849. június 5-ei alkotmány elfogadásával) vette kezdetét. A kormányforma inentől alkotmányos monarchia. 1849 után Dánia alaptörvénye több kisebb-nagyobb revíziót is megélt (így kiemelendők az 1866., 1915. és 1953. évi jelentős alkotmányreformok), melyeket – talán az 1866. évitől eltekintve – a demokratizálódás, a parlamentarizmus érvényre jutása, a modern jogállami intézmények folyamatos tökéletesedése, sőt, újszerű alapjogok és alkotmányos intéstúciók megjelenése jellemez.

⁸ ROKKAN, Stein: Dimensions of State-Formation and Nation-Building: A Possible Paradigm for Research on Variations within Europe. In HALL, John (szerk.): *The State. Critical Concepts*. Florence, 1994, Routledge-Taylor & Francis Group, 25–58, 46.

⁹ JESPERSEN 2004, 34.

¹⁰ A hazai szakirodalomban Sashalmi Endre hívja fel a figyelmet arra, hogy Dánia államfejlődése az abszolutizmusok története szempontjából páratlan, sőt, az 1665. évi Királytörvény (*Kongelov*) alapján a Dán (–Norvég) Királyság az abszolút monarchia afféle „mintaállamának” tekinthető. Lásd SASHALMI Endre: *A nyugat-európai államfejlődés vázlat*. Bp., 2006, Pannonica Kiadó, 7, 145. A dán abszolutizmusról ugyanitt bővebben: 134–138.

Lester B. Orfield ugyanezzel kapcsolatban úgy fogalmaz, hogy „a dán–norvég abszolutizmus volt a leginkább logikusan kiépített és tökéletesített, isteni jogon alapuló abszolút monarchia egész Európában”. ORFIELD 1953, 21.

A dán állam terjedelme

Dánia története már a 9. századtól, Godfred időszakától szorosan összekapcsolódott Norvégiával. A dán államot a 10. század első felében egyesítő Öreg Gorm (*Gorm den Gamle*) is igényt formált bizonyos norvég területekre, és a két skandináv államot évszázadokon át dinasztikus kapcsolatok fűzték össze. 1028-ban Nagy Kanut (*Knud den Store*) dán királyt Norvégia uralkodójaként is elismerték – az ő birodalma emellett magában foglalta Angliát, Skócia déli részét, Svédország déli partjait és a Balti-térség nagy részét is.¹¹

A dán–norvég perszónalunió 1388-tól 1814-ig állt fenn. 1536 után (III. Keresztély hatalomra jutását követően) a kapcsolat szorosabbá vált, azonban a két ország az egységes, közös államig annak ellenére sem jutott el, hogy az 1536. évi *håndfæstning* szerint Norvégia örökké a Dán Királyság tartománya és nem önálló királyság többé, amit a norvég tanács is elismert (majd feloszlatta önmagát), 1604-ben pedig törvény mondta ki, hogy a dán Országtanács által megválasztott király lesz mindenkor Norvégia uralkodója is. Mindezek ellenére az önálló norvég igazságszolgáltatási szervezet és jogrend továbbra is fennmaradt.¹² Érdekesség ugyanakkor, hogy Norvégián keresztül kapcsolódott Dániához Izland, a Feröer-szigetek és Grönland, mely területeket Dánia az 1814. évi kielői békét követően is megtarthattott.

A 14. század elején az addig Dánia szerves részének számító Slesvig (németül: *Schleswig*) a Szent Német-Római Birodalomhoz tartozó szomszédos Holstein grófiának a fennhatósága alá került. Innentől Slesvig és Holstein, azaz a „hercegségek” története közösen kapcsolódik a dán történelemhez.¹³ Az első Oldenburg uralkodó, I. Keresztély (1448–1481)

¹¹ ORFIELD 1953, 2–3.

¹² GUSTAFSSON, Harald: Conglomerates or Unitary States? Integration Processes in Early Modern Denmark–Norway and Sweden In FRÖSCHL, Thomas (szerk.): *Föderationsmodelle und Unionsstrukturen. Über Staatenverbindungen in der frühen Neuzeit vom 15. zum 18. Jahrhundert*. München, 1994, Verlag für Geschichte und Politik, Wien – R. Oldenbourg Verlag, 45–62, 55. Lásd még ORFIELD 1953, 8.

¹³ A továbbiakban – követve Palle Lauring névhasználatát [LAURING, Palle: *A History of the Kingdom of Denmark*. Koppenhága, 1960, Høst & Søn's Forlag.] – Schleswigt dán elnevezéssel, azaz *Slesvig* néven fogjuk említeni, míg a másik hercegséget *Holsteinnek* nevezzük. (Megjegyzendő, hogy a magyar szakirodalomban az előbbire is a német nyelvű

Holstein grófjának, Adolfnak volt az unokatestvére. Adolf halála után Slesvig és Holstein nemessége Keresztélyt hercegeként ismerte el – vizsonzásul a dán királynak azt kellett vállalnia, hogy a két hercegség unióját örökké megtartja (ahelyett, hogy Slesviget egyszerűen visszacsatolná a Dán Királysághoz).¹⁴ A helyzet pikantériáját mutatja, hogy a dán király, mint Holstein grófja, a német-római császár hűbérese lett, miközben mint Dánia királya vele egyenrangú uralkodó volt.

Az egyes országrészek egymáshoz való történeti viszonyát jól jellemzi Harald Gustafsson a modern unitárius állam kialakulását (illetve: ki nem alakulását) vizsgáló kiváló tanulmányában, amikor Dánia–Norvégia és Schleswig–Holstein együttesét „a két unió uniójának” (*Union of Two Unions*) nevezi.¹⁵

változat, azaz *Schleswig* az elterjedtebb. Amikor Schleswig–Holstein uniójáról beszélünk, magunk is a német változatot használjuk majd.)

¹⁴ ORFIELD 1953, 7.

Az újabb magyar történeti irodalomban a Keresztély és Frigyes nevű dán királyokat szokás Krisztiánként, illetve Frederikként említeni. A jelen tanulmány a hagyományos Keresztély és Frigyes névhasználatot követi (a dán név *Christian*, illetve *Frederik*).

¹⁵ GUSTAFSSON 1994, 55.

II. A KÖZPONTOSÍTOTT RENDI MONARCHIÁTÓL AZ ARISZTOKRATIKUS KORMÁNYZATIG

2.1. Dánia társadalmi tagozódása a középkorban

Nemesség

A korai dán államban a nemességnek (*herremandstand*, *adel*) nem volt kiemelt szerepe. Tagjainak nem voltak örökletes tisztségeik, és a hagyományos gyűléseken szavazatuk nem ért többet bármely már szabad ember voksánál.¹⁶ Ami őket az alsóbb rétegektől megkülönböztette, az a gazdasági helyzetük volt, amely lehetővé tette számukra, hogy megfelelő fegyverzettel lovas szolgálatot vállaljanak a király mellett, cserében pedig fokozatosan mentesüljenek az adófizetési kötelezettség alól (lásd az 1241. évi *Jyske Lov*, azaz a jyllandi szokásjogi kompiláció egyik rendelkezését, amely a *herremandok* és birtokosaik adómentességét mondja ki).¹⁷ Az adómentesség ettől kezdve a nemesség legfontosabb privilégiuma (*skatteprivilegium*, *skattefrihed*) s egyben fő ismérve lett a dán rendi államban.

Az 1400-as évekig mindez elég nagy átjárást teremtett a különféle társadalmi csoportok között, hiszen ha egy szabad ember kellő rátermettséggel és megfelelő fegyverzettel lovagi szolgálatra jelentkezett, viszonzásképpen megkapta az adómentességet, s ezzel máris nemesnek minősült. Csupán

¹⁶ ORFIELD 1953, 19.

¹⁷ KAN, Alekszandr Szergejevics: *A skandináv országok története*. Bp., 1976, Kossuth Könyvkiadó, 37.

a 15. századtól, annak a szabálynak a megjelenésétől vált zártabbá ez a társadalmi réteg, amely szerint az minősült nemesnek, aki bizonyítani tudta, hogy a felmenői harmadfzig adómentesek voltak. A mobilitás megszűnésével a nemesi családok létszáma rögzült, sőt az idő előrehaladtával, egyes családok kihalásával még csökkent is: a 17. századra már csak alig másfél száz család mondhatta magát nemesnek.

Ahogy a megkésett feudális fejlődésű régiókban általában, Dániában is hiányosan alakult ki a hűbériség.¹⁸ A földesurak nem voltak a szó teljes értelmében valódi tulajdonosok – néha csak időlegesen, akár konkrét feladatokért kapták földjüket, amelyet a király visszavehetett.¹⁹ Nekik sem voltak nyugat-európai értelemben vett hűbéreseik, csupán bérlőik. A nemesség aszerint differenciálódott, hogy mennyire állt közvetlen, személyes kapcsolatban az uralkodóval, a központi hatalommal: a legbefolyásosabb arisztokraták egyre inkább közvetlen beeszólást nyertek a politikai döntésekbe, míg a kisebb birtokosok kiszorultak a központi hatalomból, és csak a vidéki döntéshozatalban hallathatták hangjukat (ez a folyamat 1536 után tetőződött be).

Egyház

Az egyház (*gejstlighed*) helyzetét legérzékletesebben úgy lehetne leírni, hogy – megint csak Nyugat-Európa modellállamaival egybevetve – itt nem az egyház „hozta létre” (alapozta meg, legitímálta) a királyi hatalmat, hanem a király kegyéből működhetett az egyház. Ennek is tudható be, hogy VII. Gergely pápa nem járt sikerrel, amikor azt követelte, hogy a dán király legyen a hűbérese.²⁰

A kereszténység felvételére közismerten Kékfogú Harald (*Harald Blåtand*) idején került sor, 974-ben (az első templomok építtetése is az ő nevéhez fűződik),²¹ de mindez korántsem jelentette azt, hogy a társadalomban az új vallás hamar széles körben elfogadottá vált volna. Már

¹⁸ KAN 1976, 41; MEZEY Barna: *Képviselő és alkotmány a középkori Európában*. Bp., 1998, Rejtjel Kiadó, 152.

¹⁹ MEZEY 1998, 149.

²⁰ ORFIELD 1953, 37.

²¹ ORFIELD 1953, 3. Kékfogú Harald építtette a roskildei székesegyház (*Domkirke*) első változatát Sjællandon, és templomot építtetett a Jylland-félszigeten található Jellingben is. Lásd Szűcs 2000, 20.

a következő király, a nem kevésbé legendás Villásszakállú Svend (*Svend Tveskæg*) idején nagyfokú visszarendeződés történt.²² A viking előkelők és a szabad földművesek keményen ellenálltak, mivel az egyház megjelenésében idegen hatalmat láttak.²³

A papság tehát rászorult az uralkodó védelmére, cserében mindig a király mellett állt, amikor a hatalom központosítása volt napirenden az arisztokrácia ellenében. Az egyháznak köszönhető – mint sok más európai országban is – a nyugati társadalmi minták meghonosítása: a kereszténység elterjedésével a régi vallással együtt a viking, nemzetségi alapú társadalmi szerveződés is felbomlott.²⁴ Ahogy a nemességnél az adómentesség, úgy az egyháznál a világi bírói hatalom alóli mentesség volt az a privilégium, amely megkülönböztette őket a többi rendtől, legalábbis a 14. század második feléig.²⁵

Amint Szent István Magyarországon is, Dániában szintúgy nagy jelentősége volt az önálló, nemzeti egyházszervezet létrejöttének. A Kékfogú Harald idején létrejött három dán püspökség (Odense, Roskilde és Lund) még a brémai érsekség alá tartozott, így jelzésértéke volt, amikor Nagy Kanut angol püspököket nevezett ki az élükre.²⁶ A dániai egyházmegyéék rendszere végül a 11. század közepén, *Svend Estridsen* király (II. Svend) uralkodása idején alakult ki.²⁷

Roskilde helyett a mai Svédország évszázadokig szervesen Dániához tartozó déli, partvidéki területén, Skånében fekvő Lund városa lett az érseki székhely (függetlenül a dán egyházszervezetet Hamburg–Bréma érsektől),²⁸ amely alá hét püspökség tartozott. I. (Nagy) Valdemár király (*Valdemar den Store*) a lázadók által meggyilkolt roskildei püspök utódjának megválasztásakor egyértelművé tette, hogy az egyház dolgai-
ba is beleszólást követel. Mivel nyílt szavazást tartottak, amelyen a király

²² LAURING 1960, 51.

²³ Nem kívántak hódolni „sem Istennek, sem a császárnak” – KAN 1976, 37.

²⁴ ORFIELD 1953, 38; SZÜCS 2000, 21.

²⁵ BAIN, Robert Nisbet: *Scandinavia. A Political History of Denmark, Norway and Sweden from 1513 to 1900*. Cambridge, 1905, Cambridge University Press, 4.

²⁶ ORFIELD 1953, 17.

²⁷ LAURING 1960, 62–63.

²⁸ ORFIELD 1953, 37.

„megfigyelőként” maga is részt vett, nem volt kétséges, hogy az általa támogatott jelölt győzedelmeskedik.²⁹

IV. Valdemár (*Valdemar Atterdag*, 1340–1375) azt is világossá tette, hogy – a korábbi királyi hitlevelekben foglaltak ellenére – az egyháziak többé nem élveznek mentességet a világi igazságszolgáltatás alól: világi bíróság, azaz egy *herredsting* előtt indított eljárást néhány pap ellen, akiket egy koppenhágai kereskedő csalárd megkárosításával vádoltak. 1365-ben a pápával külön elismertette a dán egyház önállóságát. A dániai egyházban ez idő tájt – Európában egyedülálló módon – egyetlen külföldi személy sem teljesített szolgálatot.³⁰

Polgárság

Valamennyi skandináv állam közül Dániában jöttek létre a legjelentősebb városok. A városiasodás már a 11. században megkezdődött: a már említett első királyi székhely, Roskilde és az egyházi központ, Lund mellett eleinte a régi gyűlések (*tingek*) színhelyéül szolgáló Viborg és Odense voltak a legfontosabbak. Hamarosan mindnek felülmúlta azonban a jelentőségét az 1167-ben Sjælland szigetén alapított Koppenhága (*København*).³¹ A 12. században jöttek létre az első céhek,³² Skåne tartományban a 13. században pedig már „nagyszabású őszi vásárokat rendeztek, amelyek különösen halpiacukról voltak híresek”.³³

A kereskedő és iparos polgárok (*borger*) egyre vagyonosabbak lettek, amihez persze a Balti-tenger élénk kereskedelme is nagyban hozzájárult. A nemességgel ellentétben ráadásul adót fizettek a királynak, akivel gyakran kerültek politikai érdekközösségbe.³⁴ A *købstadok*, azaz a kereskedővárosok igazán a 17. században válnak megkerülhetetlen tényezővé a dán államban, bár egyes királyok (mint például a meg nem értett, élete

²⁹ Szűcs 2000, 22.

³⁰ ORFIELD 1953, 38.

³¹ A város neve arra utal, hogy Nagy Valdemár a korábbi halászkikötőt (*Havn*) kereskedőknek adományozta (*Købmændenes Havn*, „kereskedők kikötője”). Szűcs 2000, 22.

³² BAIN 1905, 4.

³³ KAN 1976, 38.

³⁴ Szűcs 2000, 21.

nagy részét fogságban töltő II. Keresztély) már korábban is jelentős privilégiumokban részesítették őket, és igyekeztek bevonni a polgárságot a hatalomba, ők pedig a lázongó nemesekkel szemben lojalitásukról biztosították az uralkodót. Közjogi szempontból legfontosabb privilégiumuk a bírósági autonómia volt, de gazdasági, kereskedelmi előjogaik sem voltak kevésbé jelentékenyek.

Parasztság

A négy hagyományos skandináv rend (nemesség, egyháziak, városi polgárság és szabad parasztság) közül az utóbbi Dániában nem tudott a korszak egészében olyan, politikai értelemben is privilegizált helyzetbe kerülni, mint Svédországban, ám helyzete sokáig még így is lényegesen kedvezőbb volt, mint a „valódi” feudális államokban élő társaiké.

A közösségi földtulajdonrészrel rendelkező szabad parasztok (*bønder*, azaz bondék) a korai államban természetes résztvevői voltak a *ting*eknek (gyűléseknek), amely joguk tartományi (*land*) és kerületi (*század*, *herred*) szinten mindvégig megmaradt. A rendi országgyűlésen – amely, mint látni fogjuk, csak viszonylag későn, a 15. század közepén jelenik meg a maga teljességében a dán alkotmánytörténetben, és kevesebb mint egy évszázad elteltével jelentősége el is halványul – 1570-ig volt képviselőjük (az 1608. évi országgyűlésen még tanácskozás jelleggel részt vettek, később viszont már nem hívták őket).³⁵

A korábban szabad parasztság függő helyzetbe kerülése alapvetően a belső lázongásokkal és fegyveres konfliktusokkal függ össze. A 13–14. század fordulóján, *Erik Klipping* és fia, *Erik Menved* királyok – azaz V. és VI. Erik – uralkodása idején a megerősödő nemesek védelme alá helyezték magukat.³⁶ A 15–16. század fordulóján a parasztok túlnyomó része már bérlői pozícióban volt, ami függő viszonyt jelentett bérbeadóikkal (a földesurakkal) szemben.

³⁵ KRÜGER, Kersten: Die Ständischen Verfassungen in Skandinavien in der Frühen Neuzeit. Modelle einer europäischen Typologie? In KRÜGER, Kersten: *Formung der frühen Moderne: Ausgewählte Aufsätze*. Berlin–Hamburg–Münster, 2005, LIT Verlag, 187.

³⁶ Szűcs 2000, 23.

A nyugat-európai értelemben vett jobbágyság (*cornedskab*) kialakulása összefüggésben van a nemesség politikai megerősödésével, a mezőgazdasági termelés visszaesésével, egyúttal a városok terjeszkedésével. Azt megelőzendő, hogy a parasztok a városokba költözzenek, a földesurak elérték, hogy bérlőik ne hagyhassák el a birtokot, továbbá arra kötelezték őket, hogy bérelt földjeik megművelésén felül a földesúrnak is dolgozzanak.³⁷ A 16. századtól a parasztok már saját, helyi ügyeik intézésében sem járhattak el önállóan.³⁸

2.2. A dán alkotmány alapelemei 1536 előtt

Herred és land

A korai dán állam katonai, igazgatási és törvénykezési alapegysége a *herred* (század) volt, amely utóbbi funkcióját a korszak egészében megőrizte, azaz bírósági szintként élt tovább.³⁹ A „kerületi bíróságnak” (*herredsting*) nem tartoztak hatáskörébe a kereskedővárosok ügyei, és hosszú ideig természetesen az egyházra sem terjedt ki a joghatóságuk. A *herred*ben úgy zajlott az ítékezés, hogy – az adott bűncselekmény súlyától függően – három, hat vagy tizenkét személyt (*nævninger*) neveztek ki az ítélet meghozatalára. Ha az „esküdtek” között szavazategyenlőség alakult ki, további hat-hat főt választottak mindaddig, amíg ki nem alakult a többség.⁴⁰ A bizonyítási eljárásban kiemelt szerep jutott a tanúmeghallgatásnak (*tingsvidne*: a ting előtti tanú).

A *land* a *herred*nél magasabb szintű közigazgatási és bírósági egység volt. Minden *land*nak megvolt a maga népgyűlése (*landsting*) – Sigurður Líndal definíciója szerint épp ezért a *land* azoknak a területeknek az összességét jelentette, amelyeknek közös gyűlése volt.⁴¹ A három legfontosabb ilyen tartományi gyűlést Viborgban (Észak-Jylland), Ringstedben

³⁷ LÍNDAL, Sigurður: Early Democratic Traditions in the Nordic Countries In WISLI, Folmer (főszerk.): *Nordic Democracy*. Koppenhága, 1981, Det Danske Selskabs, 15–43, 33.

³⁸ LÍNDAL 1981, 34.

³⁹ KRÜGER 2005, 197; ORFIELD 1953, 31.

⁴⁰ ORFIELD 1953, 45.

⁴¹ LÍNDAL 1981, 17.

(Sjælland szigete) és Lundban (Skåne, azaz a mai Dél-Svédország partvidéki területe) tartották, de Urnehovedben (Dél-Jylland) és Odensében (Fyn szigete) is volt *landsting*.

A tartományi gyűléseknek jogalkotó és törvénykező funkciójuk is egyaránt volt, háborút indítottak és királyt választottak.⁴² Az önálló törvényalkotó és bírói hatásköröknek köszönhetően minden tartománynak saját jogrendje alakult ki, amelyek összefoglalására csak a 13. század elején került sor.⁴³ Ugyanekkor a *landstingek* törvényhozó funkcióját már a *Danehof* nevű korlátozott rendi gyűlés (Sigurður Líndal szavaival: „arisztokratikus gyűlés”),⁴⁴ majd pedig az Országtanács (*Rigsråd*) vette át, amelyekről később lesz szó (idővel az Országtanács lett a legmagasabb bírói fórum is).

A parasztság függetlenségének megszűnésével (a 15–16. század fordulójára) a *landsting* intézménye eredeti formájában értelmét veszítette,⁴⁵ helyi szinten azonban önkormányzati és törvénykező funkciója változatlanul fennmaradt.⁴⁶ Legalacsonyabb szinten továbbra is a *herredstingek* – kisebb jelentőségű ügyekben a falvak (*by*) és vásárhelyek (*birke*) bíróságai (*syssel*) – ítélték,⁴⁷ a *herredstingtől* pedig az adott tartomány *landstingjéhez* lehetett fellebbezni.

A királyi hatalom

A dán király kezdetben csak egy volt a földbirtokosok közül, akit a szabadok gyűlésén hadvezérnek fogadtak el (*primus inter pares*).⁴⁸ A király személyes kvalitásaitól függött, hogy ezt meghaladóan volt-e beleszólása a közösség ügyeibe.⁴⁹ Bármi is volt a trónra lépést legitimáló tényező (korábbi harci sikerek, választás, öröklés vagy épp a vetélytárs meggyilkolása),

⁴² LÍNDAL 1981, 20.

⁴³ ORFIELD 1953, 32.

⁴⁴ LÍNDAL 1981, 25.

⁴⁵ ORFIELD 1953, 20.

⁴⁶ KRÜGER 2005, 197.

⁴⁷ ORFIELD 1953, 32.

⁴⁸ MILLER, Kenneth E.: *Government and Politics in Denmark*. Boston, 1968, Houghton Mifflin Company, 22; ORFIELD 1953, 16; SCHOU, Tove Lise: Denmark In BLONDEL, Jean – MÜLLER-ROMMEL, Ferdinand: *Cabinets in Western Europe*. London, 1988, Macmillan, 167–182, 169.

⁴⁹ MILLER 1968, 22.

a korai dán államban az új király személyét a népgyűléseken el kellett fogadtatni. Ebben hagyományosan a viborgi *landsting*nek volt elsőbbsége, de a döntést a többi tartományi gyűlésnek (különösen a skånei Lundban és a sjællandi Ringstedben székelő gyűlésnek) is jóvá kellett hagynia.⁵⁰

A kereszténység felvétele (Kékfogú Harald, 974) után kezdett kiépülni a feudális királyi hatalom az egyház támogatásával, nyugati minták átvételével.⁵¹ A koronázási szertartás csak a 12. század végétől vált szokássá, bizonyos mértékig függetlenül a királyt a népgyűlésektől, egyben az egyház közvetítő szerepének megjelenését példázva. A koronázás mellett ugyanakkor egy ideig megmaradt a király gyűlésen történő beiktatása is.⁵²

A király kísérete a *hird* volt (a szó eredeti jelentése család), amelyben a 11. századtól jelentek meg a püspökök, és amelyek (a királyhoz személyesen kötődő) tagjai adómentességet élveztek.⁵³ A *hird*ből alakult ki a királyi tanács (*kongens råd*), majd pedig az Országtanács (*Rigsråd*), amely az 1536-as alkotmányos változás után tesz majd szert kiemelt jelentőségre.

A központi hatalom a dán történetírásban összefoglaló néven „Valdemároknak” nevezett három karizmatikus uralkodó, a svéd származású I. (Nagy) Valdemár (*Valdemar den Store*) és fiai, VI. Knud és II. (Győzedelmes) Valdemár (*Valdemar Sejr*) regnálása idején (*Valdemarstid*, 1157–1241) átmenetileg megerősödött.⁵⁴ Ekkor szervezték meg a királyi hadsereget és a központi bírászkodást. I. Valdemár (1157–1182) hozta létre az első központi hivatalnak tekinthető kancelláriát (*kancelli*), melynek élén a kancellár (*kansler*) állt.⁵⁵

Ugyanebben az időszakban alakult ki a törvényalkotás nyugat-európai rendi modellnél megszokottaktól némiképp eltérő szisztémája is. A törvények forrásaként a királyi akaratot jelölték meg, azaz az uralkodó bocsátja ki a törvényeket, amelyeket a tartományi gyűlések hagynak utólag

⁵⁰ SAWYER, Birgit – SAWYER, Peter: *Medieval Scandinavia: From Conversion to Reformation*. Minneapolis, 1993, University of Minnesota Press, 89.

⁵¹ ORFIELD 1953, 17.

⁵² LÍNDAL 1981, 22.

⁵³ ORFIELD 1953, 17.

⁵⁴ LAURING 1960, 90–91.

⁵⁵ ORFIELD 1953, 17; Szűcs 2000, 82.

jóvá⁵⁶ (lásd a már említett *Jyske Lov* rendelkezéseit 1241-ből: *den lov, som kongen giver og landet vedtager*). Az első, bizonyosan ismert, király által alkotott világi törvény VI. Knud 1200. évi, vérbosszút tiltó dekrétuma volt, de kiemelendő II. Valdemár 1216 körül született, istenítéleteket (különösen a tüzesvas-próbát) betiltó törvénye is. Sigurdur Líndal szerint mindezek ellenére teljesen független, a feudális Nyugat-Európa rendiség előtti korszakára jellemző királyi törvényhozó hatalom nem jött létre a középkori Dániában.⁵⁷

Kompilációk, birtokösszeírás

A „Valdemárok” időszakában kezdődött meg a dán tartományi jogok kompilációja. VI. Knud idején, magánkezdeményezésre foglalták össze Skåne tartomány (ideértve Halland és Blekinge területét, valamint Bornholm szigetét is) szokásjogát (*Lov for Skåne* vagy *Skånske Lov*, 1200. december 28.), amit Sjælland (továbbá Møen, Lolland és Falster) követett (*Sjællandske Lov*). Végül a II. Valdemár által létrehozott bizottság alkotta meg a legjelentősebb kódexet, a „jyllandi törvényt” (*Valdemar Sejrs Jyske Lov* vagy *Jyske Lov*), amelyet a viborgi tartományi gyűlés is jóváhagyott, s végül a király 1241-ben – nem sokkal halála előtt – Vordingborgban, a nemesek gyűlésén adott ki.⁵⁸

A tartományi kompilációk büntetőjogi, processzuális, családjogi, örökési és dologi jogi szabályokat egyaránt tartalmaztak. Bár a római jog közvetlenül nem hatott e törvénykönyvekre, a jyllandi kódexen már erőteljes kánonjogi hatás volt érezhető. Büntetési rendszere a maga korában meg lehetőségen humánus volt, és érdekessége, hogy egyetlen, boszorkánysággal kapcsolatos rendelkezést sem tartalmazott.⁵⁹ A *Jyske Lov* egészen 1683-ig, az abszolutizmus idején kiadott egységes dán törvénykönyvig (*Danske Lov*) érvényben maradt.⁶⁰

⁵⁶ KAN 1976, 39; LÍNDAL 1981, 23.

⁵⁷ LÍNDAL 1981, 23.

⁵⁸ LAURING 1960, 90.

⁵⁹ LAURING 1960, 90.

⁶⁰ ORFIELD 1953, 15. Palle Lauring megjegyzi, hogy Slesvigben formálisan egészen 1900-ig hatályban volt. LAURING 1960, 90.

Szintén II. Valdemár uralkodásakor, 1231-ben került sor – az újonnan létrehozott kancellária egyik első feladatáént – a földbirtokok összeírására (*Jordebog, Liber Census Daniae*), melynek jelentősége a Hódító Vilmos-féle Domesday Bookhoz (1086) mérhető. Angol párjához hasonlóan ennek a regiszternek is az állami bevételek mértékének, illetve az állami földbirtokok hozamának megállapítása volt a rendeltetése.

A királyi hitlevelek

A 13. század végére a királyi hatalom meggyengült. 1282 tavaszán Erik Klipping király (azaz V. Erik) vállalta, hogy főnemesi gyűlést (*Danehofot*) hív össze „egy hajóval könnyen megközelíthető helyen”.⁶¹ Erre még ugyanebben az évben sor is került Nyborgban, ahol július 29-én a főurak arra kényszerítették az uralkodót, hogy egy javukra szóló ígéreteket tartalmazó oklevelet (*håndfæstning*) írjon alá, amelyet mind tartalmát, mind létrejöttének körülményeit tekintve joggal hasonlíthatunk az 1215. évi angol Magna Cartához.⁶²

Erik Klipping az első dán királyi hitlevélben vállalta, hogy a jövőben évente egyszer össze fogja hívni a *Danehofot*, amellyel közösen ítéleznek és kormányoz, ideértve az adó kivetését is. Kötelezettséget vállalt továbbá a nemesi tulajdon és szabadság garanciáinak biztosítására, különösen arra, hogy megfelelő eljárás nélkül senkit nem fog bebörtönözni (*habeas corpus*). Végül pedig vállalta, hogy nem hoz súlyosabb ítéletet annál, mint amelyet az adott ügyben egy *landsting* hozott volna (azaz elismerte, hogy a törvényeket és szokásokat a királynak is tiszteletben kell tartania).⁶³

⁶¹ KJERSGAARD, Erik: *Denmark's Magna Carta*. Koppenhága, 1982, Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, 2–3.

⁶² KJERSGAARD 1982, 1. Az oklevél közkeletű megnevezése a történeti irodalomban a „dán Magna Carta”, lásd pl. KÖVÁGÓ 1976, 36; LAURING 1960, 95; LÍNDAL 1981, 27; ORFIELD 1953, 18.

⁶³ LÍNDAL 1981, 27–28; MILLER 1968, 23.

Lásd még KAN 1976, 50; LAURING 1960, 95; MEZEY 1998, 157; SZÜCS 2000, 23; VENGE, Mikael: *Geschichte Dänemarks*. In KLOSE, Olaf: *Dänemark. Handbuch der Historischen Stätten*. Stuttgart, 1982, Alfred Kröner Verlag, XI–XXIX, XVII.

A 14. században három újabb *håndfæstning* kibocsátására került sor. II. Kristóf király 1320-ban, a következő ilyen dokumentumban már az arisztokrácia és a papság minden klasszikus privilégiumának tiszteletben tartására kötelezettséget vállalt: a király csak a nemesek és az egyháziak jóváhagyásával indíthat háborút; papokat világi bíróság elé csak abban az esetben szabad állítani, ha az egyházi bíróság őket kiadta; a királyi bíróságoknak nincsen fellebbviteli jogkörük a helyi bíróságok ítéleteivel szemben; az egyházi birtokok megadóztatása tilos; a nemesek nem kötelezhetők Dánián kívüli szolgálatra.⁶⁴

Ezt követően még két hitlevelet bocsátottak ki a 14. században (1326-ban és 1376-ban). 1376–1448 között ismét megerősödött a királyi hatalom, és nem adtak ki *håndfæstning*et, 1448 után viszont éppen azt vált gyakorlattá, hogy minden új király kibocsát egyet a megválasztásakor.⁶⁵ II. Kristóf 1320. évi hitlevelében már láthatók az ellenállás jogának bizonyos jelei (a király vállalta, hogy nem nyomja el az ország érdekeivel kapcsolatos véleményeket). A késő 15. századi *håndfæstning*ekben ennél sokkal egyértelműbben jelenik meg a *ius resistendi*: ha a király törvénytelenséget követ el, ez ellen fegyverrel is lehet védekezni anélkül, hogy e magatartásával a felségsértés bűnét követné el az illető. 1513-ban II. Keresztély volt az első, aki külön is kénytelen volt aláírni ezt a záradékot.⁶⁶

Danehof

Az előzőekben láthattuk, hogy a 13. század végére megerősödött, és a politikai hatalomban való részvállalást követelt magának az arisztokrácia, ami átmenetileg az európai típusú rendi állam felé látszott fordítani a dán alkotmányfejlődést. Az 1250-es évektől kezdve már volt példa a korlátozott összetételű rendi országgyűlés, a főnemesekből álló *Danehof* működésére, Erik Klipping pedig *håndfæstning*jében már a rendszeres összehívására vállalt kötelezettséget.⁶⁷ Sashalmi Endre ugyanakkor arra

⁶⁴ KAN 1976, 51; Szűcs 2000, 82–83.

⁶⁵ KJERSGAARD 1982, 6; LÍNDAL 1981, 27.

⁶⁶ LÍNDAL 1981, 28.

⁶⁷ BOHN, Robert: *Dänische Geschichte*. München, 2001, Verlag C.H. Beck, 27.

Az első ilyen gyűlést még Nagy Kanut király hívta össze. BAIN 1905, 2.

hívja fel a figyelmet, hogy e sajátos rendi gyűlésnek „nem volt a 15. századba átvezető kontinuitása”.⁶⁸

A *Danehof* nagy részben átvette a *landstingek* szerepét, amelyek így – mint már említettük – a helyi törvénykezésbe és a helyi közügyek intézésébe szorultak vissza.⁶⁹ A *landstingek* és a *Danehof* összehasonlítása kapcsán megjegyzendő, hogy míg az előbbieket a skandináv tradíció szerinti széles társadalmi reprezentáción (valamennyi szabad ember részvételi jogán) alapultak, területi illetékességük viszont csak az adott tartományra korlátozódott, a *Danehof* joghatósága az egész birodalomra kiterjedt (s így az állam fokozatos egységesedését példázza), azonban azon már csak az arisztokrácia tagjai képviseltethették magukat.

IV. Valdemár reformjai

A központi hatalom megerősödése a privilegizált rendekkel, elsősorban az arisztokráciával szemben IV. Valdemár (Valdemar Atterdag) idején, a 14. század második felében figyelhető meg ismét.⁷⁰ Ő a trónra lépésekor nem volt hajlandó egyebet vállalni, mint Dánia törvényeinek tiszteletben tartását, így szakított az egyre szigorúbb *håndfæstningek* gyakorlatával.⁷¹

Valdemar Atterdag reformjai elsőként a törvénykezési szervezetet érintették. A bírósági kerületek (*herredek*) élére királyi hivatalnokokat (*foged*,

A. Sz. Kan a *Danehofot* „sajátos feudális parlamentként” [KAN 1976, 50], Sigurdur Líndal „arisztokratikus gyűlésként” [LÍNDAL 1981, 25] említi, Szűcs R. Gábor viszont államtanácsnak fordítja (bár maga is rámutat, hogy ez tekintendő az első dán „parlamentnek”).

Az „államtanács” kifejezés a gyűlés összetételét tekintve elvben helytállóan tűnhet, azonban az angol nyelvű szakirodalomban szokásos módon a *State Council* vagy *Council of State* inkább a *Rigsråd* (e tanulmány szóhasználatában: „Országtanács”) megnevezése [lásd pl. JESPERSEN 2004, 32]. R. N. Bain a *Danehofot* *Great Council* (nagytanács) néven is említi [lásd BAIN 1905, 6], ez sem feltétlenül elvetendő fordítás. Megjegyzendő, hogy az 1282. évi *håndfæstning* dán nyelvű szövegváltozata, amely elektronikusan a <http://menneskeret.dk/internationalt/historisk+udvikling/erik+klippings+håndfæstning+> (dansk) címen érhető el [letöltés: 2008. január 31.], a *forsamling* (gyűlés) kifejezést használja.

⁶⁸ SASHALMI 2006, 75.

⁶⁹ MILLER 1968, 23; ORFIELD 1953, 18.

⁷⁰ SZŰCS 2000, 23.

⁷¹ ORFIELD 1953, 18.

herredsfoged) állított, akik nemcsak a *herredsting*eken elnököltek, hanem az adók beszédese és a helyi katonaság vezetése is a feladatkörükbe tartozott. A király igyekezett összekapcsolni a helyi és a központi bírósági rendszert, és az 1320. évi *håndfæstning* rendelkezéseit hatályon kívül helyezve elrendelte, hogy a kerületi bíróságok döntéseivel szemben a *landsting*ekhez, onnan pedig a királyi bírósághoz lehessen fellebbezni. A legfelsőbb bíróság szerepét a *Danehof* töltötte be. 1354-ben Nyborgban vállalta ennek évenkénti összehívását, de e kötelezettségének csupán három alkalommal, 1356-ban, 1360-ban és 1375-ben tett eleget.⁷²

Miután sikerült letörnie a jyllandi nemesek lázadását, 1360 májusában a kalundborgi *Danehofon* rögzítette a király és alattvalói közötti kapcsolatot. A nagy országbéke (*den store landefred*) néven is ismert dokumentum tartalmilag a rendek és a király közötti, a központi hatalom átruházását rögzítő szerződésnek (azaz: „társadalmi szerződésnek”) tekinthető. Az okmányt Robert Nisbet Bain skandináv államok történetével foglalkozó, Cambridge-ben, 1905-ben kiadott monográfiájában egyenesen „az újonnan felemelkedő monarchia alapkövének” nevezi.⁷³

Rigsråd

IV. Valdemár uralkodása idején jelent meg a király szűkebb tanácsadó testületként a *Danehofból* kiemelkedő, egyben a korábbi *hirlet* és királyi tanácsot (*kongens råd*) is felváltó *Rigsråd*, azaz Országtanács, melynek összetételébe a királynak csak korlátozott beleszólása volt: a legbefolyásosabb főnemesek és az országos méltóságok tartoztak tagjai közé, a püspökökkel kiegészülve.⁷⁴

⁷² ORFIELD 1953, 19.

⁷³ „The pacification sworn at the Danehof held at Kalundborg in 1360 was the keystone of the newly-erected kingdom” – BAIN 1905, 6.

⁷⁴ BOHN 2001, 27; JESPERSEN 2004, 32–34; KAN 1976, 61; LÍNDAL 1981, 26; Szűcs 2000, 82.

Mint említettük, a *Rigsråd* a szakirodalomban rendszerint államtanácsként (*Council of State*) ismeretes. A jelen tanulmányban, összhangban Sashalmi Endre szóhasználatával [lásd pl. SASHALMI 2006, 75, 135] az Országtanács megnevezést fogjuk használni rá. Az államtanácsra ugyanis van külön szó a dán alkotmányjogban (*Statsråd*), és ez a polgári korszak kormányát fogja majd jelenteni.

A tanácsosok ennek megfelelően az arisztokrácia érdekeit képviselték, s azok nem feltétlenül estek egybe a királyéval.⁷⁵

A mindössze harmincfős Országtanács – a *håndfæstningek* elterjedésének köszönhetően – jelentős és nagyrészt független hatalomra tett szert, fokozatosan átvéve a *Danehof* szerepét is.⁷⁶ Hatáskörét törvényben nem rögzítették, így Sigurður Líndal szerint „minél gyengébb kezű uralkodó ült a trónon, annál erősebben érvényesült a tanács hatalma”.⁷⁷ A hadüzenet joga mellett a királyválasztás joga is a hatáskörébe került, a trón megüresedése esetén intézte az ország ügyeit, s mindezek mellett az ítélezésben és a törvényhozásban is fontos szerepe volt.⁷⁸

Az Országtanács fogalmazta meg a trónra lépő új király hitlevelét, örködött annak betartása felett, és hitszegés esetén gyakorolta az ellenállás jogát.⁷⁹ A központosított monarchia alternatívája a klasszikus rendi parlamentarizmus helyett tehát az arisztokrácia felső köreinek és a királynak a közös uralma lett.

Rigsdag

A *Danehof* intézménye a 15. századra el is sorvadt, hiszen a *Rigsråd* mellett feleslegessé vált. Előfordult azonban – még ha kivételesen és rendszertelenül is –, hogy az uralkodók a négy rend (nemesség, egyház, polgárság és szabad paraszttulajdonosok) részvételével tartottak országgyűlést. Az első ilyen általános rendi gyűlés (*Rigsdag*) összehívása az első Oldenburg-házi király, I. Keresztély nevéhez fűződik 1468-ban.⁸⁰

Az országgyűléseken a nemesek (*adel*) személyesen jelenhettek meg; az egyház (*gejstlighed*) részéről a katolikus püspökök, az érseki székhely és a koppenhágai egyetem két-két követe, a prépostok, valamint az egy-

⁷⁵ LÍNDAL 1981, 26.

⁷⁶ LÍNDAL 1981, 26; MILLER 1968, 23; SASHALMI 2006, 75.

⁷⁷ LÍNDAL 1981, 26.

⁷⁸ KAN 1976, 51; LÍNDAL 1981, 26; ROTHE, M.: Denmark. In LALOR, John Joseph: *Cyclopaedia of Political Science, Political Economy, and the Political History of the United States*. New York, 1899, Maynard, Merrill, and Co., 788–797, 788–789.

⁷⁹ ORFIELD 1953, 18.

⁸⁰ LÍNDAL 1981, 26; ORFIELD 1953, 20.

házközségek papi küldöttei vettek részt; a városok két-két küldött (rendszerint a polgármester, azaz *borgmester* és egy tanácsag) útján képviseltették magukat. A parasztokat (*bønder*) egyházközségeként szintén két-két fő reprezentálta.⁸¹

A *Rigsdag* összehívása nem vált a király alkotmányos kötelezettségévé. Valójában nem is az uralkodó önálló elhatározása, hanem az Országgyűléssel közösen hozott döntés volt ez, amelyre tipikusan akkor került sor, amikor a királynak és a *Rigsrådnak* valamilyen ügyben támogatásra volt szüksége (például ha adót akartak emelni). Hatásköreit formálisan soha nem rögzítették, inkább – ismét Sigurdur Líndalt idézve – „úgy működött, ahogy az alkalom megkívánta”.⁸²

2.3. Az arisztokratikus kormányzat időszaka, 1536–1660

A kalmari unió

A IV. Valdemár sikeres dinasztikus politikája (az északi uralkodók közötti szövvényes házassági kapcsolatok) eredményeképpen, a Hansa-városok növekvő gazdasági befolyása és a német politikai dominancia ellensúlyozására⁸³ létrejött, kezdetben egyértelműen dán hegemoniájú perszonálunió (*kalmari unió*, 1397–1523)⁸⁴ első uralkodói, I. Margit királynő és az általa ügyes diplomáciával mindhárom állam trónjára segített VII. (Pomerániai) Erik úgyszintén a királyi hatalom megerősítésére törekedtek.

⁸¹ KRÜGER 2005, 196.

⁸² LÍNDAL 1981, 26.

⁸³ NORDSTROM, BYTON J.: *Scandinavia since 1500*. University of Minnesota Press, 2000, 22.

⁸⁴ KAN 1976, 53; LAURING 1960, 107; MILLER 1968, 24; Szűcs 2000, 23.

A kalmari uniót 1397-től, a kalmari konferenciától szokták eredeztetni, ami – legalábbis az unió elnevezését tekintve – mindenképpen helyes. Megjegyzendő azonban, hogy I. Margitot már 1388-ban mindhárom északi állam uralkodójának ismerték el, így a perszonálunió ténylegesen (és megszakításokkal) 1388-tól 1523-ig (a svéd felkelés sikeréig) állt fenn. ORFIELD 1953, 6–7.

Már I. Margit is igyekezett háttérbe szorítani a nemességet: nem hívta össze az Országtanácsot, fontos országos méltóságokat pedig betöltetlenül hagyott. A felemelkedés lehetőségét Erik is inkább a Balti-tengeri kereskedelembe látta, ennek megfelelően erőteljesen támogatta a dán kereskedővárosokat (*købstadok*). Koppenhágát függetlenítette az egyházi igazgatás alól, és királyi védelem alá helyezte,⁸⁵ 1429-től pedig az Øresundon áthaladó valamennyi hajóval vámot fizettetett. Ez utóbbi (a híres *Sund-vám*) lett a központi hatalom egyik legfontosabb bevételi forrása.⁸⁶

Ákárcsak Margit, Pomerániai Erik is arisztokrataellenes politikát folytatott, ami komoly feszültséget eredményezett, elsősorban Svédországban – ráadásul a svéd földesurak a királyt képviselő „idegenek” (dán és német nemesek) ellen tudták fordítani a parasztság széles rétegeit is. Végül 1439-ben a nemességnek sikerült elmozdítania Eriket a trónjáról.⁸⁷ Felszínre törtek és egyre inkább nemzeti színezetűvé váltak a dán–svéd ellentétek. Az *Oldenburg-ház* hatalomra jutásával (a már említett I. Keresztély megválasztása 1448-ban) felbomlani látszott a kalmari unió is, amelyet a század végén névleg sikerült ugyan helyreállítani, de a *Gustav Vasa* féle (a dánokkal hagyományosan ellenséges Lübeck által jelentős pénzzel támogatott) 1521–23. évi svéd nemesi felkelés sikere mindörökké véget vetett neki.⁸⁸

⁸⁵ Szűcs 2000, 24.

⁸⁶ JESPERSEN 2004, 116–118; LAURING 1960, 110–111; ORFIELD 1953, 7.

⁸⁷ KAN 1976, 58–59; Szűcs 2000, 24.

⁸⁸ KAN 1976, 63–64.

Ez a felkelés volt az első komolyabb dán–svéd összetűzés. Tim Knudsen és Bo Rothstein kiemeli, hogy 1520 és 1720 között nem kevesebb mint tíz véres háború zajlott a két ország között, melyek fő célja a Balti-tengeri dominancia elérése volt. A 17. századi dán–svéd ellentétekkel a dániai abszolutizmus létrejötté kapcsán ehelyett bővebben is foglalkozunk. KNUDSEN, Tim – ROTHSTEIN, Bo: State Building in Scandinavia. In *Comparative Politics*, Vol. 26, 2/1994, 203–220, 205.

II. Keresztély reformjai és bukása

Ebben a nehéz időszakban Dánia trónján II. Keresztély, a „polgárkirály” ült,⁸⁹ aki 1521-ben, egy németalföldi utazás után adta ki törvénykönyvét (*Landelove*, „tartományi törvények” vagy „vidéki törvénykönyv”),⁹⁰ amelyben a jobbágyság megszüntetését, a paraszti szabadság eszméjét hirdette (kifejezetten megtiltva, hogy a parasztek a föld valamiféle alkotórészeiként a földbirtokos tulajdonának számítsanak, és adják-vegyék őket).⁹¹

A kódexben mindezekon túl olyan előremutató kérdésekkel is foglalkozott, mint a parasztgyermekoktatása (írásra és olvasásra) és az iskolai fenytések enyhítése. További reformjai közé tartozott a szabad kereskedelem jogának rögzítése (ideértve a céhekbe való bejutás egyszerűsítését, a kizsorítási célból történő árufelvásárlás szigorú tilalmát), a városi kereskedelmi központok fejlesztése, valamint egyes gazdasági ágazatok termelésének szabályozása. Intézkedései a büntetőjog területét is érintették: megtiltotta a boszorkányok élve elégetését,⁹² miközben a szándékos emberölés minden esetét halállal rendelte büntetni.⁹³ A törvénykönyv ki nyilvánította, hogy a király Isten kegyelméből uralkodik, így szellemisége a választott monarchia eszméjéhez képest újszerű volt.

II. Keresztély örökletes hatalomra törekedett, így az előjogait féltő arisztokrácia hamar ellene fordult;⁹⁴ támogatta a protestantizmust, így a klérust is maga ellen hangolta;⁹⁵ a svéd felkelés miatt ráadásul súlyos adók kivetésére kényszerült, ami miatt népszerűsége még az általa favorizált

⁸⁹ Svédországban a stockholmi vérfürdő (több mint nyolcvan svéd főpap és nemes tömeges kivégzése Stockholmban, 1520 novemberében) után „Zsarnok Keresztély” névvel illették. MOBERG, Vilhelm: *Népem története. Svédország a középkorban*. Bp., 1984, Gondolat Kiadó, 347–351.

Byron J. Nordstrom II. Keresztély történelmi megítélését ellentmondásosnak nevezi: sokan a modernizációra törekvő, meg nem értett tragikus alakot látják benne, míg mások mentálisan instabil, erőszakos „machiavellista zsarnoknak” tartják. NORDSTROM 2000, 27.

⁹⁰ BAIN 1905, 26; MOBERG 1984, 352.

⁹¹ BAIN 1905, 26; MOBERG 1984, 353.

⁹² ORFIELD 1953, 38.

⁹³ ORFIELD 1953, 45.

⁹⁴ NORDSTROM 2000, 26.

⁹⁵ NORDSTROM 2000, 27.

polgárság és parasztok körében is hanyatlott. A *Rigsråd* 1523-ban – élve az ellenállás jogával – megfosztotta a trónjától, reformintézkedéseit megsemmisítette,⁹⁶ és a nagybátyját hívta meg a trónra, aki I. Frigyes néven lett dán király. Utóbbi 1533-ban bekövetkezett halála után az Országtanács „meghatározatlan időre elhalasztotta” a királyválasztást, és ideiglenesen saját magát jelölte ki a hatalom gyakorlójának.⁹⁷

Az *interregnum* idején a városok (különösen Koppenhága) polgársága egyértelműen II. Keresztély visszatérését támogatták, és paraszti felkelők is csatlakoztak a még a volt ellenség, Lübeck által is segített – Oldenburg Kristóf (*Kristoffer af Oldenburg*) gróf vezette – katonai-politikai szövetséghez. A nemesség értelemszerűen irtózott a „polgárkirály” visszajövetelétől, így helyette inkább I. Frigyes fia, a majdani III. Keresztély trónra lépése mellett tette le a voksát, amit viszont élesen ellenezett az Országtanácsban ekkor még befolyásos katolikus egyház, mivel a herceg „Luther tanításainak szenvedélyes híve” hírében állt.⁹⁸ Az 1534–36. évi véres polgárháború (*Grevens fejde*, „a gróf háborúja”) végül III. Keresztély és a világi főnemeselek elsöpörő győzelmével ért véget,⁹⁹ ami hosszú időre meghatározta Dánia további államfejlődését.

Az 1536. évi alkotmányos átalakulás

Az uralkodó 1536. október 30-án Koppenhágába országgyűlést hívott össze, amelyen mintegy ezerkétszáz nemes, városi polgár és paraszt vett részt.¹⁰⁰ A *Rigsdag* feladata a királyi reformáció bevezetése volt, s egyben annak szentesítése, hogy a király minden birtokától és privilégiumától

⁹⁶ Nemcsak jogi, hanem fizikai értelemben is: „Az eredeti törvénykönyveket a király 1523-as bukása után a viborgi országgyűlésen elégették” – MOBERG 1984, 352. Lásd még LAURING 1960, 133.

⁹⁷ JESPERSEN 2004, 32.

⁹⁸ „A passionate adherent of Luther's teachings” – JESPERSEN 2004, 32.

⁹⁹ II. Keresztélyt letartóztatták, és élete hátralevő 27 évét (bírói ítélet nélkül!) fogságban kellett töltenie. BAIN 1905, 32. Lásd még LAURING 1960, 140–141; NORDSTROM 2000, 28.

¹⁰⁰ MILLER 1968, 25; ORFIELD 1953, 20.

megfosztja a katolikus egyházat (s egyben az északnémet mintára létrehozott új, lutheránus államegyház élére áll).¹⁰¹

Az országgyűlésen a király megszerezte a politikai főhatalmat, és szekularizálta az egyház javait.¹⁰² Az 1537. évi vallási rendelettel a dán egyház élére polgári származású, a királlyal szemben lojális főfelügyelőket nevezett ki, akiknek tisztsége összeférhetetlen volt az Országtanácsban viselt tagsággal – így nemcsak a katolikus főpapok tanácstagsága szűnt meg, hanem az egyháziak általában kikerültek a *Rigsrådból*, s az kizárólag a világi főnemesek testületeként működött tovább.¹⁰³ Az arisztokrácia pozíciója megerősödött: a király a tőlük kapott egyöntetű támogatást azzal honorálta, hogy garantálta gazdasági és politikai előjogaikat,¹⁰⁴ s ezt alátámasztandó földeket és fontos állami hivatalokat juttatott nekik. Vallási rendeletében III. Keresztély a lelkiismereti és véleménynyilvánítási szabadság korlátozására bevezette a cenzúrát, a Koppenhágai Egyetem teológiai karát jelölve ki vizsgáló hatóságként.¹⁰⁵

Knud J. V. Jespersen kiváló könyvében¹⁰⁶ az 1536-os események kapcsán kialakult új dán szuverenitásfelfogásra (*new concept of sovereignty*) világít rá, melynek lényege, hogy a főhatalmat a továbbiakban „Dánia koronája” testesíti meg, amely fogalom (egészen az 1660. évi abszolútisztikus átalakulásig) a mindenkori királyt és az *Rigsrådot* együttesen

¹⁰¹ Knud J. V. Jespersen a dán államegyház létrejöttét VIII. Henrik vallásreformjához hasonlítja, és megállapítja, hogy az egyház „valódi fejedelmi egyházzá” vált („the Church was turned into a true princely church”). JESPERSEN 2004, 90.

¹⁰² Az egyházi birtokok szekularizálásával a királyi kincstár bevételei a háromszorosára nőttek. ORFIELD 1953, 38. Lásd még JESPERSEN 2004, 34; LAURING 1960, 142.

¹⁰³ KRÜGER 2005, 186; LAURING 1960, 144; NORDSTROM 2000, 39.

¹⁰⁴ NORDSTROM 2000, 28.

¹⁰⁵ CHRISTIANSEN, Ole: *Absolutism and Freedom of Expression: An Account of Denmark as it was in the Years 1661–1848*. A rigai „Freedom of Expression, Censorship, Libraries” nemzetközi konferencia (1998. október 14–17.) anyaga. <http://www.ifla.org/faife/papers/riga/christia.htm> [letöltés: 2008. június 1.].

¹⁰⁶ Ez a könyv [*A History of Denmark*. New York, 2004, Palgrave MacMillan], szemben a korábbi ismert történelmi monográfiákkal (pl. Palle Lauring 1960-as években megjelent, angol és német nyelven is kiadott műve), végre elsősorban alkotmány- és politikatörténeti szempontból tárgyalja Dánia történelmét, 1500-tól napjainkig.

Remek recenziót közöl Jespersen könyvéről Bagdi Róbert a *Kltó* című folyóirat 2005. évi 3. számában [Tradíció és modernizáció: a dán jóléti állam történelmi gyökerei. *Kltó*, 14. évf., 3/2005, 30–36].

jelentette. Ezzel a konkrét személyi kör jelentősége is megszűnt: „királyok meghalhatnak, az Országtanács tagjai változhatnak, de Dánia koronája – mint a szuverenitás és az államiság alapja – ezektől függetlenül létezik”.¹⁰⁷

Az új államelméleti koncepciót maga Jespersen is az angol főhatalom-felfogáshoz hasonlítja, amivel kapcsolatban Lars Bo Kaspersen megjegyzi, hogy míg Angliában a „King in Parliament” eszméje érvényesült, Dániában a „King in Council” felfogása vált uralkodóvá.¹⁰⁸ Mindez persze e sorok íróját – természetesen a Kaspersen által Anglia kapcsán megfogalmazott eltéréssel – a Werbőczy *Hármaskönyvében*, két évtizeddel a dániai alkotmányos változásokat megelőzően oly szépen kifejtett magyar Szent Korona-eszmére emlékezteti.

Az 1536. évi dániai „alkotmányos forradalommal” megkezdődött a nemesi kormányzás (*adelsvælde*) 1660-ig tartó időszaka. Az 1500–1600-as évek kormányzati rendszerét (vagyis a király és a tanácsosok közös kormányzását)¹⁰⁹ szokás vegyes monarchiának (*monarchia mixta*), illetőleg *dyarchiának*¹¹⁰ is nevezni. Arra tekintettel viszont, hogy a király nem az általános rendi gyűléssel, hanem egy szűkebb testülettel együtt gyakorolta a hatalmat, Dániában a parlamentarizmusnak nem alakulhatott ki az angol (magyar, svéd) példákhoz hasonló erőteljes hagyománya. (Ennek 1660 után lesz különös jelentősége, amikor egészen az 1849. évi polgári alkotmány elfogadásáig egyáltalán nem is létezik majd parlament.)

A Rigsdag 1536 után

A teljes országgyűlés összehívására már az 1536–1660 közötti periódusban is csak alkalmasszerűen – ráadásul a *Rigsråd* javaslatára – került sor (utoljára éppen 1660-ban), és a tanácskozás során (1660-ig) e fórumokon

¹⁰⁷ „Kings could die, the members of the council could change, but ‘The Crown of Denmark’ – the fulcrum of sovereignty and the state – existed independently” – JESPERSEN 2004, 34.

¹⁰⁸ KASPERSEN 2004, 78.

¹⁰⁹ „Dánia kormánya a megreformált, szekularizált, főnemesség által kontrollált Országtanáccsal összehangolt királyi hatalmon alapult” – NORDSTROM 2000, 28.

¹¹⁰ JESPERSEN 2004, 35.

is a főnemesség játszotta a vezető szerepet. A társadalmi rétegek bemutatáskor már említettük, hogy a parasztnak csupán 1570-ig volt képvisletük (ezt követően már csak legfeljebb ceremoniális okból hívták meg őket, de nem szavazhattak), a nemesek viszont továbbra is személyesen vehettek részt az országgyűléseken (1608-tól pedig a tartományi gyűlések követküldési joga is megvalósult).¹¹¹

A *Rigsdag* 1608-ig nem tagozódott rendek szerint, az 1627. évi (IV. Keresztély által összehívott) országgyűlést viszont már háromkamarásnak nevezhetjük. Mindez a francia minta követésére enged következtetni, azonban megjegyzendő, hogy Dániában nem terjedt el az a szabály, hogy a rendek 2:1 arányban szavazhatták egymást. A három rend külön szerveződésével persze együtt járt az eltérő érdekek kikristályosodása is: az egyháziak és a városok mint „adófizető rendek” az általános adóztatást támogatták, míg a nemesek (amint természetesen maga a *Rigsråd* is) ragaszkodtak adómentességükhöz, és ellenálltak minden, a köztelherviselés bármilyen változtatát célzó kezdeményezésnek.¹¹²

Az Országtanács és a központi szervek

Mivel, mint láthattuk, az egyházi vezetők tanácsbéli tagsága a reformáció bevezetésével megszűnt, a *Rigsråd* a főnemesség kizárólagos fórumaként, 15–20 fős tagsággal működött tovább,¹¹³ akiket III. Keresztély 1536-ban arra kötelezett, hogy tegyenek külön hűségesküt a királyra, és eskü alatt vállalják, hogy soha többé nem vezetnek be egyházi kormányzatot Dániában.¹¹⁴ A király ettől kezdve évente legalább egyszer összehívta a testület ülését, melynek tagjait 1645-ig saját döntése alapján, ezt követően a meglévő tanácsstagok javaslata alapján nevezte ki.

¹¹¹ KRÜGER 2005, 186.

¹¹² KRÜGER 2005, 188.

¹¹³ JESPERSEN 2004, 34; ORFIELD 1953, 21.

¹¹⁴ III. Keresztély az Országtanács egyházi tagjait vádolta az 1533 utáni politikai válsággal és a polgárháború kirobbantásával, ugyanis a *Rigsråd* a korábbi szokásjogot megsértve – vallási okokból – nem volt hajlandó őt édesapja, I. Frigyes halála után királlyá választani. Keresztély cserében gyakorlatilag megsemmisítette a dán katolikus egyházat, a főpapokat pedig 1536 augusztusában bebörtönözte. Lásd JESPERSEN 2004, 32–34.

A *Rigsråd* a 16. századtól valamiféle minisztertanácsként, végrehajtó hatalmi csúcsszerveként is funkcionált, ezen túlmenően pedig még a legfelsőbb bíróság szerepét is betöltötte. A négy országos méltóság (kancellár, főudvarmester, marsall és admirális) csak a tanács tagjai közül volt választható.¹¹⁵

III. Keresztély – főtanácsadója, *Johan Friis* kancellár javaslatára – a központi igazgatásban is reformot léptetett életbe. A feladatokat megosztották a dán és a német kancellária (*Danske Kancelli*, illetve *Tyske Kancelli*) között: az előbbi foglalkozott a belügyekkel (a vallási kérdésektől a gazdaságig) és az okleveleket dán nyelven adta ki, míg a német és latin nyelven levelező német kancellária feladata lett a külügyek, a diplomáciai ügyek intézése. A pénzügyek igazgatását is modernizálták: a kamara (*rentekammer*) fő feladataként az államkincstár jövedelmeinek nyilvántartását és kezelését határozták meg.¹¹⁶ Byron J. Nordstrom rámutat, hogy „III. Keresztély és Johan Friis időszaka alatt kezdődött meg a nemesség átalakulása középkori, katonáskodó nemességből kora újkori, kormányzati szolgálaton alapuló nemességgé”.¹¹⁷

A király és a nemesség együttműködése

A 16–17. században a királyt elvben továbbra is a rendek, ténylegesen viszont a *Rigsråd*, azaz 15–20 arisztokrata választotta. Bármily formalitás volt is ez a trónutódlás szempontjából (hiszen mindig a király legidősebb fiára esett a választás), a kontraktuális monarchia vonatkozásában mégis volt jelentősége, hiszen a „megválasztásért” cserében a királynak mindig *håndfæstninget* kellett kiadnia, mely szerint az államhatalmat megosztja az Országtanáccsal. Esküje megszegése, a privilégiumok megsértése esetére a királynak el kellett ismernie a jogszerű ellenállás lehetőségét.¹¹⁸

1536 után Dániában problémamentes volt a trónutódlás (III. Keresztély, 1534–1559; II. Frigyes, 1559–1588; IV. Keresztély, 1588–1648), en-

¹¹⁵ KRÜGER 2005, 186.

¹¹⁶ BOHN 2001, 57.

¹¹⁷ NORDSTROM 2000, 29.

¹¹⁸ KAN 1976, 61; MEZEY 1998, 157.

nek viszont ára is volt: a három említett uralkodó, valamint az 1648-ban megkoronázott III. Frigyes hitleveléből jól látható, hogy a nemesség időről-időre mind több előjogot ismertetett el a királlyal (s ezek között nem kevés a nem nemesek rovására szerzett gazdasági privilégiumot is találhatunk). Bevett szokássá vált, hogy a király a *håndfæstning*ben elismerte, hogy hatalmát az Országtanácstól kapta, és kijelentette, hogy halála után az vissza fog szállni a tanácsra. A földesurak megerősödésével a parasztság helyzete is romlott, egyre inkább függővé vált – láttuk, hogy rendi státusát, politikai jogait is elveszítette.¹¹⁹

A gazdasági helyzet megváltozása

A király könnyen osztogatta a nemesek számára a gazdasági privilégiumokat, hiszen 1536 után az államkincstár helyzete hosszú ideig (közel egy évszázadig) meglehetősen stabil volt. Az egyházi földek elvételeit követően a koronabirtokok az ország megművelt földterületének mintegy felét tették ki, miközben – a *Sund-vámnak* köszönhetően – a tengeri kereskedelem megélénkülése is komoly bevételt hozott az állam számára.¹²⁰ Ráadásul az államhatalom fenntartása nem is volt túlzottan költséges, hiszen a működés csupán a bíraskodásra és a rendi privilégiumok biztosítására szorítkozott.

A 17. század elején aztán – a háborús helyzet miatt – a magas állami bevételek és viszonylag csekély kiadások ideális állapota egycsapásra megváltozott: a hadsereg és haditengerészet aktivizálása óriási pénzügyi erőfeszítéseket igényelt a korona részéről. A hagyományos bevételi források erre már nem nyújtottak elegendő fedezetet, így egyre inkább elkerülhetlenné vált az állami adóztatás. Mindez ellentmondásos helyzetbe hozta a *Rigsrådot*, hiszen tagjai adómentességet élveztek. Az adóztatással tehát kizárólag azokat a társadalmi rétegeket lehetett jogszerűen (a rendi privilégiumok sérelme nélkül) megterhelni, amelyek kevésbé voltak fizetőképesek.

Az 1625–29-es évek sikertelen háborúja (a „császári háború”) után ez már az 1530-as évekhez mérhető társadalmi feszültséget eredményezett.

¹¹⁹ KRÜGER 2005, 187.

¹²⁰ KRÜGER 2005, 186.

A düh célpontja egyre inkább maga a *Rigsråd* lett, amelynek tagjait azzal vádolták, hogy saját érdekeiket a közérdek fölé helyezik. Az egyre elhatalmasodó pénzügyi válság megkérdőjelezte az Országtanács hitelét, és végül a sajátos, parlament nélküli kései rendi állam, az „arisztokratikus kormányzat”¹²¹ bukásához vezetett. Időközben ugyanis a társadalmi, gazdasági erőviszonyok megváltoztak: a polgárság a 17. század közepén már sokkal erősebb volt, mint az 1530-as években (amikor még sikertelenül igyekezett II. Keresztély visszatérését támogatni).

¹²¹ Byron J. Nordstrom Skandinávia történelmével foglalkozó monográfiájában (*Scandinavia since 1500*) egy helyütt „arisztokratikus köztársaságnak” (*aristocratic republic*) nevezi. Ez helytálló megjelölés, ha azt vesszük, hogy a király tisztsége választáson alapul, a hatalmat pedig a főnemesek tanácsával (ahogy Nordstrom mondja: „néhány nemessel”) megosztva gyakorolhatja. Lásd NORDSTROM 2000, 30.

III. ABSZOLÚT MONARCHIA DÁNIÁBAN

3.1. A „régí abszolútizmus”

A dán–svéd háborúk

Dánia története nem szűkölködik külön és ellentmondásos uralkodókban, de talán mind közül IV. Keresztély (a történetírásban bevett megnevezéssel: „a nagy építettő”)¹²² volt a legfurcsább. Uralkodásának nem kevesebb, mint hatvan esztendeje (1588–1648) alatt elképesztő kulturális, szellemi fejlődés ment végbe Dániában; Tranquebar ceyloni császártól történt megvételével pedig kezdetét vette a dán gyarmatosítás.¹²³ 1625-ben (épp a *Dansk Ostindisk Kompagni*, azaz a Dán Kelet-Indiai Társaság megalapításának évében) azonban a király – mint utóbb kiderült – végzetes döntést hozott. Mivel dán királyi címevel együtt Holstein hercege, ebbéli minőségében pedig az alsó-szász birodalmi kerület ezredese (*Oberst des niedersächsischen Reichskreises*) is volt, a *Rigsråd* minden tiltakozása ellenére belesodorta országát a harmincéves háborúba.¹²⁴

¹²² LAURING 1960, 154.

¹²³ SZÜCS 2000, 33.

Talán kevesen tudják, így érdemes megjegyezni, hogy New York Bronx városrésze is egy dán telepes, *Jonas Bronck* nevét viseli, aki társaival 1639-ben telepedett le a folyó mentén, majd az új-amsterdami hollandokhoz csatlakozott. A dánok egyébként 1611-ben érkeztek az Újvilágba. ORFIELD 1953, 1.

¹²⁴ LAURING 1960, 158; NORDSTROM 2000, 54; ORFIELD 1953, 9; WAHRMANN, Carl Christian: *Absolutismus in Dänemark*. Rostock, 2004, Grin Verlag, 2.

Miután a dán királyi sereg már 1626 augusztusában megsemmisítő vereséget szenvedett Wallenstein herceg egységeitől, több sem kellett az ambíciózus II. Gusztáv Adolf svéd uralkodónak: mint „a protestantizmus védelmezője” magához ragadta a kezdeményezést. IV. Keresztély csak a háttérből figyelhette az eseményeket, hiszen az 1629. évi *lübecki békében* arra vállalt kötelezettséget, hogy Dánia távol tartja magát a háborútól.¹²⁵ A svédek viszont – bár az 1632. évi lützeni csatában ez királyuk életébe került – fényes győzelmet arattak Wallenstein felett, és megmutatták: a dán királyság sok száz éves hegemoniája Skandináviában egyszer s mindenkorra véget ért.¹²⁶

Óhatatlan volt, hogy előbb-utóbb a protestáns oldalon elvben e két szövetséges északi hatalom között is sor kerül fegyveres konfliktusra. A század első nagy dán–svéd háborújára 1643–45 között került sor (*Torstensson-háború*), amikor a svédek hadüzenet nélkül előzőnlőtték a Jylland-félszigetet, és a teljes dán flottát megsemmisítették.¹²⁷ A háborút lezáró 1645. évi *brömsebrói békében* a megrendített Dánia arra kényszerült, hogy harminc évre átengedje Svédországnak Gotland és Ösel szigetét, Härjedalen és Jämtland norvég tartományokat, valamint Halland területét. Dánia ezzel elvesztette az Øresund feletti kizárólagos hatalmat, ráadásul a svéd hajókat kénytelen volt mentesíteni a *Sund-tám* megfizetése alól.¹²⁸

IV. Keresztély valódi katasztrófahelyzetben hagyta tehát hátra országát. 1648-ban bekövetkezett halála után a *Rigsråd* – hosszas tanakodás után – mégsem szakított a hagyománnyal, és kisebbik fiát, III. Frigyet választotta királlyá (az elsőszülött fiú, Keresztély még apja életében elhunyt).¹²⁹ Ennek súlyos ára volt: az arisztokraták – mint hamarosan kiderül: vesztükre – a fiatal uralkodót minden korábbinál keményebb és megalázóbb *håndfæstning* aláírására kötelezték, melyben a nemesek valamennyi pri-

¹²⁵ WAHRMANN 2004, 3.

¹²⁶ KAN 1976, 79–80; WAHRMANN 2004, 2.

Lars Bo Kaspersen a dán Balti-tengeri hegemonia elvesztését az 1626. évi vereséghez és a három évvel későbbi lübecki békéhez köti. – KASPERSEN 2004, 78.

¹²⁷ KASPERSEN 2004, 78; LAURING 1960, 159; TOYNE, Stanley Mease: *Scandinavians in History*. Manchester (New Hampshire), 1970, Ayer Publishing, 173.

¹²⁸ EKMAN 1957, 102; JESPERSEN 2004, 18; LAURING 1960, 159–160; ORFIELD 1953, 9; SZÜCS 2000, 26; WAHRMANN 2004, 4.

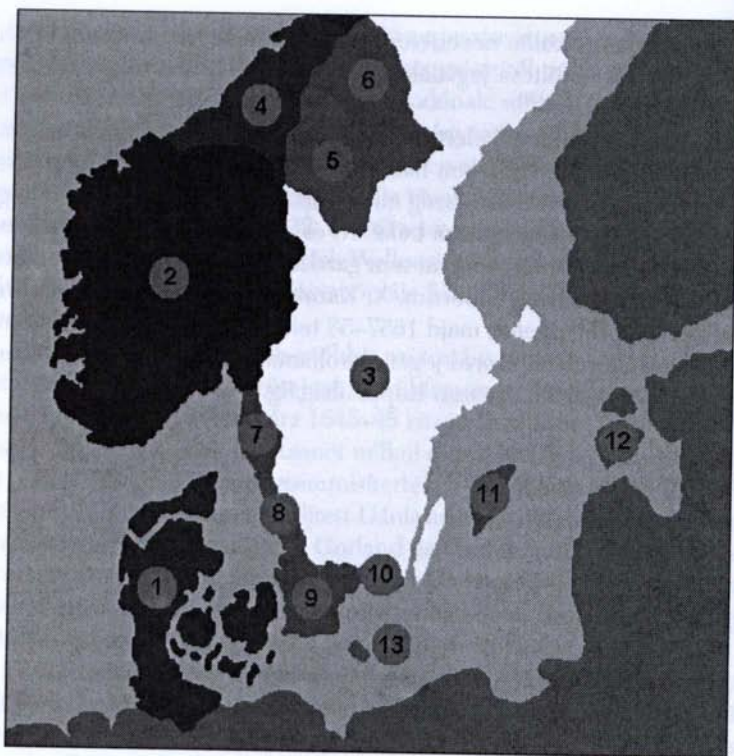
¹²⁹ NORDSTROM 2000, 56.

vilégiumának, így külön nevesítve: az adómentesség és az állami hivatalok kizárólagos betöltése jogának megerősítésére kellett eskü alatt kötelezettséget vállalnia.¹³⁰

III. Frigyes mindenekelőtt apja legyőzöinek, a svédeknek akart határozóan visszavágni. 1657-ben háborút indított az éppen a lengyelekkel való harcra elfoglalt Svédország ellen – azzal a nem titkolt céllal, hogy revansot vegyen a brömsebrói békéért, és minden átengedett területet visszaszerezzen. Dánia azonban sem gazdasági, sem katonai értelemben nem volt felkészülve a háborúra. X. Károly svéd király seregével elfoglalta a Jylland-félszigetet, majd 1657–58 telén 12 ezer katonájával átkelt a befagyott Storebælt-szoros jegén, lerohanta Lollandot, majd Sjælland szigetén meg sem állt egészen Koppenhágáig.¹³¹

¹³⁰ JESPersen 2004, 39; NORDSTROM 2000, 57; WAHRMANN 2004, 4.

¹³¹ LAURING 1960, 162; NORDSTROM 2000, 71; SZűCS 2000, 19; WAHRMANN 2004, 4–5.



1. **Dánia** (Slesviggel és Holsteinnel együtt)
2. **Norvégia** (1814-ig: perszonálunió Dániával)
3. **Svédország**
4. **Trondheim** (1645–1660: Svédországé)
5. **Härjedalen** (1645-től Svédországé)
6. **Jämtland** (1645-től Svédországé)
7. **Bohuslän** (1658-től Svédországé)
8. **Halland** (1645-től Svédországé)
9. **Skåne** (1658-től Svédországé)
10. **Blekinge** (1658-től Svédországé)
11. **Gotland** (1645-től Svédországé)
12. **Ösel** (1645-től Svédországé)
13. **Bornholm** (1645–1660: Svédországé)

A dánoknak Sjællandon semmilyen védelmük nem volt, mivel egyáltalán nem számítottak ilyen vakmerő akcióra. III. Frigyes (Koppenhága, így az egész ország elvesztésétől való félelmében) aláírta a „dán Trianont”, a katasztrofális *roskildei békét*.¹³² Ennek értelmében Dánia elveszítette Bohuslän, Halland, Skåne és Bläkinge területét (azaz a mai Svédország déli partvidékét), valamint Bornholm szigetét és a norvégiai Trondheim tartományt.

Az 1658. március 7-ei roskildei béke összességében Dánia területének és lakosságának mintegy egyharmadának átengedését jelentette.¹³³ A legérzékenyebb veszteség Skåne (Scania), Dánia legrégebbi és leggazdagabb tartományának elvesztése volt,¹³⁴ amivel ráadásul az Øresund nemzetközi vízi úttá vált.¹³⁵

Érdekes módon a békeszerződést mégsem dán revans, hanem újabb svéd támadás követte: X. Károly vérszemet kapott, és már egész Dániát akarta.¹³⁶ Még 1658 augusztusában ismét megtámadta Sjællandot, és ostrom alá vette Koppenhágát, ahol maga III. Frigyes is tartózkodott. A lakosság kérte a királyt, hogy hagyja el a várost, de a bátor uralkodó a legenda szerint így válaszolt: „saját fészkebben fogok meghalni”.

A gazdag koppenhágai polgárság segítségével zsoldoshadsereget toborzott,¹³⁷ és a város hőiesen ellenállt az ostromnak. III. Frigyes személyesen is részt vett a harcokban, de a dánok sikerét a jelentős holland haditengerészeti támogatás is előmozdította.¹³⁸ 1660. február 23-án aztán a svéd király mindössze 37 éves korában, szélütésben hirtelen meg-

¹³² A békeszerződést a történeti irodalomban épp megkötésének körülményei miatt nevezik *roskildei pánikbékének*. Lásd BOHN 2001, 72; LAURING 1960, 162.

¹³³ JESPERSEN 2004, 40; KAN 1976, 86; LINDNER László: Dánia története. In LINDNER László: *Dánia*. Bp., 1985, Panoráma, 28–42, 34; NORDSTROM 2000, 71–72; ORFIELD 1953, 9; WAHRMANN 2004, 5.

¹³⁴ EKMAN 1957, 102.

¹³⁵ JESPERSEN 2004, 117.

¹³⁶ NORDSTROM 2000, 72.

¹³⁷ LINDNER 1985, 34.

¹³⁸ DERRY, Thomas Kingston: *A History of Scandinavia: Norway, Sweden, Denmark, Finland and Iceland*. Minneapolis, 1979, University of Minnesota Press, 134; LAURING 1960, 164; MILLER 1968, 25; NORDSTROM 2000, 73; ORFIELD 1953, 9.

halt.¹³⁹ A kiskorú XI. Károly mellett felállított gyámtanács áldását adta a békekötésre.¹⁴⁰

Az 1660. május 27-ei *koppenhágai béke* lényegében a *status quo ante bellumot* szentesítette,¹⁴¹ ami önmagában is nagy eredmény volt, hiszen a korábbi évtizedekben összeroskadt Dánia lélegzétvételhez jutott, önálló államisága fennmaradhatott. Ezen túl ráadásul a békeszerződés három ponton módosította a roskildei egyezményt: az elszakított területek közül a dánok visszakapták Trondheimet és Bornholmot, valamint megszűnt az Øresundon áthaladó hadihajókra vonatkozó szolgálmi jog.¹⁴²

A Koppenhága védelménél játszott hősiesség szerepe jelentősen növelte III. Frigyes népszerűségét,¹⁴³ miközben a taktikai okokból (pozícióik átmentésében bízva) és családi összeköttetések okán is a svédekkel kollaboráló arisztokrácia végképp lejáratta magát (vezetőjük, *Corfitz Ulfeldt* nyíltan együttműködött a svédekkel, így sokak szemében közönséges haazárulónak számított).¹⁴⁴

A másik oldalon ugyanakkor bebizonyosodott, hogy ha az országot veszély fenyegeti, immár nem az erre feudális alapon kötelezett nemesség, hanem az államért anyagi és véráldozatra egyaránt kész polgári rétegek fogják megvédelmezni.

Az arisztokratikus kormányzat vége

A polgárság már a 17. század első évtizedeiben az addiginél nagyobb beleszólást követelt magának az állam ügyeibe. Igazságtalannak tartották ugyanis, hogy míg a kereskedelem folytán lényegében ők működtetik a gazdaságot, és a háborúk miatt egyre nagyobb részben az ő adóikra tá-

¹³⁹ LAURING 1960, 166.

¹⁴⁰ Szűcs 2000, 27.

¹⁴¹ EKMAN 1957, 102.

¹⁴² DERRY 1979, 134–135.

¹⁴³ JESPERSEN 2004, 39; KASPERSEN 2004, 79; ORFIELD 1953, 9, 21.

III. Frigyes roskildei székesegyházban található sírján az alábbi felirat olvasható: „Itt nyugszik az az ember, akinek Dánia a létezését köszönheti.” DERRY 1979, 136.

¹⁴⁴ EKMAN 1957, 103; WAHRMANN 2004, 5.

maszkodik az államkincstár, a nemesség továbbra is adómentességet és hivatalviselési privilégiumot élvez.¹⁴⁵

Az adómentesség (*skattefrihed*) hagyományos „lovagi” magyarázata (mely szerint a nemesek, ha kell, fegyverrel védik a hazát, az alacsonyabb néprétegek pedig adófizetéssel váltják meg a katonai szolgálatot) Koppenhága ostromakor végképp meghaladottá vált. A lovagi hadviselés (és ezzel együtt a nemesek hagyományos lovagi szolgálata, a *rostjeneste*) amúgyis rég háttérbe szorult, az állam által fenntartott zsoldoshadsereg és haditengerészet pedig épp az adófizetés fontosságát helyezte előtérbe.¹⁴⁶

Annak okán, hogy a svédekkel vívott háborúk kiürítették a kincstárat, és az állam eladósodott (és így rendkívüli helyzet állt elő), III. Frigyes általános rendi gyűlést (*Rigsdagot*) hívott össze 1660 őszére Koppenhágába, amelyre így a nemesek mellett az egyháziak és a városok követei is meghívót kaptak.¹⁴⁷ Az 1660. szeptember 10-én megnyitott országgyűlés tárgyköréül a király rendkívüli adó (mégpedig bizonyos fogyasztási cikkekre kivetendő közteher) bevezetését jelölte meg.¹⁴⁸

Számítani lehetett rá, hogy az adómentességet élvező nemesség és az adófizető rendek között ennek kapcsán komoly vita alakul ki (Ernst Ekman a gyűlés légköréről egyenesen a következőket írja: „olyan hangulatban kezdte meg munkáját, amely leginkább Versailles 1789 tavaszi atmoszférájához hasonlítható”).¹⁴⁹ Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a nemesek nem fognak önként lemondani kiváltságaikról, és továbbra is az az elképzelésük, hogy ne valósuljon meg közteherviselés, azaz a király által szorgalmazott fogyasztási adót is csak a polgárok és a parasztok fizessék.¹⁵⁰

A *Hans Svane* sjællandiai püspök által vezetett egyházi küldöttek a vitában a városok oldalára álltak, így az „ellenzék” kellő politikai súlyra tett szert a nemesség ellenében. A polgárság vezérszónoka, *Hans Nansen* koppenhágai polgármester (korábbi hajós kereskedő) a rendek egyenlő adóztatásán felül a hivatalviselés jogának kiterjesztését is követelte.¹⁵¹

¹⁴⁵ KAN 1976, 88.

¹⁴⁶ JESPERSEN 2004, 38; KASPERSEN 2004, 78–79.

¹⁴⁷ JESPERSEN 2004, 40; MILLER 1968, 26.

¹⁴⁸ DERRY 1979, 136; WAHRMANN 2004, 9.

¹⁴⁹ EKMAN 1957, 103.

¹⁵⁰ WAHRMANN 2004, 9.

¹⁵¹ EKMAN 1957, 104; KAN 1976, 88.

1660. szeptember 16-án az egyházi és városi követek memorandumot intéztek a *Rigsråd*hoz, melyben a privilégiumaikról való lemondást ajánlották, amennyiben a nemesség is így cselekszik.¹⁵²

III. Frigyes október 10-én a királyi hadsereg harcészültségbe helyezésével és a város kapuinak lezárásával nyomatékosította, hogy kész kényszeríteni az általános adó bevezetését¹⁵³ – a vele szövetséges egyházi és polgári küldöttek pedig szabad kezet ajánlottak neki a válság megoldásában.¹⁵⁴ A nemesek (részben a fizikai kényszer hatása alatt, de a politikai erőviszonyok láttán is) beletörődtek a közteherviselés elrendelésébe, és hozzájárultak a trónöröklés jogának kimondásába, azaz egyszerre mondtak le az adómentességről és a királyválasztás jogáról. 1660. október 13-án a három rend képviselői ünnepélyes menetben vonultak a királyi palota elé, és ott „ajánlották fel” az uralkodónak az örökös királyság jogát.¹⁵⁵

A *Rigsråd* október 17-én feloldozta a királyt az 1648. évi *handfæstning*-ben vállalt kötelezettségei alól, így III. Frigyes többé nem volt kötve a rendi (arisztokratikus) alkotmányhoz.¹⁵⁶ Dánia ezzel választott monarchiából (*valdkongedømme*) örökös királyság (*arvekongedømme*) lett. Mindent október 18-án nagy ünnepséggel „koronázták meg”, ahol mind a négy hagyományos rend – vagyis még az országgyűlésből kimaradt parasztság is – képviseltette magát, és tett egyenként hűségesküit III. Frigyesre és a monarchiára.¹⁵⁷

Az 1660. őszi események során nem határozták meg pontosan az új kormányformát, azonban angol típusú parlamentáris átalakulásra esély sem volt.¹⁵⁸ Abszolút monarchia jött létre, ami viszont – amint Sashalmi Endre hangsúlyozza – „társadalmi konszenzussal valósult meg, nem

¹⁵² BAIN 1905, 260.

¹⁵³ Knud J. V. Jespersen épp ezért nevezi „vértelen puccsnak” (*bloodless coup*) az 1660. évi eseményeket. JESPERSEN 2004, 8. Lásd még DERRY 1979, 137; KASPERSEN 2004, 79; MILLER 1968, 26; SASHALMI 2006, 136.

¹⁵⁴ DERRY 1979, 136; EKMAN 1957, 103.

¹⁵⁵ JESPERSEN 2004, 41.

Az örökös királyság bevezetésére Kristoffer Gabel királyi titkár tett javaslatot, amit az Országtanács először természetesen nem akart elfogadni. DERRY 1979, 137.

¹⁵⁶ DERRY 1979, 137; EKMAN 1957, 103; JESPERSEN 2004, 41; KAN 1976, 88; KASPERSEN 2004, 79.

¹⁵⁷ JESPERSEN 2004, 41.

¹⁵⁸ EKMAN 1957, 103.

pedig egy olyan királypuccs révén, amely pusztán az erő monopóliumán alapult a társadalmi akarat ellenében”.¹⁵⁹ Ezen, az abszolút monarchia további dániai történetét is jól jellemző megállapítással egyetértve jegyezzük meg, hogy a jelzett társadalmi konszenzus 1660-ban értelemszerűen az adófizető rétegek egyetértését jelentette abban, hogy a nemesi privilégiumok a további fejlődés gátját képezik; miközben a nemesség (és az Országtanács) joglemondását a hadiállapot kinyilvánítása („királypuccs”) is elősegítette.

Az 1661. évi trónöröklési és egyeduralmi törvény

1660 novemberében az országgyűlés feloszlott, amivel immár minden tekintetben III. Frigyes, valamint közvetlen bizalmasai (*Kristoffer Gabel* és *Hannibal Sehested*) kezébe került a kezdeményezés. Hamarosan meg is született az őszi tárgyaláson során kikristályosodott új helyzetet rögzítő, úgynevezett „egyeduralmi és trónöröklési törvény” (*Enevolds-Arvereglingsakt*).¹⁶⁰ Thomas Munck glasgow-i történészprofesszor, a dán történelem neves kutatója kiemeli, hogy e jogszabály elfogadása nem valamiféle formális gyűlésen történt, hanem a király körbeküldte a törvényszöveget a rendek képviselőinek, akik azt aláírásukkal látták el.¹⁶¹

Az 1661. január 10-ei keltezésű törvény lényegében az abszolút monarchia kormányformáját vezette be, bár még a király jogköreinek és a hatalomgyakorlás szabályainak részletezése nélkül. Azt mindenesetre ki-

¹⁵⁹ SASHALMI 2006, 174.

¹⁶⁰ Sashalmi Endre szóhasználatával: „Abszolút és örökletes kormányzatról szóló törvény.” SASHALMI 2006, 137. Angolul „Act of Autocratic [and] Hereditary Government”. DERRY 1979, 137.

¹⁶¹ MUNCK, Thomas: Absolute Monarchy in Later-Eighteenth Century Denmark: Centralized Reform, Public Expectations and the Copenhagen Press. *The Historical Journal*, 41, 1/1998, 201–224, 202 (lábjegyzetben).

Sashalmi Endre BONNEY, Richard: *The European Dynastic States, 1494–1660* Oxford, 1991, Oxford University Press, 359 és FROST, Robert I.: *The Northern Wars: War, State and Society in Northeastern Europe, 1558–1721*. London, 2000, Longman Harlow, 194. című műveire hivatkozva az alábbi adatokat közli az aláírókról: „183 nemes, 987 egyházi személy és 381 polgár látta el kézjegyével”. SASHALMI 2006, 137.

nyilvánította, hogy az uralkodót alattvalói teljhatalommal ruházták fel,¹⁶² azaz úgy határoztak, hogy „a kormányzatot úgy béke-, mint háborús időkben egyetlen főhatalom irányítsa”. A monarcha a felségjogok teljességével rendelkezik („*Arverettighed til Danmarks og Norges Riger samt alle jura Majestatis, absolut Regering og alle Regalia*”), és maga jogosult hatásköreit megállapítani. A dokumentum aláírásával a rendi képviselők lemondtak az ellenállás jogáról, és tudomásul vették, hogy a törvény végleges és visszavonhatatlan (a benne foglalt hatalomátruházás fel nem mondható).¹⁶³

A jogszabály azt is jelentette egyúttal, hogy megszűnt a különbségtétel nemes és nemes között az adóztatásban, a földtulajdonszerzésben és a hivatalviselésben.¹⁶⁴ A polgárság számára megnyílt az út magas állami tisztségek betöltése és olyan, korábban Dániában ismeretlen címek, mint a grófi vagy bárói cím megszerzése előtt.¹⁶⁵ Ez az egyenjogúsítás a feudalizmus végleges megrendülését, a polgári államfejlődés kezdetét jelentette (bár a parasztságot sújtó terhek eltörlése még váratott magára), az alkotmányosság tekintetében pedig kétségkívül azzal az eredménnyel járt, hogy III. Frigyes – Ernst Ekman szavait idézve – „*de facto*, még ha *de iure* nem is” abszolút monarcha lett.¹⁶⁶

Az 1665. évi Királytörvény

A megváltozott hatalmi viszonyok végleges rendezésére s egyben az államfői jogkörök alkotmányos szintű meghatározására a III. Frigyes által 1665. november 14-én aláírt *Lex Regia Perpetua* (örökös királyi törvény, *Kongelov*) nevű dokumentumban került sor.

Ez a jogszabály a preambulum mellett nem kevesebb mint negyven szakaszból (a továbbiakban: „cikkely”) áll, végén pedig a *Giffvet paa Vort Slott Kiöbenhaffn* szöveg (korabeli írásmóddal, jelentése: „Kiadva kastélyunkban, Kopenhágában”), keltezés, a király aláírása és pecsétje, vala-

¹⁶² JESPersen 2004, 42.

¹⁶³ KRÜGER 2005, 148; WAHRMANN 2004, 11.

¹⁶⁴ KNUDSEN–ROTHSTEIN 1994, 205.

¹⁶⁵ JESPersen 2004, 44; KAN 1976, 88–89.

¹⁶⁶ EKMAN 1957, 103.

mint *Peder Schumacher* királyi titkár szignója látható.¹⁶⁷ Az 1661. januári trónöröklési és egyeduralmi törvényből fakadó felhatalmazásra tekintettel a rendek részéről e jogszabályt már senki sem írta alá.

A preambulumban felsorolják III. Frigyes különféle címeit, majd utalnak az 1660–61. évi eseményekre, melyek során a *Rigsråd*, valamint a rendek („nemesek és nem nemesek, egyháziak és világiak”) lemondtak a királyválasztás jogáról, az uralkodó feloldozást nyert a koronázási esküje és *capitulatio*ja alól, és felruházták őt és utódait a hatalom teljességével. A *Kongelov* a továbbiakban III. Frigyes és férfi-, illetve nőági leszármazottait konzekvensen Dánia és Norvégia „egyeduralkodó és örökös királyaként” (*EnevoldsArffveKonge*) említi.

Az I. cikkely szerint a király köteles fenntartani államában a kereszténységet (az 1530. évi ágostai hitvallás szerint), és köteles megvédelmezni az ország lakóit az „eretnekekkel, fanatikussal és istenkáromlókkal szemben”.¹⁶⁸

A II. cikkely értelmében az uralkodó a Földön semmilyen emberi hatalomnak nem lehet alárendeltje, „minden emberi törvény felett áll, és sem vallási, sem világi ügyekben nem ismer el maga felett semmilyen más főhatalmat és bírát, csak Istent magát”. Carl Christian Wahrmann rostocki történész doktorandusz témával foglalkozó tanulmányában ezzel összefüggésben kifejti, hogy „ezzel az uralkodó *princeps legibus solutus*zá vált, aki felett csak Isten rendelkezhet. Ez az ismérv különbözteti

¹⁶⁷ Lásd: <http://www.danskekonger.dk/biografi/andre/kongeloven.html> [letöltés: 2008. február 2.].

[Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a *Kongelov* szó határozott névelős alakja a dán nyelvben *Kongeloven*, vagyis „a Királytörvény”. Néhány forrásszöveg ezért *Kongelovenként* hivatkozik a jogszabályra, de látható, hogy az „a *Kongeloven*” kifejezés az „a *La Manche*”-hoz vagy az „a *The Beatles*”-hez hasonló hiba lenne egy magyar nyelvű szövegben. A dán nyelv sajátossága, hogy a névelő valójában egy szóvégi toldat – jelzős szerkezetekben viszont már a den névelőt használják: pl. *den af Kong Frederik III underskrevet Kongelov*, azaz „a III. Frigyes király által aláírt Királytörvény”.]

¹⁶⁸ A jelen tanulmány megírásakor elsődlegesen a *Kongelov* Ernst Ekman által publikált kivonatos angol nyelvű fordítását vettük alapul (EKMAN 1957, 105–107).

Megjegyzendő, hogy a Királytörvény teljes szövege elérhető dán nyelvben az interneten több honlapon is (pl. <http://www.danskekonger.dk/biografi/andre/kongeloven.html> vagy http://www.stovnerporten.no/kommentar_a/kongelov.htm). A <http://www.verfassunggen.de/dk/koenigsgesetz1665.htm> internetcímről pedig a teljes német nyelvű fordítás letölthető [letöltések ideje: 2008. február 2.].

meg az abszolutizmust az önkényuralomtól, ahol az erkölcsi normák is érvényüket veszítik”.¹⁶⁹

A III. cikkely felhatalmazza a királyt arra, hogy „egymaga birtokolja a legfelsőbb hatalmat és hatóságot” (*alleene haffve højest Magt og Myndighed*),¹⁷⁰ és saját akarata és belátása szerint alkotson törvényeket és rendeleteket, módosíthassa és törölhesse el azokat. E szabály alól egyetlen kivételt épp maga a *Kongelov* jelent, amely mint „a királyság alapja és alkotmánya” (a dán szövegben: *Kongedømmets rette Grund og GrundvoldsLov*), az idők végeztéig megváltoztathatatlan és visszavonhatatlan.

A IV. cikkely a királyt a „magasabb és alacsonyabb rangú tisztségviselők” tekintetében teljes körű kinevezési joggal ruházza fel (beleértve bármely hivatalnok tisztségéből történő visszahívásának jogát is), és kimondja, hogy „valamennyi hivatal és méltóság forrása, függetlenül az általa gyakorolt hatáskörtől, a király teljhatalma” (a dán szövegben: *Kongens Enevolds-magt*). A hivatalviselés joga nem rendi előjog többé, hanem képesség és képzettség alapján elvben bárki számára nyitva áll (maga Peder Schumacher, a törvény megfogalmazója is jó példa erre).¹⁷¹

Az V. cikkely a monarcha kezébe adta a döntés szabadságát a rendi parlamentek klasszikus hatásköreiben is. A rendelkezés értelmében „egyedül a királynak van irányítási joga a fegyveres erők felett; csak ő hívhat fegyverbe, és üzenhet hadat, köthet és mondhat fel szövetséget, akkor és azzal, akivel akar; és egyedül ő vethet ki adót vagy bármely más közterhet; hiszen mindenki jól tudja, hogy a királyságok és földek fegyveres erő nélkül biztonságban nem tarthatók, fegyveres erő nem tartható fenn pénz nélkül, pénz pedig nem keletkezhet másképp, mint adókimutatás révén”.

A VI. cikkely az államfő és az egyház viszonylatában megerősíti az 1536. évtől érvényes szabályokat: „egyedül a királynak van főhatalma az egyházi személyek felett, a legmagasabtból a legalacsonyabb rangúig, és csak ő rendelhet el és szabályozhat egyházi és isteni szolgálatokat, csatlakozhat és tilthat meg belátása szerint találkozókát, gyűléseket és konvenciókat vallási ügyekben”.

¹⁶⁹ WAHRMANN 2004, 12. Lásd még JESPERSEN 2004, 42.

¹⁷⁰ A *Kongelov* idézésekor a korabeli írásmódot használjuk, amely eltér a dán nyelv mai helyesírási szabályaitól – a szerző megj.

¹⁷¹ WAHRMANN 2004, 12.

Kersten Krüger a *Kongelov* és Jean Bodin szuverenitáselméletének összefüggéseit vizsgálva rámutat, hogy itt mutatkozik egyetlen érdemi különbség a Bodin által elképzelt államfői hatalom és dániai abszolutizmus között: Jean Bodin szerint ugyanis a monarcha vallási kérdésekben nem nyilvánulhatott volna meg. (Ne feledjük: Dánia 1536-tól a „királyi reformáció” útjára lépett, míg Bodin a katolikusok és a hugenották közötti véres küzdelmek időszakában írta *Les six livres de la République*¹⁷² című művét, és kiemelten fontosnak tartotta, hogy a király a vallási küzdelmeken kívül maradjon.)¹⁷³

A VII. cikkely kimondja, hogy minden hivatalos irat (királyi intézkedés, okmány, rendelkezés) érvényességéhez királyi pecsét és a király saját kezű aláírása szükséges (feltéve, hogy nagykorúságát elérte).

Ezt követően (a VIII–XVI. cikkelyekben) hosszasan rendelkeznek a király kiskorúsága esetén követendő szabályokról. A VIII. cikkely értelmében az uralkodó akkor válik nagykorúvá, amikor belép élete tizenegyedik esztendejébe (azaz legalább tizenhárom éves és egy napos), feltéve, hogy ő maga személyesen nagykorúvá nyilvánítja önmagát, és kijelenti, hogy „a továbbiakban nem tart igényt gyám vagy régenszolgálatára”. A IX–XVI. cikkelyek egyértelművé teszik, hogy Dániában az örökös királyságra tekintettel *interregnum* nem létezhet (a király kiskorúsága idején a királyi családból választandó gyámok és régenszolgák járnak el törvényes képviselőként).

A XVII. cikkely szerint a király sem szóban, sem írásban nem vethető alá semmilyen eskünek vagy bármilyen kötelezettségnek (amilyen a korábbi évszázadok alkotmányos szokása szerint a koronázási eskü és hitlevél, a korábban többször említett *håndfæstning* volt), illetőleg minden ilyen okmány érvénytelen.

A XVIII. cikkely a király elidegeníthetetlen, személyes jogává teszi (életkorától függetlenül) a koronázás időpontjának megállapítását.

A XIX. cikkely az 1713. évi *Pragmatica Sancti*óból általunk is jól ismerthez (*indivisibilter ac inseparabilter*) hasonló rendelkezést tartalmaz: az

¹⁷² Magyar nyelven, kivonatosan: Jean BODIN: *Az államról*. Bp., 1987, Gondolat Kiadó.

¹⁷³ KRÜGER, Kersten: *Absolutismus in Dänemark – ein Modell für Begriffsbildung und Typologie*. KRÜGER, Kersten: *Formung der frühen Moderne: Ausgewählte Aufsätze*. Berlin–Hamburg–Münster, 2005, LIT Verlag, 145–178, 148.

államhatalom egységes, a király fennhatósága alá tartozó területek egymástól el nem választhatók, és még a királyi családon belül sem szabad őket felaprózni („Dánia, Norvégia, valamint minden tartománya, földje, szigete, erődje, [...] kincse, pénze [...] örök időkig elválaszthatatlanul a király hatalma alá tartozik, és más királyi hercegeknek és hercegnőknek el nem adományozható”).

A XX–XXV. cikkelyek rendezik a király magánjogi helyzetét a dinasztian belül, és kimondják, hogy a királyi hercegek és hercegnők a király bírói hatalma alá tartoznak, és a király jogosult meghatározni, hogy kivel házasodhatnak. Még annak eldöntése is az uralkodó mint családfej hatásköre, hogy a herceg vagy hercegnő utazhat-e külföldre, vagy sem.

A *Kongelov* egyik legfontosabb szabálya a XXVI. cikkelyben megfogalmazott generálklauzula, amely egyértelművé teszi, hogy a Királytörvény hatásköri felsorolása nem taxatív („Ha az előzőek valamely, az abszolút hatalommal és felségjogokkal kapcsolatos kérdést kifejezetten nem szabályoztak volna, az alábbiak alkalmazandók: Dánia és Norvégia királya szabad és a legteljesebb mértékben felhatalmazott, abszolút örökös uralkodó, így bármi, ami egy abszolút, szuverén, keresztény, örökös királlyal kapcsolatban mondható vagy leírható, a legkegyelmesebb és jobb értelemben úgy értelmezhető, hogy Dánia és Norvégia abszolút örökös királyával kapcsolatban is teljes mértékben alkalmazni kell”). Aki ezt nem tartaná tiszteletben, és bármely királyi hatalmat magához kívánna ragadni, „úgy bűnhődjék, mint aki felségsértést követett el”.

Az ez után következő tizenhárom szakasz (XXVII–XXXIX. cikkely) igen hosszasan és aprólékosan szabályozza a trónöröklés rendjét. E szabályok az 1853. július 31-ei trónöröklési törvényig hatályban maradtak, vagyis még az 1849. június 5-ei demokratikus alkotmányt is túléltek (amely az államfői hatalom tekintetében értelemszerűen hatályon kívül helyezte a Királytörvény rendelkezéseit).

Az utolsó, XL. cikkelyben a király arról tesz tanúbizonyságot, hogy a legjobb szándék vezérelte, és hitet tesz alattvalói nyugalma és békéje mellett. Végezetül családjával együtt Isten védelmébe helyezi magát, és ismételten kijelenti, hogy kizárólag Istent ismeri el maga felett főhatalomként.¹⁷⁴

¹⁷⁴ WAHRMANN 2004, 13.

Az 1665. november 14-én aláírt Királytörvény a következő uralkodó, V. Keresztély 1670. évi trónralépéséig államtitok maradt (a király nem volt köteles ugyanis az általa alkotott jogszabályokat nyilvánosságra hozni).¹⁷⁵ Csupán ketten ismerték végleges szövegét: a szerző (Peder Schumacher) és a már szintén említett Kristoffer Gabel, az uralkodó bizalmas tanácsadója. 1670-ben olvasták fel először szűk körben, az újonnan létrehozott titkos tanács (*Gehejmekonseil*) előtt.¹⁷⁶

A törvény egy példányát a koronaékszerekkel együtt őrizték, V. Keresztély 1671. június 7-ei koronázási szertartása alkalmával pedig az oltáron helyezték el.¹⁷⁷ Az új király által 1683-ban kiadott, „dán törvénynek” (*Danske Lov*) nevezett kódex bevezető részében kivonatosan nyilvánosságra hozták, teljes szövege azonban csak 1709-ben vált ismertté.¹⁷⁸

A Kongelov államelméleti alapjai és értékelése

A *Kongelov* a dán királyt olyan egyeduralkodóként definiálja, akinek hatalma korlátlan, döntéseit szabad belátása szerint hozza meg, azokért elszámolással csak Isten előtt tartozik. Minden közhatalom tőle ered, így valamennyi állami tisztviselőt ő nevez ki és mozdítja el, ők – bár ez így szó szerint nem szerepel a törvénytövegben – csak a királynak tartoznak felelősséggel. Parlamentről szó sincs a *Kongelov*-ban, a *Rigsråd* is csak az előzmények között említetik.

Egyértelmű tehát, hogy az államhatalmi szervek is a király akaratából működhetnek (és szűnnek meg), vagyis az uralkodónak teljes főhatalma és korlátlan felügyeleti joga van minden közhatalmi szerv és állami funkció felett. A monarcha jogai sérthetetlenek és el nem vonhatók. Van ugyanakkor néhány megkötés is, amelyet a királynak tiszteletben kell tartania. Mindenekelőtt ilyen szabály, hogy a Királytörvényt megváltoztatni vagy visszavonni nem lehet. Ennek megfelelően a törvényben szereplő három

¹⁷⁵ DERRY 1979, 137.

¹⁷⁶ BAIN 1905, 267; DERRY 1979, 137; EKMAN 1957, 104.

¹⁷⁷ Jelzésértéke volt, hogy V. Keresztély maga tette a saját fejére a koronát, ezzel is jelezve, hogy őt Isten kegyelme emelte a trónra, és semmilyen további legitímációra nincs szüksége. Lásd BAIN 1905, 275.

¹⁷⁸ DERRY 1979, 137; EKMAN 1957, 104; SASHALMI 2006, 137.

kolát, az „ágostai hitvallás szerinti keresztény” (lutheránus) vallás megtartása, az államterület feloszthatatlansága, valamint a részletesen meghatározott trónöröklési rend sem áthágható.¹⁷⁹



Peder Schumacher (1635–1699)

A *Kongelovon* első olvasásra látszik, hogy rendkívül magas színvonalú munka: összeszedett, hibátlan logikájú, tudományosan megalapozott. A végső szövegváltozatot író Peder Schumacher (1673-tól Griffenfeld grófja)¹⁸⁰ 1663-tól a királyi könyvtár vezetője, majd az uralkodó személyi titkára volt. Igen fiatalon, 1654–1662 között „tanulmányúton” bejárta fél Európát (épp Angliában volt, amikor II. Jakabot visszahívták a trónra, és nem

¹⁷⁹ DERRY 1979, 138; Szűcs 2000, 83–84; WAHRMANN 2004, 14.

¹⁸⁰ Schumacher-Griffenfeld nemesi címe a polgári sorból származó személyek nemessé tételének egyik első példája is volt egyben Dániában, hiszen ő maga egy borkereskedő fia volt. Az abszolutizmus korára jellemzően gyors karrierje szintén jellemző módon gyorsan és tragikusan ért véget: miután kegyvesztetté vált, 1676-ban hűtlenségi pert indítottak ellene (melyben még a védekezés jogát is megtagadták tőle), fűvesztésre ítélték, és csak közvetlenül az ítélet végrehajtása előtt kapott kegyelmet. Élete hátralévő részét börtönben töltötte (fogóságban hunyt el 1699-ben, hatvannégy éves korában). Bővebben lásd BAIN 1905: 286–289; JESPERSEN 2004, 44; WAHRMANN 2004, 12–13.

sokkal Mazarin halála után járt az ifjú XIV. Lajos Franciaországában),¹⁸¹ majd könyvtárvezetői feladatköréből adódóan is rengeteget olvasott.¹⁸² Ismerte a külföldi tudományos irodalmat, így *Hugo Grotius*, *Jean Bodin*, *Thomas Hobbes* államelméleti, jogfilozófiai írásait.¹⁸³

E híres külföldi szerzők mellett természetesen közvetlenül hatott Schumacherre és így a Királytörvényre Bodin dán követője, a kevésbé ismert (Krüger és Wahrmann dániai abszolútizmussal foglalkozó tanulmányai-ban sem említett) *Henning Arnisæus* (1575–1638)¹⁸⁴ is, aki 1610-ben megjelent, *De Jure Majestatis Libri Tres* (Három könyv a felségjogról; dánul: *Tre bøger om majestætsrettighederne*) című munkájában két fő csoportra osztotta az uralkodói jogokat, „nagy felségjogokra” (*store majestætsrettigheder*) és „kis felségjogokra” (*små majestætsrettigheder*). Előbbieket kizárólag az uralkodó személyesen gyakorolhatja, az utóbbiak át-ruházhatók.¹⁸⁵



¹⁸¹ BAIN 1905, 268.

¹⁸² EKMAN 1957, 104.

¹⁸³ JESPERSEN 2004, 39; WAHRMANN 2004, 6–8.

¹⁸⁴ Henning Arnisæus államelméletéről bővebben DREITZEL, Horst: *Protestantischer Aristotelismus und Absoluter Staat. Die 'Politica' des Henning Arnisæus (c. 1575–1636)*. Wiesbaden, 1970, Franz Steiner Verlag.

¹⁸⁵ SALMON, John H. M.: *The French Religious Wars in English Political Thought*. London, 1959, Oxford University Press, 119.

Arnisæus a „nagy jogok” közé sorolta a törvényhozás jogát (*lovgivningsmagt*), a hadüzenet és békekötés jogát (*fjore krig og slutte fred*), valamint a tisztségviselők kinevezésének jogát (*udnævne embedsmænd*), míg az általa felállított rendszerben a „kis jogok” közé tartozik az egyházkormányzati jog (*kirkens ret*), a pénzverés (*slå mønt*), valamint az adóztatás joga (*opkræve skatter*). Az egyházkormányzati jogok kivételével mindezek már Bodinnél is megvoltak – a Kongelov forrásismertetésénél utaltunk rá, hogy a nagy francia előd miatt ódzkodott attól, hogy a király vallástügyekbe avatkozzék.¹⁸⁶

Sebastian Olden-Jørgensen az európai eszmék dániai hatásaival foglalkozó tanulmányában hangsúlyozza, hogy „az abszolutizmus bevezetése kapcsán Dániában közjogi értelemben is tudatos Európa felé fordulásról beszélhetünk”. Nem azért, mintha konkrét európai mintát követtek volna (hiszen – amint Olden-Jørgensen rámutat – maga XIV. Lajos csak 1661-ben lett egyáltalán nagykorú), hanem azért, mert az államhatalom legitimitációját természetjogi alapra helyezték, a természetjog pedig az egyetemes európai kulturális hagyomány része („*Naturrecht war gesamteuropäisches Kulturgut*”).¹⁸⁷

Lars Bo Kaspersen a *Kongelov* értékelése kapcsán érdekes aspektusra világít rá: azzal, hogy a nemesség elveszítette legfontosabb privilégiumait (az adómentesség mellett a hivatalviselés kizárólagosságát is), a külső és belső szuverenitás egyaránt a király kezében összpontosult, és mindez átláthatóbb társadalmi struktúrákat hozott létre. Az állam – és így a társadalom – élén az egyeduralgoló állt, alattvalói jogilag egyenrangúvá lettek, és e két tényező között az összekötő kapcsot a közszolgalat, a hivatalnoki apparátus jelentette, amely a nemesi hivatalokkal, méltóságokkal ellentétben immár elvben bárki számára nyitott volt.¹⁸⁸

Összességében tehát akár azt mondhatjuk, hogy a dán Királytörvény a Jean Bodin-féle (Henning Arnisæus közvetítette) hatalomelmélet és az európai természetjogi gondolat jogszabálysövegbe öntése volt: a dán ab-

¹⁸⁶ KRÜGER 2004, 148. Lásd még a *Kongelov* VI. cikkelyéhez fűzött magyarázatot.

¹⁸⁷ OLDEN-JØRGENSEN, Sebastian: Dänemark, das Reich und Europa. Europa-Praxis und Europa-Vorstellungen in Dänemark im späten 17. Jahrhundert. In BUSSMANN, Klaus – WERNER, Elke Anna (szerk.): *Europa im 17. Jahrhundert. Ein politischer Mythos und seine Bilder*. Stuttgart, 2004. Franz Steiner Verlag, 369–374, 371.

¹⁸⁸ KASPERSEN 2004, 80.

szólút monarchia (*Enevælde*) tehát az akkor újszerűnek számító, 16–17. századi államelmélet elveit ültette át a gyakorlatba. A közjogtörténet emellett a *Kongelov* alaptörvényi jellegét is kiemeli, megjegyezve persze, hogy a mai alkotmányfogalomnak nem mindenben felel meg (hiszen az államfő jogkörein kívül semmilyen egyéb, érdemi szabályt nem tartalmaz; nem hoz létre és nem ruház fel hatáskörökkel más közhatalmi szerveket; nem különíti el egymástól a hatalmi ágakat; és természetesen az állampolgári jogok katalógusát sem foglalja magában).

A modern közigazgatás megszervezése 1660–62-ben

Az új, abszolutisztikus államfői hatalom törvénybe iktatását (1661–1665) megelőzően, már 1660-tól megkezdődött Dánia államéletének teljes újjászervezése – nagyrészt Hannibal Sehested főkincstárnok munkájának köszönhetően, aki kollegiális alagra helyezte a közigazgatást, megreformálta az adórendszert, meghonosította az adóbevételeken alapuló, modern költségvetési politikát, s mindezzel sikerrel lett úrrá a svédek elleni háborúkban óriási méreteket öltött államadósságon.

Ahogy a korszak kutatója, a már sokszor idézett Ernst Ekman fogalmaz: „ha kortársához, a francia Colberthez hasonlítanánk, ez semmiképp sem válna utóbbi szégyenére”. (1665-ben mindezen sikerei ellenére lemondott tisztségéről, majd nemsokára mint Dánia franciaországi követe hunyt el.)¹⁸⁹

A központi közigazgatás tehát 1660-tól kollégiumokra tagozódott.¹⁹⁰ Kezdetben három jelentős „civil” és két kifejezetten katonai kollégium jött létre. Kiemelt szerepe volt a *Statskollegium*nak (államkollégium), amely a megszüntetett *Rigsråd* feladatkörét vette át, a külügyek irányításával kiegészítve. A király azonban már semmilyen módon nem volt kötve a kol-

¹⁸⁹ EKMAN 1957, 103–104.

¹⁹⁰ BOHN 2001, 76; ORFIELD 1953 21.

Knud J. V. Jespersen rámutat, hogy a parlamenti felelősség kivételével ez a megoldás már tökéletesen megfelelt a modern, polgári végrehajtó hatalom struktúrájának és működési elveinek, és e tekintetben a dán alkotmányfejlődés az 1848–49. évi alkotmányos átalakulás ellenére kontinuitást mutat. Jespersen 2004, 43.

légium tagjai ajánlásaihoz.¹⁹¹ Az államkollégium első elnöke (*Præsident*) *Joakim Gersdorff* lett.¹⁹²

A második kollégium az egyesített kancellária volt (*Kancellikollegium*), amely a régről ismert dán és német kancelláriát foglalta magában, és 1660. július 26-án jött létre. A német kancellária korábbi vezetőjét ettől kezdve főtitkárnak (*oversekretær*) nevezték, magát a kollégiumot pedig – mint mindegyiket – az elnök (alapításakor: *Peter Reedtz*) vezette. A kancellária-kollégium hatáskörei kiterjedtek a vallási ügyekre (*kirke*), a közoktatásra (*undervisning*), valamint a jogalkalmazás (*retspleje*) területére. Egyebek mellett a sajtótermékek feletti ellenőrzés, az előzetes vizsgálat (cenzúra) is ide tartozott.¹⁹³

A harmadik (civil) kollégium, melynek maga Hannibal Sehested lett az elnöke, a gazdasági és pénzügyek csúcyszerve, a *Skatammerkollegium* (szó szerinti fordításban „adókamara-kollégium”) lett. Mint korábban említettük, létrejött ezen kívül két katonai kollégium is, melyek közül az egyik a haditengerészet ügyeit intézte (*Admiralitettskollegium*, első elnöke: *Henrik Bjelke*), míg a másik hatáskörébe tartozott a szárazföldi haderő irányítása (*Krigskollegium*, élén *Hans Schackkal*).¹⁹⁴

1661. február 14-én hozták létre a Legfelsőbb Bíróságot (*Højesteret*), amely bizonyos igazságügyi kollégiumként (*justiskollegium*) is funkcionált, így ez tekinthető az abszolutisztikus kormányzat hatodik kormányzékének (a közigazgatást és a bíraskodást ekkor még nem választották el egymástól). A Legfelsőbb Bíróságról, melynek első elnöke *Hans Krag* volt, a jogegységesítés kapcsán még említést teszünk.

¹⁹¹ BAIN 1905, 269.

¹⁹² A dán kifejezések és adatok forrásai: a Dán Királyi Levéltár internetes honlapján az 1848 előtti iratok gyűjteményéhez fűzött magyarázatok (<http://www.sa.dk/ra/brugearkivet/rasaml/foer1848>), valamint JØRGENSEN, Frank – WESTRUP, Morten: *Dansk centraladministration i tiden indtil 1848*. [A dán központi közigazgatás az 1848 előtti időkből.] Koppenhága, 1982, Dansk Historisk Fællesforening.

¹⁹³ CHRISTIANSEN 1998.

¹⁹⁴ ORFIELD 1953, 21.



Amtok Dániában 1683-ban

A központi közigazgatási reform első lépéseit követően a helyi igazgatást is átalakították. 1662. február 19-én a feudális eredetű, a különféle szolgálatokért „kezelésbe adott” földbirtokokon (*len*) alapuló igazgatást eltörölték, s helyettük megyéket (*amtokat*) hoztak létre, amelyek élére a király által kinevezett, állam által fizetett tisztviselők (*amtmandok*) kerültek.¹⁹⁵ A döntéseket inntől Koppenhágában hozták, a helyi hivatalok feladata pedig a lokális (rendi) érdekek képviselője helyett a központi döntések végrehajtása lett.¹⁹⁶ A rendi államot minden szinten a modern, bürokratikus kormányzat váltotta fel.

Bírósági reform, jogegységesítés

A kollegiális központi igazgatás kapcsán már említést nyert, hogy 1661-ben létrejött a dán Legfelsőbb Bíróság (*Højesteret*), amely a *Retterting* helyé-

¹⁹⁵ KAN 1976, 89; NORDSTROM 2000, 58–59; SZABÓ Lajos: A megyék szerepe Dánia közigazgatásában. *Magyar Közigazgatás*, 12/1992, 732–736, 732.

¹⁹⁶ WAHRMANN 2004, 14.

be lépett.¹⁹⁷ A testület professzionális bírákból állt, így a gyakorlatban a legfelső szinten megvalósult az igazságszolgáltatás elkülönülése, azonban megjegyzendő, hogy a legfőbb bírói fórum 1690-ben azt az utasítást kapta, hogy kétség esetén kérje ki a király mint legfőbb bíró véleményét (és hivatalosan csak 1753-ban vált függetlenné az uralkodótól).¹⁹⁸

Mivel a *Højesterethez* az ország minden részéből lehetett fellebbezni, az első pillanattól kiemelt szerepe volt a jog egységesítésében (ami Dániában a 17. század közepén még megoldandó feladat volt). A feudális jogra jellemző jogi partikularizmus, azaz a tartományi jogok különbözőségének felszámolása az abszolút monarchák fontos törekvése volt: III. Frigyes már 1661-ben, 1662-ben, majd 1666-ban is bizottságot állított fel a jog modernizálására. Eredmény azonban csak azt követően született, hogy fia, az 1670 februárjától uralkodó V. Keresztély elrendelte, hogy minden bizottsági tag készítse el a maga személyes koncepcióját egy egységes dán törvénykönyvre.

A felkérésnek *Peder Lassen* és *Rasmus Vinding* legfelsőbb bírósági bírák (utóbbi egyben a koppenhágai egyetem professzora) tettek eleget, és *Vinding* elképzelései képezték a törvénykönyv alapját. A kódex kidolgozása végül az 1673-tól „birodalmi kancellárként” tevékenykedő *Griffenfeld* gróf (a jól ismert *Peder Schumacher*), valamint *Peder Scavenius* jogászprofesszor, legfelsőbb bírósági bíró nevéhez fűződik.¹⁹⁹

A törvénykönyvet 1682. január 3-án fogadta el az uralkodó, és rendelte el annak kinyomtatását. 1683. április 15-én V. Keresztély Dán Törvénye (*Christian V's Danske Lov*) címmel mint az ország egységes jogszabálygyűjteménye jelent meg, s így minden korábbi tartományi jogot felülírt.²⁰⁰ A kódex hat könyvből állt: az első a jog forrásaival, a bíróságokkal és eljárásjogi szabályokkal foglalkozott; a második a vallási, egyházi normákat tartalmazta; a harmadik a városi, vidéki és családi jogviszonyokat szabályozta; a negyedik a tengerjogi szabályokat foglalta magában; az ötödikben kaptak helyet a kötelmi és öröklési jogi normák; végezetül a hatodik könyv volt a büntetőtörvény.²⁰¹ A *Danske Lov* kifejezetten tiltotta a király, a kor-

¹⁹⁷ BOHN 2001, 77.

¹⁹⁸ ORFIELD 1953, 32.

¹⁹⁹ ORFIELD 1953, 15.

²⁰⁰ KASPERSEN 2004, 80; LAURING 1960, 167; NORDSTROM 2000, 60.

²⁰¹ ORFIELD 1953, 16.

mányzat és az abszolutizmus minden kritikáját, és fenntartotta az 1537-től létező (1667. május 7-én rendelettel megerősített) cenzúrát.²⁰²

A kódex elfogadásával lezárult a központi igazságszolgáltatás 1661-től, az új Legfelsőbb Bíróság létrehozásától folyamatban levő reformja.²⁰³ A *Danske Lov* ugyanis a régi szokásjogot nemcsak összefoglalta, hanem igyekezett megreformálni is. Az ötödik, magánjogi könyv megszüntette a feudális kötelmi jog formalizáltságát, és alapelvként mondta ki, hogy mindenki kötve van (az akár szóban tett) ígéretéhez.²⁰⁴ A hatodik könyv a korábbi büntetőjoghoz képest enyhítette a büntetéseket. A kódex elvi szinten jelentős, bár garanciákkal még meg nem erősített rendelkezése volt a törvény előtti egyenlőség deklarálása.²⁰⁵ A bizonyítás szabályai is megváltoztak, és általánosságban kijelenthető, hogy a törvénykönyv szeleme liberális és humánus volt.²⁰⁶

Skandinávia történetében a *Danske Lov* volt az első újkori kódex, amelyet a kis változtatásokkal az önálló jogrendjét megőrző, de természetesen továbbra is a dán koronához tartozó Norvégiára adaptált 1688. évi *Norske Lov* követett (a svédek csak 1734-ben csatlakoztak a folyamathoz). A király születésnapján aláírt Dán Törvény – a már többször idézett Knud J. V. Jespersen szavaival – korábban sosem látott egységet teremtett a dán jogrendszerben, és megteremtette az állam és a civil társadalom közti egyensúlyt.²⁰⁷ A *Danske Lov* egyébként túlélte az 1848–49. évi polgári átalakulást, sőt, egyes rendelkezései a mai napig hatályban vannak.²⁰⁸

A jogegységesítésben a kodifikáción (részben kompiláción) túl továbbra is jelentős volt a Legfelsőbb Bíróság jogalkalmazó, jogértelmező szerepe, ugyanakkor kialakultak az abszolutizmus jogforrási rendszerének írott jogi

²⁰² Christiansen 1998.

²⁰³ BOHN 2001, 77.

²⁰⁴ Knud J. V. Jespersen szerint ez a szabály mélyen beépült a dán jogi kultúrába, és ennek köszönhető a dánok közismert korrektsége az üzleti kapcsolatokban, vagyis az „adott szó szentségének” gyakorlati érvényesülése. Innen vezeti le Poul Nyrup Rasmussen miniszterelnök 2001. évi választási vereségét, aki az 1998. évi választásokon azt ígérte, hogy nem változtat a kordelvezményes nyugdíjazás szabályain, aztán kormánya mégis hozzányúlt azokhoz, és így a közvélemény előtt elvesztette szavahihetőségét. JESPERSEN 2004, 47.

²⁰⁵ KAN 1976, 89.

²⁰⁶ ORFIELD 1953, 16.

²⁰⁷ JESPERSEN 2004, 45.

²⁰⁸ JESPERSEN 2004, 64; ORFIELD 1953, 16.

forrásai is, amelyek a királynak a *Kongelov* III. cikkelyében megfogalmazott törvényhozó hatásköréből eredtek. A két legfontosabb írott jogi forrás a *forordning* és a *plakat* lett. Mindkettőt rendeletnek fordíthatjuk, hiszen a király adta ki őket – a kettő közül a király által többes szám első személyben („Mi, V. Keresztély...”) fogalmazott *forordning* volt a magasabb szintű jogforrás, míg a király nevében („Őfelsége ... az alábbiakat rendelte el”) kiadott *plakat* inkább valamiféle végrehajtási rendelet volt.

Társadalmi hierarchia, katonaállam, új röghöz kötés

Még az 1670-es években folytatódott a központi államszervezet átalakítása. 1670. április 21-én jött létre a központi igazgatás csúcsszerve, a kollégiumokat összefogó titkos tanács (*Gehejmekonseil*), amelynek Peder Schumacher lett a titkára.²⁰⁹ A titkos tanácsnak hét tagja volt: az öt kollégiumi elnök, valamint Norvégia és a hercegségek (Schleswig-Holstein) helytartója.²¹⁰ Elvileg ez biztosított volna lehetőséget a király és a közigazgatás vezetői közötti eszmecserékre, a király azonban rendszerint külön-külön hallgatta meg a „minisztereket”.²¹¹ Az államkollégiumot, amely a hierarchiában korábban a többi „kormányzék” felett állt, 1676-ban megszüntették (a *Gehejmekonseil* mellett fenntartása szükségtelenné vált).

1678-ban jött létre az első kereskedelmi kollégium (*Kommercekollegium*), amely 1685-ig állt fenn, majd a 18. században is többször újjászervezték. 1679-ben a *Skatkammerkollegiumot* *Rentekammerre* nevezték át, élére *Henrik Müller* került. Feladata a királyi kiadások kezelése volt. Még III. Frigyes idején megkezdték az úthálózat kiépítését, *Ole Rømer* csillagász segítségével pedig egységes mértékrendszert vezettek be.²¹² 1688-ban sor került a birtokok összeírására, amit az indokolt, hogy az új állami adórendszer alapja a földek hozama lett (ekkor jött létre a telekkönyvi rendszer, vagyis az ország teljes területét átfogó, egységes ingatlan-nyil-

²⁰⁹ BAIN 1905, 274.

²¹⁰ BAIN 1905, 276.

²¹¹ BAIN 1905, 269.

²¹² Szűcs 2000, 27.

vántartás).²¹³ Dánia a 17. század végére egyértelműen modern, „adóztató állammá” vált.²¹⁴

A dán állam abban a tekintetben is az abszolútizmus mintapéldája volt, hogy a civil bürokrácia is a hadsereg belső felépítéséhez hasonló hierarchia szerint szerveződött. Az 1670-es években új rangrendszert vezettek be (1671, 1679), melynek alapján a társadalom felső köreibbe tartozók meghatározott szerepköröket kaptak a közszolgálatban. A rendszer szigorú volt, de sem a régi elit, sem pedig a polgárság előtt nem volt zárt, hiszen a korábbi arisztokrácia királyhű tagjait is magában foglalta, ugyanakkor a polgári származású, tanult hivatalnokok számára is előmeneteli lehetőséget biztosított (a dán hadsereg tiszti karának csupán 20–25 %-a volt nemesi eredetű).²¹⁵

Az államszervezet abszolutisztikus átalakításakor kiemelt – Robert Bohn szavaival: túldimenzionált²¹⁶ – szerepet biztosítottak a katonaságnak. A dán–norvég abszolút monarchia valódi katonaállam volt. A hadsereg létszáma megduplázódott, 1700-ra már minden 25 lakosra jutott egy katona. Dánia ezzel, lakosságához viszonyítva, a korabeli Európa leginkább militarizált állama lett, szárazföldi haderejének mozgósíthatósága Poroszországéval vetélkedett, haditengerészete pedig jelentősebb volt a svéd és a porosz tengeri haderőnél is.²¹⁷ Megjegyzendő, hogy a katonai felsővezetés kétharmad részben német származású tisztekből állt.²¹⁸

A nagy igyekezet persze nem volt véletlen: Dánia már 1675-ben megkísérelte Skåne visszaszerzését a svédektől. Az 1675–78. évi revansháború (amelyben a király személyesen is részt vett) francia nyomásra az 1679. évi *lundi békében* a dán hadisikerek ellenére a *status quo ante bellum* szentesítésével, azaz eredménytelenül zárult.²¹⁹ Dánia csak a nagy északi háborút követően (*nystadi béke*, 1721) mondott le a Svédországgal szembeni területi revízió politikájáról.²²⁰

²¹³ KASPERSEN 2004, 80; VENGE 1982, XXIV.

²¹⁴ WAHRMANN 2004, 15.

²¹⁵ JESPERSEN 2004, 43–44; KNUDSEN–ROTHSTEIN 1994, 209; MUNCK 1998, 204.

²¹⁶ BOHN 2001, 77.

²¹⁷ KNUDSEN–ROTHSTEIN 1994, 208–209.

²¹⁸ BOHN 2001, 77.

²¹⁹ TOYNE 1970, 190–191.

²²⁰ BOHN 2001, 79.

Mindez korántsem változtatott azon, hogy a dán társadalom alapvetően a katonaállam elvei szerint működött. Az állam és a hadsereg összefonódásának, a katonaérdekek mindenképp felé emelésének legnagyobb kárvallottja a korszak elején épphogy lélegzethez jutó parasztság volt. Az abszolutizmus első évtizedeiben ugyanis még könnyítéseket vezettek be: 1682-ben megtiltották a parasztporták földesurak általi lebontatását,²²¹ 1702-ben pedig Sjælland, Lolland és Fålstér szigetén meg is szüntették a tradicionális jobbágyság, a *vornedskab* intézményét, igaz, csak az 1702 után születettek számára.²²²

A nem várt fordulat 1733-ban következett be, amikor az ország egész területén újfajta röghözkötést (*stavnsbånd*) vezettek be. Ennek a lényege az volt, hogy katonai érdekekre, a sorozás könnyebb megszervezhetőségére hivatkozva elrendelték, hogy a 14 és 36 év közötti parasztbérlők nem hagyhatják el bérelt földjeiket.²²³ Az intézkedés előzménye, hogy 1701-ben IV. Frigyes létrehozta a vidéki milíciát (*landmilits*), amivel földtulajdonosok érdekeit sértette, hiszen a paraszti hadkötelezettségre tekintettel a katonaképes vidéki népességnek alapvetően két választása volt: vagy beállt a milíciába, vagy elköltözött valamelyik városba. Bárhogy is történt, a milícia megszervezése a mezőgazdaságban munkaerőhiányt eredményezett. A röghöz kötéssel legalább a második opciót megszüntették.

A *stavnsbånd* volt tehát a kompromisszum a földbirtokosok és az uralkodó között annak érdekében, hogy előbbiek ne akadályozzák a milícia működését. A törvény huszonöt paragrafusban taglalta a hadkiegészítés és kiképzés szabályait – Lars Bo Kaspersen meg is jegyzi, hogy téves az az álláspont a történettudományban, mely szerint ez valamiféle agrárreform lett volna: a jogszabály sokkal inkább a dán katonaállam kiteljesedését, az általános paraszti hadkötelezettség érvényre juttatását szolgálta.²²⁴ Az intézkedésnek köszönhetően ugyanakkor kivándorlók ezrei szálltak hajóra, és vették útjukat Amerika felé.²²⁵

Az egyeduralom első száz évének (melyet „régí abszolutizmusnak” nevez a dán történetírás) mindemellett – a maga felemáságában is – fontos

²²¹ KAN 1976, 89.

²²² KAN 1976, 89; TOYNE 1970, 232.

²²³ JESPERSEN 2004, 55; NORDSTROM 2000, 102.

²²⁴ KASPERSEN 2004, 81.

²²⁵ BOHN 2001, 79; TOYNE 1970, 232–233.

reformja volt az 1708. évi szegényügyi törvény (*Fattiglov*), amely az egyházközségek feladataként írta elő az „arra érdemes” koldusok eltartását.²²⁶ A dán államegyházban megerősödő, német eredetű pietista irányzat²²⁷ hatására a törvény azt is elrendelte, hogy minden egyházközség alapítson iskolát, ahol a szegények gyermekei tanulhatnak.

Az „érdemtelen” koldusokat (akik elhagyják egyházközségüket, vagy megbotránkoztató, erkölcstelen magatartást tanúsítanak) ugyanakkor a jogszabály börtönnel vagy kényszermunkával rendelte büntetni. Koppenhágában – bár megszakításokkal, de – 1605 óta működött dologház (*Arbejdshus*), az 1730-as évektől pedig vidéken is sorra épültek a hasonló intézetek.²²⁸

Változások az állam működésében a 18. században

A 18. század elejétől a merkantilizmus szellemében fejlődésnek indult a gazdaság, amit a kormányzat néhány kulcsfontosságú intézmény alapításával is segített. Ilyen volt mindenekelőtt a központi közigazgatás részeként 1735-ben újból életre hívott *Kommercekollegium*, melynek feladataként a kereskedelem és a földművelésügy állami irányítását írták elő. 1736. október 29-én létrehozták az első dán jegybankot is, amely a *Kurantbank* nevet kapta (utódja 1791-től a *Dansk-Norske Speciesbank*, 1813-tól a *Rigsbank*, majd 1818-tól a *Danmarks Nationalbank*). 1742-ben, Koppenhágában megalakult a kereskedelmi kamara (*Grosserer-Societetet*), amely köztestületi jogosítványokat kapott az államtól. Az 1760. január 7-én létrejövő

²²⁶ JESPERSEN 2004, 92.

²²⁷ Rövid összefoglalást lásd JESPERSEN 2004, 97–100; KAN 1976, 102–103.

A témáról bővebben lásd BREGNSBO, Michael: *Pietism and Danish Absolutism*. Institute of History and Western Civilization, University of Southern Denmark, Odense. Elektronikus elérhetőség: <http://www.landsarkivetkbh.dk/multikulturel/aktiviteter/Pietismepapers/Bregnsbopaper.pdf> [letöltés ideje: 2008. február 4.]. Bregnsbo álláspontja szerint az ortodox lutheránus irányzatot felváltó pietizmusnak köszönhető a dán abszolutizmus megújulása, a felvilágosult abszolutizmus megjelenése.

²²⁸ A dániai dologházakról bővebben lásd MUNCK, Thomas: *Forced Labour, Workhouse-Prisons and the Early Modern State: A Case Study*. University of Glasgow. Elektronikus elérhetőség: <http://www.history.ac.uk/eseminars/sem6.html> [letöltés ideje: 2008. január 21.].

új kormány szerv, a *Generaltoldkammer* (1760–1816) a nyugat-indiai és guineai gyarmatok ügyeivel foglalkozott.

A kormányzás dolgaival kevésbé törődő, élete vége felé alkoholizmusba süllyedő V. Frigyes (1746–1766) király idején alakult ki a miniszteriális kormányzás rendszere. Természetesen ez nem jelentette (nem is jelenthette) a *Kongelov* királyi egyeduradalomra vonatkozó szabályainak megváltozását, hanem abból adódott, hogy a „gyengébb kezű” királyok sokkal nagyobb szabadságot adtak tanácsadóiknak és nagyobb részben támaszkodtak javaslataikra rendeleteik meghozatalakor, mint ahogy az III. Frigyes, V. Keresztély vagy épp a kiváló IV. Frigyes idején történt.



Adam Gottlob Moltke (1710–1792)

(Niels Bache: Nordens historie c. művéből, 1881)

Az első jelentős királyi „főminiszter” *Adam Gottlob Moltke* gróf volt, akinek a nevéhez köthető egyebek mellett az 1755–1760. évi földreform is, melynek lényege a korábbi közösségi földtulajdon megszüntetése, az elkerítés volt.²²⁹ Érdekes, hogy Moltke gróf egyetlen percig nem volt tagja a titkos tanácsnak. Tisztsége hivatalosan főudvarmester (*overhofmarskal*)

²²⁹ KAN 1976, 115.

volt, de V. Frigyeshez fűződő bizalmas, már-már baráti kapcsolatának köszönhetően ténylegesen ő volt a kormányzat vezetője.²³⁰



Johan Hartvig Ernst Bernstorff (1712–1772)
(J. P. Trap: *Berømte danske mænd og kvinder c. műéből*, 1868)

A diplomáciát ugyanebben az időben az idősebb Bernstorff gróf (*Johan Hartvig Ernst Bernstorff*) irányította, aki 1767-ben, az Orosz Birodalommal kötött szerződés alapján kinyilvánította Dánia semlegességét; a nem túl meggyőző szellemi képességű, depresszióra is hajlamos új király, VII. Keresztély (1766–1808) számára pedig a walesi herceg leányát (a majdani III. György angol uralkodó hűgát), az akkor mindössze tizenötéves Karolina Matild hercegnőt nyerte meg feleségül.²³¹

²³⁰ MUNCK 1998, 207.

²³¹ LAURING 1960, 179.

3.2.A felvilágosult abszolutizmus korszaka

Az udvari orvos országlása

VII. Keresztély 1768-ban, egy külföldi körutazás kapcsán ismerkedett meg *Johann Friedrich Struensee* német (hallei) származású, ám az akkor Dániához tartozó Altonában²³² praktizáló orvossal, akit udvari orvosává s egyben személyi titkárává tett. A király a doktor javaslatára már 1770. szeptember 15-én eltávolította tisztségéből Bernstorff grófot,²³³ majd december 10-én megszüntette a titkos tanácsot,²³⁴ és teljhatalmat adott Struensee részére az államügyek intézésében.



Johann Friedrich Struensee (1737–1772)
(*Jens Juel olajfestménye, 1771*)

²³² Altona 1867-ban (miután Dánia elvesztette a Schleswig–Holsteinért folytatott háborút) porosz fennhatóság alá került, 1938-tól pedig Hamburg egyik városrésze.

²³³ BAIN 1905, 403.

Bernstorff azonnal ajánlatot kapott II. Katalin cárnőtől, hogy az Orosz Birodalomban álljon közszolgálatba, azonban ő inkább visszavonult németországi birtokaira, ahol 1772. február 18-án elhunyt (Struensee bukását még megérhette).

²³⁴ MUNCK 1998, 209.

Ez kezdetben azt jelentette, hogy csak ő terjeszthetett minden indítványt az uralkodó elé, és ő szövegezte meg a királyi elhatározásokat,²³⁵ 1771. július 14-én azonban dr. Struensee egy korábban nem létező pozícióba, „titkos kabinetminiszteré” (*gehejme kabinetsminister*) nevezte ki magát, és elérte, hogy az általa kibocsátott rendeletek az uralkodó aláírása nélkül is egyenrangúak legyenek a jogszabályi hierarchiában a királyi rendeletekkel.²³⁶ Megjegyzendő, hogy éppen itt hágtá nyíltan át a *Kongelov* ellentmondást nem tűrő, még a király által sem módosítható szabályait, mely szerint „minden hivatalos irat érvényességéhez királyi pecsét és az uralkodó saját kezű aláírása szükséges” (VII. cikkely).

Struensee a felvilágosodás eszméinek hű követője (*Rousseau* rajongója),²³⁷ emellett pedig minden diplomáciai érzék híján levő, „küldetéstudatos” politikus volt,²³⁸ aki képtelen volt felmérni, milyen veszély fenyegeti. A magyar történelemből leginkább II. Józsefhez lehetne hasonlítani, s e történelmi párhuzam azért is érzékletes, mert Struensee esetében is jelentős lökést adott a vele történő ellenszegülésnek, hogy a német nyelvű hivatalos levelezést és iratkiadást szorgalmazta, és maga is minden rendeletét németül adta ki (ami persze érthető, hiszen nem beszélt dánul).²³⁹

Ami II. Józseffel is történt, az ő esetében is bekövetkezett: a nemzeti bizonytalanság ébredésének időszakában bizonyos nemzeti presztízskérdésé vált a reformjaival való szembeszegülés, helyenként azok tartalmára való tekintet nélkül. Újító intézkedései márpedig bőséggel voltak, nem is akármilyenek. (Mennyiség tekintetében is a mi „kalapos királyunkra” emlékeztet: 1770. szeptember és 1771. december között több mint 1800 rendeletet adott ki.)²⁴⁰

Már 1770. szeptember 14-én eltörölte a cenzúrát (*kabinetsordre om trykkefrihed*), mely intézkedését rövid átiratban azzal indokolta, hogy a

²³⁵ BAIN 1905, 404.

²³⁶ BAIN 1905, 407; LAURING 1960, 180–181.

²³⁷ JESPERSEN 2004, 52.

²³⁸ Eltökélt célja volt, hogy Dániát jobbá tegye („to make Denmark a „better place”). anélkül, hogy ehhez konkrét terve és udvari támogatottsága lett volna – NORDSTROM 2000, 103.

²³⁹ KAN 1976, 116; LAURING 1960, 181; Szűcs 2000, 31.

A Struensee és II. József politikája közötti hasonlóságokat a történettudomány is felismerte. Lásd pl. HOVDE, Bryn J.: *The Scandinavian Countries, 1720–1865. The Rise of the Middle Classes*. Vol. 1. New York, 1948, Cornell University Press, 206.

²⁴⁰ NORDSTROM 2000, 103.

Ez kezdetben azt jelentette, hogy csak ő terjeszthetett minden indítványt az uralkodó elé, és ő szövegezte meg a királyi elhatározásokat,²³⁵ 1771. július 14-én azonban dr. Struensee egy korábban nem létező pozícióba, „titkos kabinetminiszterre” (*gehejme kabinetsminister*) nevezte ki magát, és elérte, hogy az általa kibocsátott rendeletek az uralkodó aláírása nélkül is egyenrangúak legyenek a jogszabályi hierarchiában a királyi rendeletekkel.²³⁶ Megjegyzendő, hogy éppen itt hágtá nyíltan át a *Kongelov* ellentmondást nem tűrő, még a király által sem módosítható szabályait, mely szerint „minden hivatalos irat érvényességéhez királyi pecsét és az uralkodó saját kezű aláírása szükséges” (VII. cikkely).

Struensee a felvilágosodás eszméinek hű követője (*Rousseau* rajongója),²³⁷ emellett pedig minden diplomáciai érzék híján levő, „küldetéstudatos” politikus volt,²³⁸ aki képtelen volt felmérni, milyen veszély fenyegeti. A magyar történelemből leginkább II. Józsefhez lehetne hasonlítani, s e történelmi párhuzam azért is érzékletes, mert Struensee esetében is jelentős lökést adott a vele történő ellenszegülésnek, hogy a német nyelvű hivatalos levelezést és iratkiadást szorgalmazta, és maga is minden rendeletét németül adta ki (ami persze érthető, hiszen nem beszélt dánul).²³⁹

Ami II. Józseffel is történt, az ő esetében is bekövetkezett: a nemzeti önazonosság ébredésének időszakában bizonyos nemzeti presztízkérdésé vált a reformjaival való szembeszegülés, helyenként azok tartalmára való tekintet nélkül. Újító intézkedései márpedig bőséggel voltak, nem is akármilyenek. (Mennyiség tekintetében is a mi „kalapos királyunkra” emlékeztet: 1770. szeptember és 1771. december között több mint 1800 rendeletet adott ki.)²⁴⁰

Már 1770. szeptember 14-én eltörölte a cenzúrát (*kabinetsordre om trykkefrihed*), mely intézkedését rövid átiratban azzal indokolta, hogy a

²³⁵ BAIN 1905, 404.

²³⁶ BAIN 1905, 407; LAURING 1960, 180–181.

²³⁷ JESPERSEN 2004, 52.

²³⁸ Eltökélt célja volt, hogy Dániát jobbá tegye („to make Denmark a „better place”), anélkül, hogy ehhez konkrét terve és udvari támogatottsága lett volna – NORDSTROM 2000, 103.

²³⁹ KAN 1976, 116; LAURING 1960, 181; SZŰCS 2000, 31.

A Struensee és II. József politikája közötti hasonlóságokat a történettudomány is felismerte. Lásd pl. HOVDE, Bryn J.: *The Scandinavian Countries, 1720–1865. The Rise of the Middle Classes*. Vol. I. New York, 1948, Cornell University Press, 206.

²⁴⁰ NORDSTROM 2000, 103.

társadalmi vita elősegíti az ésszerű döntések meghozatalát.²⁴¹ Mindez igen pozitív visszhangra talált a kor neves gondolkodói körében (még Struensee egyik nagy példaképe, *Voltaire* is üdvözölte), ugyanakkor a doktor ellességei is éltek a szabad sajtó adta lehetőségekkel: Koppenhága utcáin megjelentek a Struensee és Karolina Matild királyné bizalmas kapcsolatán élcelődő röplapok, falragaszok.²⁴² Mindez arra sarkallta Struenseet, hogy 1771 októberében bizonyos adminisztratív intézkedéseket vezessen be, előírva egyebek mellett, hogy minden kiadványon fel kell tüntetni a szerző és a kiadó nevét.²⁴³

A sajtószabadság mellett az új kormányzat deklarálta a lelkiismereti és vallásszabadságot (kiterjesztve a szabad vallásgyakorlás jogát a nem lutheránus hitűekre is), valamint a kereskedelem és iparűzés szabadságát (leépítve az állam által biztosított monopóliumokat és csökkentve a vámokat).²⁴⁴ Fontos lépések történtek az állampolgári jogegyenlőség kialakítása felé: Struensee minden nemesi címet és rangot eltörölt, 1771. február 20-ai rendeletében korlátozta a robotot, és előírta a jobbágság teljes eltörlését is.²⁴⁵ Költségvetési reformot léptetett életbe, melyet az állami kiadások ésszerűsítése jellemezett (ezzel is sértve az abszolutizmusból hasznot húzó, az udvarban korábban kulcsszerepet játszó hatalmi elit érdekeit). Tovább központosította a közigazgatást, megszüntetve Koppenhága sajtós autonómiáját, ahol 1771-ben egységes bíróságot hozott létre (*byret*).²⁴⁶

Kimondta a bíróságok közigazgatástól való függetlenségét. Büntetőjogi reformjait általánosságban a büntetések enyhítése, humánusabb büntetési rendszer bevezetése jellemezte, mely intézkedések közül kiemelendő a halálbüntetés alkalmazhatóságának szűkítése (így például annak elrendelése, hogy lopásért többé senkit ne lehessen halállal büntetni). Eljárás-

²⁴¹ BAIN 1905, 404; CHRISTIANSEN 1998; JESPERSEN 2004, 52; MUNCK 1998, 209–210.

²⁴² A témáról bővebben lásd LAURSEN, John Christian: Spinoza in Denmark and the Fall of Struensee, 1770–1772. *Journal of the History of Ideas*, Vol. 61, 2/2000, 189–202, különösen a 196. oldaltól. A pamfletek hivatkozott forráskiadása: LUXDORPH, Bolle Willum: *Luxdorphs Samling af Trykke-frihedens Skrifter*. 45 kötet. Koppenhága, 1773.

²⁴³ MUNCK 1998, 210.

²⁴⁴ HOVDE 1948, 204.

²⁴⁵ HOVDE 1948, 85; KAN 1976, 115.

²⁴⁶ ORFIELD 1953, 34.

jogi reformokat is életbe léptetett: azonnali hatállyal betiltotta a kínvallatást (érvénytelennek nevezve a tortúrával kikényszerített vallomásokat), és megszüntette a boszorkánypereket. Elrendelte a bírósági tárgyalások nyilvánosságát, a házkutatást pedig bírói engedélyhez kötötte (nemcsak magánházak, hanem üzleti helyiségek esetében is).²⁴⁷

A család és erkölcs kérdéseiben is liberálisnak mutatkozott: megszüntetett minden diszkriminációt „törvényes” és „törvénytelen” gyermekek között, és úgy döntött, hogy a házasságtörést elkövetők a továbbiakban nem sújthatók halálbüntetéssel.²⁴⁸ Itt azonban már – a felvilágosodás magasztos és üdvözlendő gondolatai mellett – némi önérdeket is fel kell fedeznünk, ugyanis Struensee doktor Karolina Matild szeretője volt²⁴⁹ (Marczali Henrik szavait idézve: „a jó koppenhágaiak nagy megbotránkozásal nézték, mint lovagol ki a királynő postásruhájában egyedül a miniszterrel, kit szeretőjének tartottak”),²⁵⁰ s a királynénak ráadásul gyermeke is született tőle (a hivatalos álláspont szerint Lujza Augusztá hercegnőt VII. Keresztély leányának kellett tekinteni, de mindenki tisztában volt az apa valódi személyével).²⁵¹

Intézkedéseivel sok ellenséget szerzett magának befolyásos körökben is: az önkormányzati jogok megnyirbálásával magára haragította az állam által korábban kereskedelmi monopóliumokkal támogatott koppenhágai polgárokat, de még ennél is jobban maga ellen hergelte a főnemeseket, akiket még az 1660 után megmaradt néhány inkább jelképes joguktól (rangok, címek viselése) is megfosztott, s így okkal érezhették megaláztatottnak magukat. A „kisemmizett” arisztokraták a király mostohaanyja, Julianna Mária támogatását megnyerve összeesküvést szőttek ellene, és rávették VII. Keresztélyt, hogy rendelje el a „főminiszter”, a királyné, valamint Struensee legközvetlenebb munkatársa, az ifjú *Enevold Brandt* letartóztatását.²⁵²

²⁴⁷ ORFIELD 1953, 22.

²⁴⁸ KAN 1976, 115.

²⁴⁹ HOVDE 1948, 204; JESPERSEN 2004, 51; KAN 1976, 115; LAURING 1960, 182.

²⁵⁰ MARZALI Henrik: *Nagy képes világtörténet*. X. kötet: A forradalom és Napóleon kora. Bp., é. n., Franklin Társulat–Révai testvérek, 307.

²⁵¹ BAIN 1905, 408.

²⁵² JESPERSEN 2004, 52; NORDSTROM 2000, 105.

Struensee bukása

A Struensee elleni akcióra 1772. január 17-én hajnalban, egy udvari bált követően került sor. A doktort házasságtöréssel, felségsértéssel,²⁵³ valamint a *Kongelov* rendelkezéseinek megsértésével és hivatali hatalommal való visszaéléssel vádolták – valljuk be, nem teljesen alaptalanul. A „vész-törvényszék” (*inkvisitionskommission*) 1772. április 25-én valamennyi vádpontban bűnösnek találta, és halálra ítélte.

A verdiktet három nappal később – stílszerűen: középkori külsőségek közepette, igen nagy érdeklődés mellett – végre is hajtották. Először levágták jobb kezét, majd lefejezték, végül a testét felnégyelték, és tagjait kerékbe törték. Brandt is hasonlóan járt, a királynét viszont – házassága érvénytelenítése mellett,²⁵⁴ *Sir Murray Keith* angol követ fenyegetőzése hatására – végül csak Cellébe száműzték (ahol azonban 1775. május 10-én, mindössze huszonnégy évesen, skarlátfertőzésben életét vesztette).²⁵⁵



Johann Friedrich Struensee és Enevold Brandt a vérpadon
(korabeli gúnyrajz)²⁵⁶

²⁵³ Enevold Brandtval szemben a király elleni tettlegesség elkövetése is a vádpontok között szerepelt, holott az inkriminált esetre játékos körülmények között, Keresztély kifejezett buzdítására került sor.

²⁵⁴ KAN 1976, 116.

²⁵⁵ A mai napig tartja magát a legenda, mely szerint Matildot a „gonosz mostoha”, Juliana utasítására megmérgezték, amit a szépirodalom is életben tart. Lásd pl. Robert Neumann Struenseével és az író által érthetetlen következetességgel *Berndt*nek nevezett Brandtval szemben némiképp elfogult regényét [NEUMANN, Robert: *A királyné kegyence*. Bp., 1973, Európa Könyvkiadó, 385–386].

²⁵⁶ Közli HORSTBØLL, Henrik: Bolle Willum Luxdorps Samling af Trykkefrihedens Skrifter, 1770–1773. *Fund of Forskning*, Vol. 44, 2005, 371–314, 388. <http://img.kb.dk/>

„Hihetetlen ostobaság” volt – írja az ismert dán történész, Palle Lauring a kivégzésről és annak módjáról,²⁵⁷ és John Christian Laursen is rámutat, hogy a „késő 18. századi Dániában nem volt szokványos ez a barbárság” (a korábban kegyvesztetté vált minisztereket legfeljebb börtönbüntetéssel vagy száműzetéssel büntették).²⁵⁸ Okkal merül hát fel a kérdés, hogy mi váltott ki ilyen mértékű indulatot Struensee ellenfeleiben, és hogyan tudták a közhangulatot is így ellene fordítani.

Egyetértve Bryn J. Hovdéval, mindenekelőtt tényként szögezhetjük le, hogy reformjainak nem volt megfelelő társadalmi beágyazottságuk: „gyorsabban dobta el a régi intézményeket, mint ahogy újakat tudott volna állítani helyettük”.²⁵⁹ Laursen ennél is tovább megy: ő afféle „anti-spinozista”, azaz filozófiai–valláserkölcsi alapon előkészített és végrehajtott támadást lát Struensee megbuktatásában.²⁶⁰ Eszerint tehát a felvilágosult reformer a saját erkölcstelen életvitelének és szabados világfelfogásának lett az áldozata: akként sikerült ellene hangolni a közvéleményt, hogy alapvetően a királynéval folytatott botrányos viszonyát és az emiatti közfelháborodást használták ki ellene.

Laursen tanulmányában rámutat, hogy Struensee négy szempontból is könnyen támadható volt. Egyrészt, mint tudjuk, német származású volt; csak németül (vagy legfeljebb franciául) volt hajlandó beszélni, még csak meg sem kísérelte a dán nyelv elsajátítását. Másrészt, amint szintén említettük, a királyné második gyermeke „nagyon hasonlított Struensee-re”, s ez a konzervatív–moralista udvari körök szemében végképp lejáratta az udvari orvost. Harmadrészt kormányzati tevékenységével, stílusával is „túllőtt a célon” (hisz még a *Kongelov* azon formális szabályára sem ügyelt, hogy rendeleteket csak maga a király adhat ki). S végül, de nem utolsósorban „ateista és deista” volt (kritikusait ez az önellentmondás egyébként nem zavarta), sőt mi több, „spinozista és materialista” is. Utóbbi kettő a

tidsskrift.dk/pdf/ffo/ffo_2005_44-PDF/ffo_2005_44_101364.pdf [letöltés ideje: 2008. augusztus 8.].

²⁵⁷ „An act of incredible stupidity” – LAURING 1960, 184.

²⁵⁸ „Late eighteenth-century Denmark was not known for barbarities of the type represented by Struensee’s execution” – LAURSEN 2000, 189.

²⁵⁹ „Struensee was throwing old institutions out faster than he could set up new ones” – HOVDE 1948, 198.

²⁶⁰ LAURSEN 2000, 190.

kor közfelfogása szerint vallástalanságot, ebből adódóan pedig erkölestelenséget is jelentett.²⁶¹

Ellenfelei – a frissen deklarált sajtószabadság adta lehetőségeket kihasználva – a fenti érvek alátámasztásául a már említett különféle kiadványokban és falragaszokon igyekeztek őt (a mai magánjog meghatározását kölcsönvéve, valós tények hamis színben feltüntetésével) „hírbe hozni”. A büntetőeljárásban az *inkvisitionskommission* pedig a vádlottakkal szemben e röpiratokra is bizonyítékként hivatkozott.

Ez igen ügyes trükk volt a vádlók részéről, de egyúttal azt is példázza, hogy a doktor hatalomból történő kiiktatását minden bizonnyal közel egy esztendőn keresztül készítették elő. „Ironikus, hogy Struensee megbuktatásának egyik fő eszköze a közvélemény befolyásolása volt, amit épp az általa szabaddá tett sajtó tett lehetővé” – mondja minderről John Christian Laursen.²⁶²

Az „udvari orvos” minden szempontból kalandos élete a mai napig számos szépirodalmi mű ihletője,²⁶³ politikusi működésének értékelése gyanánt pedig álljanak itt ismét a századforduló nagyszerű magyar történetésének, Marczali Henriknek a szavai: „a nemességnek csak az újító személyét sikerült megbuktatnia; az újítás szelleme ébren maradt”.²⁶⁴ Nem kérdés ugyanis, hogy a jellemhibái miatt könnyen sebezhető Struensee elleni összehangolt támadás valódi politikai célja felvilágosult reformjainak érvénytelenítése volt, amit rögtön a letartóztatás után sikerült is elérni: a király „egy tollvonással” minden, a doktor által kiadott rendeletet hatályon kívül helyezett.

²⁶¹ LAURSEN 2000, 192–193.

²⁶² LAURSEN 2000, 202.

²⁶³ A legismertebbek közül lásd Robert Neumann már említett regényét [A királyné kegyence], a kortárs szépprózából Per Olov Enquist svéd író remekművét [ENQUIST, Per Olov: Az udvari orvos látogatása. Bp., 2001, Európa Könyvkiadó], a magyar irodalomból pedig Szigligeti Ede *Struensee* című színművét (1871).

²⁶⁴ MARCZALI, 30S.

Hasonlóan foglal állást Knud J. V. Jespersen is: „A reakciós erőknél az udvarban sikerült Struenseét kiiktatniuk, azonban az általa véghezvitt reformokat már nem lehetett ilyen könnyedén megsemmisíteni, és a felvilágosodás eszméit sem sikerült eltörölni.” JESPERSEN 2004, 52.

Per Olov Enquist svéd szépiró forráskutatáson alapuló, kiváló történelmi regényében ugyanezt ekként fogalmazza meg: „A fej lehullt, de a gondolatok élnek.” ENQUIST 2001, 420.



Ove Høegh-Guldberg (1731–1808)

(A. Fabricius: *Illustreret Danmarkshistorie for folket c. műveiből*, 1915)

A kivégzés után azonnal mélyreható változások következtek be a dán belpolitikában. A kabinet irányítását az összeesküvés egyik irányítója, Ove Høegh-Guldberg, a király féltestvéreinek házitanítója vette át VII. Keresztély törvényes képviselőként fellépő mostohaanyja, Julianna Mária volt királyné megbízásából.²⁶⁵ Még 1772-ben helyreállították az államtanácsot (titkos tanács helyett ezúttal *Statsråd* néven), 1773-ban elrendelték a dán nyelv államnyelvvé nyilvánítását, 1776-ban pedig azt is kimondták, hogy csak „a dán király alattvalói” (vagyis dánok, norvégok és holsteiniek) láthassanak el közhivatalt.²⁶⁶

1773. október 20-án Guldberg visszaállította a sajtó feletti rendőrhatalom ellenőrzést.²⁶⁷ Az új kormányzat ismét biztosította a koppenhágai kereskedők számára a Struensee által megvont monopóliumokat és állami támogatást (amivel A. Sz. Kan szerint „a kereskedő-manufaktúratu-

²⁶⁵ MUNCK 1998, 210; NORDSTROM 2000, 105.

²⁶⁶ BAIN 1905, 410; JESPERSEN 2004, 197–198; LAURING 1960, 185; MUNCK 1998, 210; NORDSTROM 2000, 105.

²⁶⁷ MUNCK 1998, 210; NORDSTROM 2000, 105.

lajdonos polgárság kiváltságos vezető rétegének érdekét szolgálta”),²⁶⁸ és eltörölte a robot korlátozását is, amit pedig Struensee a jobbágyság teljes megszüntetéséhez vezető első lépésként léptetett életbe.²⁶⁹

Az 1784. évi államesíny és az új reformkor

A 18. század végi Dániában ezeknek a feudális típusú intézkedéseknek már nem volt létjogosultságuk. 1784. április 14-én az épp tizenhatodik évét betöltött Frigyes trónörökös az államtanács ülésén váratlanul megjelenve, az apjával aláíratott rendelet segítségével – felvilágosult vidéki polgári és „reformnemesi” körök támogatásával – átvette a hatalmat,²⁷⁰ és a továbbiakban régensként állt az ország élén egészen 1808-ig, mikor végre királyként léphetett intellektuális szempontból nem túl termékeny, ám annál hosszabb „hivatali időt” megélt édesapja, VII. Keresztély örökébe.²⁷¹



Andreas Peter Bernstorff (1735–1797)

(J. P. Trap: *Berømte danske mænd og kvinder c. művéből*, 1868)

²⁶⁶ KAN 1976, 116.

²⁶⁹ HOVDE 1948, 85.

²⁷⁰ HOVDE 1948, 206; JESPERSEN 2004, 53; LAURING 1960, 186; MUNCK 1998, 212.

²⁷¹ KAN 1976, 116.

Thomas Munck az államesíny kapcsán rámutat, hogy az a tény, hogy a trónörökös (kronaherceg) vette át a hatalmat, lényegében megbénította az ellentábort, mivel Frigyes legitimitását senki sem merte kétségbe vonni (holott az 1665. évi *Kongelov* a kronaherceg számára sem biztosított semmiféle jogalapot a király helyetti hatalomgyakorlásra). MUNCK 1998, 212–213.

Az 1784-ben kezdődő új reformkorszak Dánia történetének egyik legsikeresebb, egyben alkotmánytörténeti szempontból is kiemelkedő jelentőségű periódusa volt. Az adminisztráció kulcsfigurája Johan H. E. Bernstorff unokaöccse, az ifjabb Bernstorff gróf (*Andreas Peter Bernstorff*) lett, aki már az 1770-es évek végétől részt vett a kormányzat munkájában, 1784-től pedig folyamatosan, tizenhárom évig (1797. június 21-én bekövetkezett haláláig) állt a kabinet élén.²⁷² Mellette fontos szerepet játszott az adminisztrációban *Christian Ditlev Frederik Reventlow* és *Heinrich Ernst Schimmelmann* is.²⁷³

A 18–19. század fordulójának reformjai akár Struensee intézkedéseinek folytatásaként, a mű befejezéseként is értékelhetők. Bár az abszolutizmus alkotmányos berendezkedése továbbra is érintetlenül maradt, az állampolgári jogegyenlőség és a szabadságjogok területén igen jelentős előrelépések történtek. A változások közül kiemelkedik a jobbágytság intézményének felszámolása.

1786 augusztusában Reventlow javaslatára a koronaherceg bizottságot nevezett ki a „földbirtokosok és parasztok jogainak az ő érdekeik és az állam érdeke szerinti meghatározására” (nagy mezőgazdasági bizottság, *Den Store Landbokommission*).²⁷⁴ A deputációban különféle földtulajdonosi érdekcsoportok képviselték magukat, a szakmai munka döntő részét pedig a jogi végzettségű norvég *Christian Colbjørnsen* bizottsági titkár végezte.²⁷⁵ Az ülések jegyzőkönyvét nyilvánosságra hozták, ezzel lényegében társadalmi vitára bocsátva az agrárreform kérdéskörét, amely Thomas Munck véleménye szerint a dán abszolutizmus 1760-as évek óta végbement jellemfejlődését példázza.²⁷⁶

A reform több lépcsőben, viszonylag rövid idő alatt valósult meg. Még 1786-ban hitelpénztár (*Kreditkasse*) jött létre azzal a céllal, hogy kedvező kamatozású (eleinte 2, majd 4 %-os kamatú) hitellel segítse elő a parasztek számára a föld megváltását, azaz a tulajdonszerzést.²⁷⁷ 1787. június

²⁷² JESPERSEN 2004, 53; MUNCK 1998, 213; TOYNE 1970, 246.

²⁷³ HOVDE 1948, 277; JESPERSEN 2004, 53–54; NORDSTROM 2000, 105; VENGE 1982, XXIV.

²⁷⁴ BAIN 1905, 411; HOVDE 1948, 277; JESPERSEN 2004, 133; NORDSTROM 2000, 106.

²⁷⁵ HOVDE 1948, 277; JESPERSEN 2004, 133.

²⁷⁶ MUNCK 1998, 214.

²⁷⁷ HOVDE 1948, 278.

8-án megszüntették a földesurak jobbágyok feletti fenyítési jogát, s egyben megtiltották a bérlők földekről bírósági ítélet nélkül történő elűzését.²⁷⁸ A parasztok megkapták a szabad gabona- és marhakereskedelem jogát. A röghöz kötést (*stavnsbånd*) végül 1788. június 20-án törölték el,²⁷⁹ mely eseményt Koppenhága polgárai 1792-ben szabadságszobor (*Frihedsstøtte*) felállításával ünnepelték meg.²⁸⁰

A mezőgazdasági reformok eredménye az lett, hogy a parasztok önálló kisbirtokosok (farmerek) lettek. Ezzel összefüggésben Eric J. Hobsbawm *A forradalmak kora* című híres művében rámutat, hogy a (szerinte az angliai „bekerítéseknek” megfelelő) reformoknak „a parasztbérlők és gazdák voltak a legfőbb haszonélvezői”, és a változások távlati hatása az lett, hogy „1865-ben Dánia már lényegében az önálló paraszti birtokosok országa volt”.²⁸¹

Ismét érdemes idézni Lars Bo Kaspersent is, aki a dán alkotmánytörténetet a haderőreformok szemszögéből teljesen újszerű megvilágításba helyezi: véleménye szerint a röghöz kötés eltörlése is elsődlegesen hadtörténeti jelentőségű lépés, ugyanis ezzel megszűnt a földbirtokosok közvetítő szerepe a toborzásban az állam és a katonaköteles lakosság között, s a hadkötelezettségen alapuló jogviszony közvetlenné vált.²⁸²

A jobbágyfelszabadítás mellett több más, az állampolgári jogegyenlőség megteremtését célzó intézkedésre is sor került. Fokozatosan megvalósult a zsidók emancipációja, ami 1788-ban kezdődött az iparűzési jog (a koppenhágai céhekbe történő belépés) biztosításával, majd 1798-ban a felsőbb szintű oktatáshoz való jogot is megkapták (az egyetemekre való bejutást is ideértve), 1802-től pedig ingatlantulajdont is szerezhetek. 1792. március 16-án, amikor még a legfejlettebb államokban is súlyos jogegyenlőtlenséget eredményezett a gyarmati rabszolgaság makacs

²⁷⁸ BAIN 1905, 411; HOVDE 1948, 277.

²⁷⁹ BAIN 1905, 411; HOVDE 1948, 277; JESPERSEN 2004, 55, 133; NORDSTROM 2000, 106; SZÜCS 2000, 28; VENGE 1982, XXIV.

A. Sz. Kan megjegyzi, hogy a röghöz kötés megszüntetése először csak a 14 évnél fiatalabb és a 36 évnél idősebb férfiakra vonatkozott, és teljesen csak 1800. január 1-jével szűnt meg. KAN 1976, 117.

²⁸⁰ JESPERSEN 2004, 56; LAURING 1960, 188; TOYNE 1970, 233.

²⁸¹ HOBBSAWM, Eric J.: *A forradalmak kora (1789–1848)*. Bp., 1988, Kossuth Könyvkiadó, 151–152. Lásd még JESPERSEN 2004, 137; NORDSTROM 2000, 128.

²⁸² KASPERSEN 2004, 82. Lásd még JESPERSEN 2004, 55–56.

továbbélése,²⁸³ Dánia nyugat-indiai területein – részben a francia forradalom eszméi, részben egy készülődő, hasonló tartalmú angol törvény hatására – betiltották a rabszolgakereskedelmet.²⁸⁴

1790. december 4-én a sajtó feletti ellenőrzést a bíróságok hatáskörébe utalták, ezzel megszüntetve a Guldberg-kormány által 1773 októberében bevezetett rendőrhatalósági cenzúrát.²⁸⁵ A vállalkozás és kereskedelem szabadsága terén is továbbléptek (illetve ott folytatták, ahol Struensee abbahagyta): az egyik legfontosabb, bár sokaknak fájó intézkedés a koppenhágai kereskedők külkereskedelmi monopóliumának eltörlése volt (bármilyen fursán is hangzik: 1793-ig külföldről árut kizárólag Koppenhágán keresztül lehetett Dániába hozni).²⁸⁶ A külkereskedelem szabadságát ugyanakkor ténylegesen 1797. február 1-jén a liberális vámrendelet hatályba lépése teremtette meg, amely az importtilalmak jó részét megszüntette, és a korábbiakhoz képest jelentősen csökkentette a behozatali vámok mértékét.²⁸⁷

Thomas Munck a századvég reformkorszakának értékelése kapcsán kiemeli, hogy a vezető politikusok – tanulva Struensee, valamint a Habsburg uralkodók, különösen II. József hibáiból – széles társadalmi konszenzusra törekedtek, a tovább nem halogatható reformokat óvatosan és körültekintően vezették be, aminek köszönhetően – még ha bizonyos intézkedéseknek voltak is kárvallottai – végeredményben alapvetően minden társadalmi csoport elégedett lehetett a fejleményekkel. Az 1790-es évek elején, melyet Munck egyenesen „forradalmi időszaknak” (*revolutionary period*) nevez, a korábbiól jól ismert társadalmi feszültségek csak

²⁸³ Az USA alkotmánya – a déli és északi államok közötti úgynevezett kereskedelmi kompromisszum részeként – 1808-ig kifejezetten kizárta, hogy a szövetségi Kongresszus betiltsa a rabszolgakereskedelmet (I. cikk 9. § első bekezdése).

²⁸⁴ KAN 1976, 118; LAURING 1960, 205; MEZEY-SZENTE 2003, 305; MILLER 1968, 28; MUNCK 1998, 213; NORDSTROM 2000, 106; SZÜCS 2000, 28.

Megjegyzendő, hogy a rabszolgaságot mint intézményt Dánia csak 1847–48-ban szüntette meg: 1847. július 28-án rendelet mondta ki, hogy a rabszolgák gyermekei szabadnak születnek, majd 1848 márciusában véglegesen felszámolták a rabszolgaságot, és felszabadították minden rabszolgát.

²⁸⁵ CHRISTIANSEN 1998.

²⁸⁶ KAN 1976, 117.

²⁸⁷ HOVDE 1948, 207; JESPERSEN 2004, 138; KAN 1976, 117; NORDSTROM 2000, 106; SZÜCS 2000, 28.

minimális mértékben jelentkeztek, és ennek is köszönhető, hogy újabb visszarendeződésre már nem került sor.²⁸⁸

A 19. század első évtizedei: szegényügy és közoktatás

Az 1800-as évek elején folytatódott, sőt új elemekkel gazdagodott az alapjogi törvényalkotás. A szegényekről való gondoskodás szabályozására már 1708-ból láthattunk korai példát, az 1803. évi új szegényügyi törvény (*Fattiglov*) pedig már minden tekintetben az állampolgárok szociális jogait biztosító jogszabálynak tekinthető. Ezzel Dánia az állam aktív szerepét megkövetelő, úgynevezett második generációs emberi jogok területére lépett, s így az európai alapjogi jogfejlődés valódi mintaállamává, a nyugat-európai jóléti állam előképévé vált.²⁸⁹

A szegényügyi törvény célja egyrészt a koldulás felszámolása volt, másrészt – és ez az igazi újdonság – közfeladatként írta elő a szegények élelemmel, ruhával történő ellátását, fűtött helyen történő elhelyezésükről való gondoskodást, betegség esetén pedig az egészségügyi ellátásuk megszervezését. Ezek a célok, sajnos, még a legtöbb mai államban is megoldatlanok, így különösen üdözlendő, hogy létezik olyan európai ország, ahol már a 19. század elején gondoltak rájuk. Amint Viggo Jonasen is rámutat a dán jóléti állam történetét feldolgozó munkájában: ha a koldulást egy állam szabálysértésnek tekinti, és káros társadalmi jelenségként kezeli, olyan helyzetet kell teremtenie, ahol az állampolgárok nem kényszerülnek rá erre a tevékenységre a napi megélhetésükhöz.²⁹⁰

A jogszabály egyházközi bizottságokat (*sognekommision*) hozott létre, melyeknek vidéken háromhavonta, városokban pedig havi rendszerességgel kellett ülésezniük, és szegényügyi akciótervet kellett elfogadniuk. Ebben időről időre megjelölték, hogy az adott helyhatóság területén kik minősülnek szegényeknek, és milyen módon kell róluk gondoskodni (figyelemmel a részükre felajánlható munkalehetőségekre is).

²⁸⁸ MUNCK 1998, 203.

²⁸⁹ KAN 1976, 118; MEZEY-SZENTE 2003, 305.

²⁹⁰ JONASEN, Viggo: *History of the Welfare State in Denmark*. Aarhus, 1999, The National Danish School of Social Work, 3.

Azt is a bizottság állapította meg, hogy a lakosságnak milyen arányban kellett hozzájárulnia a költségekhez (a szegényügyi pénztár fenntartásához). Jonasen megjegyzi, hogy a bizottságban való részvétel emiatt kétszeresen is hálátlan feladat volt: egyrészt maguknak a bizottsági tagoknak is szegényügyi járulékot kellett fizetniük, másrészt a lakosság őket hibáztatta a megnövekedett közterhekért.²⁹¹

A törvény fenntartotta a rászoruló és az érdemtelen szegények közötti, korábról már ismert megkülönböztetést, és a besorolást úgyszintén a szegényügyi bizottságok feladatává tette. Az utóbbi kategóriába azok tartoztak, akik önhibájukból (így különösen: munkakerülő életmódjuk miatt, vagy ahogy a törvény fogalmaz: „lustaságból”) kerültek szorult helyzetbe. Velük szemben a mi dologházi törvényünkhöz (1913: 21. tc.) hasonló intézkedéseket vezettek be, de mivel munkáltatásuk csak Koppenhágában vagy a jyllandi Fredericiában volt lehetséges, az ország távolabbi részeiből nem volt megoldható az odaszállításuk, így a bizottság rendszerint azzal szabatálta el az intézkedést, hogy kiűzték a megyéből az érintetteket.²⁹²

A szegényügyi törvény e tekintetben tehát nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, azonban a rászorulókkal kapcsolatos gondoskodás és a polgárok szociális biztonságához (élelemhez, egészséghez, lakhatáshoz) fűződő jogának meghatározása így is rendkívül jelentős lépés az emberi jogok európai jogfejlődésében.

A szegényügy mellett a másik hasonló új terület a közoktatás volt, melynek szabályozására még 1789-ben bizottságot hoztak létre. Mintegy negyedszázados előkészítő munka eredménye volt tehát az 1814. július 29-én kelt közoktatási törvény (*Skolelov*), amely előírta a 7–14 éves gyermekek tankötelezettségét, s egyben megállapította a vidéki, valamint a városi alapszintű oktatás rendszerét és működési elveit.²⁹³ A jogszabály máig a dán oktatási rendszer alapját képezi, és ennek köszönhető, hogy az elemi iskolai oktatás jórészt mind a mai napig térítésmentes, hiszen a szegényekről való gondoskodáshoz hasonlóan az alapszintű oktatást is a polgárok adóiból finanszírozott helyi közfeladatként határozták meg.²⁹⁴

²⁹¹ JONASEN 1999, 4.

²⁹² JONASEN 1999, 4.

²⁹³ JESPERSEN 2004, 93–94; KAN 1976, 124; Szűcs 2000, 28, 102.

²⁹⁴ Megjegyzendő, hogy 1853-tól már nem kötelező önkormányzati iskolában végezni a tanulmányokat, hanem – amennyiben ott legalább azonos szintű az oktatás – az állam

Az 1814. évi kieli béke

1814 nyarán, a közoktatási törvény elfogadása idején Dánia már túl volt egy újabb megrázkódtatáson: Norvégia elvesztésén. Anglia nem bocsátotta meg Dániának, hogy annak idején a Struensee elleni perbe belekeverték Karolina Matild királynét, III. György angol király hűgát (aki ráadásul, mint már említettük, gyanús körülmények között, fogságban, igen fiatalon hunyt el).

1801 óta a két ország hivatalosan is ellensége volt egymásnak, és Dánia a visszatérő angol támadásokkal (így Koppenhága 1801. és 1807. évi ostromával, a dán tengeri haderő megsemmisítésével)²⁹⁵ szemben Napóleon győzelmében látta a védelem egyetlen garanciáját. Az 1808-tól uralkodó VI. Frigyes így szövetségre lépett a franciákkal, ami borzalmas eredménnyel járt: Dánia elveszítette gyarmatait, az angolok elfoglalták Izlandot és Helgolandot, az 1812. évi titkos orosz–svéd paktum²⁹⁶ és az 1813. évi svéd hadüzenet pedig a dán–norvég államszövetség sorsát is megpecsételte.

1814. január 14-én került sor a kieli békeszerződés megkötésére, melynek értelmében megszűnt a 14. század végétől fennálló perszónalunió (valójában annál sokkal szorosabb kapcsolat) Dánia és Norvégia között,²⁹⁷ és Norvégia (Svéd Pomeránia, valamint a korábbi norvég területek közül Izland, Grönland és a Feröer-szigetek átengedése fejében) elvileg svéd fennhatóság alá került volna, ha a norvégok az átmeneti zavart kihasználva

elismeri a magániskolák és magántanulmányok létjogosultságát is. Lásd JONASEN, Viggo: *Non Profit Organisations in the Danish Welfare State System*. Aarhus, 2002, The National Danish School of Social Work, 9.

²⁹⁵ JESPERSEN 2004, 141; LAURING 1960, 190–198.

²⁹⁶ A svéd külpolitikai lavírozás külön érdekessége, hogy az a *Jean Baptiste Bernadotte* francia tábornok kötött titkos egyezséget az oroszokkal 1812-ben, akít a svéd országggyűlés (*Riksdag*) 1810-ben Napóleon tanácsára választott meg trónörökösé, és XIII. Károly király a fiává fogadott. Bernadotte 1818–1844-ig volt Svédország (és Norvégia) királya (Svédországban a mai napig a *Bernadotte*-ház uralkodik). Lásd *Britannica Encyclopaedia. Uralkodók és dinasztiák*. Bp., 2001, Magyar Világ Kiadó, 371, 711.

²⁹⁷ BAIN 1905, 416; JESPERSEN 2004, 141; MEZEY-SZENTE 2003, 305; MILLER 1968, 28; ORFIELD 1953, 11; SZÜCS 2000, 29.

nem fogadják el az önállóságukat messzemenőig biztosító saját chartális alkotmányukat (az 1814. évi *eidsvøldi alkotmányt*).²⁹⁸

Ezek a – 17. századi békeszerződések okozta változásokhoz hasonlóan jelentős és érzékeny – területi veszteségek gazdasági válsághelyzetet (a pénz értéktelenedését, súlyos adóterheket) idéztek elő Dániában, ami megrendítette az abszolutizmus 1665 óta érinthetetlennek tűnő kormányzati rendszerét.²⁹⁹ Egyelőre nem került sor az 1809. évi svéd *Regeringsform*hoz vagy az 1814. évi norvég alkotmányhoz hasonló átfogó változásokra, de az 1830. évi európai forradalmi hullám hatására VI. Frigyes arra kényszerült, hogy a másfél évtizede forró indulatokat tartományi szintű, részleges demokratizálással szerelje le.³⁰⁰

A tartományi konzultatív gyűlések

A kiel-i békeszerződést követően Dánia – bár Norvégjáról le kellett mondania – továbbra is heterogén, soknemzetiségű ország (állam-konglomerátum, *Conglomerate State*) maradt. A szűkebb értelemben vett Dán Királyság mellett hozzátartozott Slesvig, Holstein és Lauenburg, továbbá a Norvégiától átszármazott Izland, Grönland és a Feröer-szigetek (valamint három nyugat-indiai sziget) is. Steen Bo Frandsen megjegyzi, hogy ez a heterogén jelleg korántsem volt szokatlan a korban – egyben a dán abszolutizmus egyik legfontosabb célja a Dán Királyság és a német hercegségek egyben tartása, vagyis az „összállamiság” fenntartása lett.³⁰¹

Az 1830. év forradalmi hulláma Dániát is elérte, és – ismét Frandsent idézve – két liberális „politikai centrumot” hozott létre a birodalomban

²⁹⁸ A norvégok önállósodása miatt Bernadotte be is panaszkolta a szövetségesek előtt Dániát a békeszerződés megszegéséért. Végül az a megoldás született, hogy Svédországnak nem kell a dánoktól szintén a kiel-i békében átvállalt adósságot kifizetnie, a poroszok pedig magukhoz váltják Svéd Pomerániát, és ebből kárpótolják a svéd királyt Norvégia szabad alkotmányáért. Bővebben lásd KAN 1976, 130–136.

²⁹⁹ LAURING 1960, 206; LINDNER 1985, 36.

³⁰⁰ Szűcs 2000, 30; VENGE 1982, XV.

³⁰¹ FRANDSEN, Steen Bo: Denmark 1848. The Victory of Democracy and the Shattering of the Conglomerate State. In DOWE, Dieter – HAUPT, Heinz-Gerhard – LANGEWIESCHE, Dieter – SPERBER, Jonathan (szerk.): *Europe in 1848. Revolution and Reform*. New York – Oxford, 2001, Berghahn Books, 289–312, 290.

(Koppenhágát és Kielt).³⁰² A két szellemi központ politikusai alapvetően hasonlóképpen vélekedtek: alkotmányos nemzetállam létrehozását sürgették. A konfliktus forrása Slesvig volt: e hercegség jövőjét ugyanis a holsteini németek és a dán nemzeti liberálisok egyaránt saját önálló államuk keretein belül képzelték el. A konstitucionális reformgondolatot elsőként a holsteini *Uwe Jens Lornsen* fogalmazta meg 1830-ban kiadott röpiratában,³⁰³ amely alkotmányos értelemben külön entitásként kezelte Schleswig–Holstein unióját Dániától. A röpirat szerint ugyanis a két hercegségnek közös, önálló kormányzata lenne, melyet csak az államfő személye (azaz perszonálunió) kötne össze a Dán Királysággal.³⁰⁴

A schleswig-holsteini német liberális mozgalom – azon belül is Lornsen nagysikerű pamfletje – hatására az uralkodó 1831. május 28-án kelt királyi rendeletében úgy határozott, hogy engedélyezi tartományi gyűlések (*provinsialstænderforsamlinger*) létrehozását.³⁰⁵ A modern népképviselési elv persze ekkor még nem érvényesült, hiszen a gyűlésekbe csak a városi és vidéki ingatlantulajdonosok és földbirtokosok, valamint nagybérlők³⁰⁶ választhattak képviselőket (2. §) a király által a későbbiekben közzétett eljárási szabályok (igen korlátozott, nyílt választás) szerint. A vidéki lakosságnak mintegy 3 %-a jutott ily módon képviselőhez, ugyanez

³⁰² FRANDSEN 2001, 290.

³⁰³ *Über das Verfassungswerk in Schleswigholstein*. Kiel, 1830.

³⁰⁴ FRANDSEN 2001, 291; ORFIELD 1953, 12.

Megjegyzendő, hogy a kiel béke értelmében Holstein és Lauenburg 1815-től a Német Szövetség tagja is lett (a hercegségeket a dán király képviselte a frankfurti szövetségi gyűlésen), s ezzel a bécsi kongresszus „lehetővé tette a Szövetség számára, hogy közvetett módon beavatkozzon a Dán Monarchia belső ügyeibe”. Az 1848-tól polgárháborúvá fajuló schleswig-holsteini kérdéstről bővebben magyar nyelven lásd RAÁB Renáta: Szabadságharcunk és a dán közvélemény. *Aetas*, 2/2001, 120–144, különösen 120–125.

Lornsen pamfletjére hamarosan megszületett a dán válasz (és itt nem csak Lornsen be-börtönzésére gondolunk): Christian P. D. Paulsen professzor könyve [*Über Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogtums Schleswig, nebst Blicken auf den ganzen Dänischen Staat*. Kiel, 1832], melyben a szerző Slesviget a Dán Királyság történetileg integráns részeként jelenítette meg.

³⁰⁵ Szűcs 2000, 84. A rendelet szövegét német nyelven lásd <http://www.verfassungen.de/dk> (*Verfassungen des Königreichs Dänemark*). Az elektronikus szöveg nyomtatott forrása: POELITZ: *Die europäischen Verfassungen seit dem Jahre 1789*. Leipzig, 1833, Brockhaus.

³⁰⁶ MILLER 1968, 31; ORFIELD 1953, 22.

az arány Koppenhágában mindössze 1,4%-os volt.³⁰⁷ A választott képviselőknél túl a király az egyetem és az egyház tagjaiból is jogosult volt tagokat kijelölni (3. §).

A testületeknek tényleges döntési jogköre nem volt, sem az országos jogalkotásba, sem a helyi közügyek szabályozásába és intézésébe nem szólhatott érdemben bele, csupán – a VI. Frigyes által átvett porosz minta szerint – konzultációs szerepe volt.³⁰⁸ A rendelet 4. §-a szerint az uralkodó arra vállalt kötelezettséget, hogy „az alattvalók személyi és vagyoni jogait érintő ügyekben”, valamint „adóztatás és közszolgáltatások kérdésében” kikéri a gyűlések (országos ügyben valamennyi gyűlés, helyi ügyben pedig az érintett tartományok gyűléseinek) véleményét, amelyhez azonban nem volt kötve.

Ugyanakkor a testületek javaslatokat, ajánlásokat intézhettek az uralkodó számára az általuk fontosnak ítélt kérdések szabályozása tárgyában (5. §). Természetesen ez a kezdeményezési jog sem keletkeztetett döntéshozatali, jogalkotási kötelezettséget a központi hatalom oldalán.³⁰⁹

A fent ismertetett, 1834. május 15-én kelt négy rendeletben tovább pontosított szabályok alapján a közjogtörténetben ezen, újonnan létrehozott fórumokat „tanácsadó gyűléseknek” (*rådgivende forsamlinger*) is szokás nevezni. Mindezek ellenére sem vitatható el a dán alkotmányos monarchia létrejöttében játszott szerepük, elsősorban azért, mert megnyilvánulási lehetőséget biztosítottak a politikai ellenzék, különösen a nemzeti liberálisok számára, akik a reprezentációval ekkor még nem rendelkező parasztság ügyét is felkarolták, természetesen saját nemzetpolitikai céljaikhoz igazítva (e körben kiemelendő a *Bondevennernes Selskab*, azaz a Parasztok Barátainak Társaságának létrejötte 1846-ban).³¹⁰

³⁰⁷ BOHN 2001, 94.

³⁰⁸ GOOS, C. – LARSEN, Henrik: *Das Staatsrecht des Königreichs Dänemark*. Tübingen, 1913, Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 2. KNUDSEN–ROTHSTEIN 1994, 214; NORDSTROM 2000, 214. ORFIELD 1953, 22; SCHOU 1988, 171.

³⁰⁹ A. Sz. Kan épp e korlátozott hatáskörök miatt a tartományi gyűlések létrehozását „jelentéktelen engedménynek” nevezi VI. Frigyes részéről. KAN 1976, 142.

³¹⁰ BOHN 2001, 95; JESPERSEN 2004, 63; MILLER 1968, 32.

Lásd még ANDRÉN, Nils: *First Roads to Parliamentary Democracy*. In WISLI, Folmer (főszerk.): *Nordic Democracy*. Koppenhága, 1981, Det Danske Selskab, 44–52, 45.

1834-ben alakult meg a Dán Királyság szűkebb értelemben vett államterületén működő két gyűlés (a Jylland-félszigetén Viborgban, a szigeteké pedig Roskildében),³¹¹ majd 1835-ben Holsteinben (Itzehoeben), 1836-ban pedig Slesvig hercegségben (Slesvig városban) is összeültek a tartományi képviselők. Érdekes, hogy Izland eleinte a roskildei gyűlésen képviseltette magát (a dán szigetekkel és Feröerrel együtt), majd egy 1843. március 8-án kelt rendelet alapján saját gyűlést hozhatott létre (hagyományos elnevezéssel: *Alting*).³¹²

A tanácsadó gyűléseknek az 1834. évi szabályozás értelmében két évente kellett összeülniük. Üléseik nem voltak nyilvánosak, és azokon a király által kinevezett főmegbízott (*komissar*) elnökölt.³¹³ Utóbbi feladattal az uralkodó a kiváló jogtudóst, *Anders Sandøe Ørsted* főállamügyészt (*generalprokurør*) bízta meg, aki a testületek előtt a király nevében a birodalom egyben tartása mellett foglalt állást. Ebbe az irányba mutató lépés volt az új, közös vámszabályzat elfogadása is, melyet a király a roskildei és viborgi gyűlés indítványára adott ki.³¹⁴ (1838-ban egyébként e két gyűlés közös javaslattal fordult a királyhoz, hogy országos gyűlésként egyesítse őket, ezen indítványuk azonban még korainak bizonyult.)³¹⁵

Fontos végezetül megjegyezni, hogy a tartományi gyűlések munkája eredményeképpen jöttek létre 1837–1841 között a helyi önkormányzatok, melyek esetében a választójog valamivel demokratikusabb volt (de még mindig viszonylag magas vagyoni cenzushoz volt kötve). Elsőként 1837. október 24-én, a vidéki városokban (*købstæder*) alakult meg az önkormányzat, majd 1840. január 1-jével Koppenhágában is, 1841. augusztus 13-ával pedig felálltak az egyházközségi önkormányzatok (*sognekommuner*). Utóbbiak választották a megyei tanács (*amtsråd*) tagjait, a megye (*amt*) élén azonban továbbra is a király embere, az *amtmand* felügyelte a közigazgatás alsóbb szintjeinek működését.³¹⁶

³¹¹ ORFIELD 1953, 22.

³¹² GOOS-LARSEN 1913, 2.

³¹³ GOOS-LARSEN 1913, 2.

³¹⁴ FRANSDEN 2001, 291.

³¹⁵ MILLER 1968, 31; ORFIELD 1953, 23.

³¹⁶ GOOS-LARSEN 1913, 174; ORFIELD 1953, 35.

A Slesvig-kérdés és az alkotmányos reform gondolata

A *schleswigholsteinista* (azaz: német nemzeti liberális) irányzat hívei – I. Keresztély 1460. március 5-ei szabadságlevele, a ripeni *Freiheitsbrief* alapján – Slesvig és Holstein elválaszthatatlan uniójának jelszavát (*up ewig ungedeelt*) hirdették.³¹⁷ Első jelentős politikai (s egyben közjogi) megnyilvánulásuk a már említett, Lornsen-féle röpirat volt, szervezett formában pedig 1845-től jelentkeztek (*Der Schleswig-Holsteinische Patriotische Verein*).

A szintén liberális (a királyi hatalom alkotmányos korlátozását, az abszolutizmussal való felhagyást hirdető) dán nacionalisták ezzel ellentétben épp a két hercegség szeparációját tartották megoldásnak. Vezéralakjuk, *Orla Lehmann* 1842-ben fejtette ki javaslatukat: a tisztán német nemzetiségű Holsteint örömmel átadnák a Német Szövetségnek, Slesvignek azonban teljes egészében a dán nemzetállam kötelékébe kell tartoznia, hiszen Dánia történelmi s egyben természetes határa szerintük az Ejder folyónál húzódik (*ejderdán* irányzat).³¹⁸



1. Dánia
2. Észak-Slesvig (dán többségű)
3. Dél-Slesvig (német többségű)
4. Ejder folyó
5. Holstein

³¹⁷ LAURING 1960, 212; RAÁB 2001, 122.

A jelszó az 1460. évi oklevél eredeti szövegében szereplő alábbi félmondatból származik: *dat se bliven ewich tosamend ungedeelt* („melyek [vagyis Slesvig hercegsége és Holstein grófsága] maradjanak örökké egyben és feloszthatatlanul”). A megfogalmazással a holsteini nemesek által épp három napja gróffá választott dán király célja Holstein megtartása volt. I. Keresztély aligha sejtette, hogy e nem túl szerencsés szavak négy száz év múlva Slesvig elvesztésének válnak majd jogalapjává.

³¹⁸ ORFIELD 1953, 12; RAÁB Renáta: Szabadságharcunk és a dán közvélemény. *Aetas*. 2/2001, 120–144, 122.

Amikor 1839-ben VIII. Keresztély lépett Dánia trónjára, igen nagyok voltak vele szemben az elvárások: nem más volt ugyanis ő, mint az a Keresztély Frigyes herceg, aki a kieli béke utáni átmeneti helyzetben öt hónapig (1814. május 17. – október 10.) norvég uralkodó volt, s ebbéli minőségében az *eidsvöldi alkotmány* létrejötténél segédkezett.³¹⁹ A dániai liberálisok kisebb csoportja úgy vélte, hogy egy demokratikus alkotmány magától megoldhatná a schleswig-holsteini kérdést, hiszen a németajkú polgárok büszkén élnének egy szabad országban.³²⁰

A király azonban meglepő módon úgy foglalt állást, hogy semmilyen módon nem kíván változtatni a dán állam berendezkedésén. Önmagában egy új alkotmány kilátásba helyezése amúgysem oldotta volna meg az alapkonfliktust, hiszen a schleswigholsteinisták és a dán nemzeti liberálisok egyaránt ragaszkodtak a maguk nemzetállam-koncepciójához.³²¹ VIII. Keresztély 1840. május 14-én kelt rendeletével az utóbbiaknak tett gesztust, amikor a dán nyelvet tette Észak-Slesvigben az oktatás és az egyház hivatalos nyelvévé.

A schleswigholsteinisták 1844-ben kinyilvánították, hogy a két német hercegség felett csakis az Oldenburg-ház férfiága uralkodhat. Erre válaszul a dán király 1846. július 8-án „nyílt levelet” adott ki (*Det Åbne Brev*), melyben – Raáb Renáta szavait idézve – „Dánia akkori történéseinek több hónapos kutató, levéltári munkájának eredményeképpen kimondta, hogy a *Kongelov* öröklési rendje érvényes” a Dán Királyságon kívül Slesvigben is.³²²

Míndez egyszerre két egymással szorosan összefüggő problémát vetett fel: a dán öröklési rend ellentétben állt a német területeken érvényes *szá-li törvényel* (amely közismerten csak a fiúági örökösödést ismerte el), a Slesvigre vonatkozó eltérő öröklési szabályok kilátásba helyezése pedig előrevetítette a hercegségek uniójának megszüntetését. A német utód-

³¹⁹ NORDSTROM 2000, 214.

Rövid uralkodásának a svéd–norvég perszonálunió (rövid háborúskodás, majd az új norvég alkotmány korrekciója után történt) hatályba lépése vetett véget, amikor is 1814. november 4-étől XIII. Károly svéd király lett Norvégia uralkodója (akit Bernadotte tábornok, az új dinasztiaalapító követett 1818-ban).

³²⁰ FRANDSEN 2001, 293.

³²¹ FRANDSEN 2001, 294.

³²² RAÁB 2001, 122.

lái rend szerint ugyanis *Augustenburg Keresztély Ágost* herceg örökölte volna Slesvig (és Holstein) trónját, míg a *Kongelov* értelmében a király leánytestvérének, Louise Charlotte hercegnőnek a férje, *Vilmos hessen-kasseli herceg* lett volna az utód az Oldenburgok fiágának kihalása esetén (ami valószínűsíthető volt, ugyanis Frigyes koronahercegnek, a majdani VII. Frigyes királynak nem volt fia).³²³

Ez a megoldás az „1460-as alapokon álló” német liberálisok számára nyilvánvalóan teljességgel elfogadhatatlan volt. A Sz. Kan szavait idézve: VIII. Keresztély a német követelésekre az „oszthatatlan állam dinasztikus politikájával” reagált (legalábbis a Dán Királyság és Slesvig tekintetében)³²⁴ – nem meglepő tehát, hogy a nyílt levél hatalmas tiltakozási hullámot váltott ki, melynek során az itzehoe-i és a slesvigi tartományi gyűlés még 1846-ban fel is oszlatta önmagát. A Slesvig-probléma a 19. századi dán alkotmányos átalakulásra – egészen a Dánia számára tragikus megoldásig, azaz a hercegségek 1864. évi elvesztéséig, utóhatásait tekintve pedig még mintegy fél évszázadig – rányomta bélyegét.

³²³ GOOS–LARSEN 1913, 3; MEULLER, Wilhelm: *Political History of Recent Times, 1816-1875: With Special Reference to Germany*. New York. 1882, Harper & Brothers, 218.

³²⁴ KAN 1976, 144; FRANSDEN 2001, 295; LINDNER 1985, 36.

IV. AZ ALKOTMÁNYOS MONARCHIA LÉTREJÖTTE ÉS FEJLŐDÉSE

4.1. Az 1848–49. évi alkotmányos átalakulás

Az 1848. január–februári dualisztikus alkotmánykonceptió

Mint láthattuk, a liberálisok – az új király norvégiai előéletéből kiindulva – eleinte elhamarkodottan feltételezték, hogy VIII. Keresztély trónra lépésével Dániában is megnyílik az út a norvég (és svéd) típusú korlátozott monarchia előtt. A király sokáig határozottan elzárkózott a kormányzati rendszer megváltoztatásától, és abszolutizmussal kapcsolatos hozzáállása csak élete vége felé változott meg (1847-ben felkérte *Peter Georg Bang* mérsékelt liberális jogászt, hogy készítsen elő egy alaptörvény-javaslatot).³²⁵

Halálos ágyán Frigyes koronahercegnek valamiféle politikai végrendeletként szintén azt tanácsolta, hogy mielőbb készíttessen el egy alkotmánytervezetet, mégpedig oly módon, hogy a dán „összállamot” feltétlenül tartsa egyben. Keresztély 1848. január 20-án hunyt el, VII. Frigyes pedig, apja akarata szerint, trónra lépésekor kifejezte eltökéltségét a reformok továbbvitele iránt, és nyílt levélben tett ígéretet egyrészt a birodalom közös, alkotmányos kormányzatának meghatározására, másrészt a tartományok egyenjogúságának és önrendelkezési jogának tiszteletben tartására.³²⁶

³²⁵ MILLER 1968, 32; ORFIELD 1953, 23.

³²⁶ FRANDSEN 2001, 295; KAN 1976, 144.

1848. január 28-ai, *Carl Moltke* által előkészített deklarációjában (*Forfatningsreskript*) már konkrét javaslatokkal is élt az alkotmányos berendezkedés mikéntje tekintetében. Eszerint az átalakulás a korábbi reformok továbbvitele útján valósult volna meg: a tartományi konzultatív gyűlések kiegészültek volna egy összbirodalmi törvényhozó gyűléssel (közös országgyűléssel), amely a monarchia egészét érintő ügyekben, így különösen adó- és pénzügyekben rendelkezett volna hatáskörrel. A közös parlamentben egyenlően képviseltette volna magát Dánia és a két hercegség, és az ülésekre felváltva került volna sor az „anyaországban”, illetve Schleswig-Holstein területén.³²⁷

Az új, dualisztikus rendszerű birodalmi alkotmányt egy bizottság készítette volna elő, melynek tagjait részben a tartományi gyűlések, az egyetemek, az egyház és a bíróságok delegálták volna, részben pedig a király jelölte volna ki.³²⁸ Ebben a bizottságban is paritásos alapon lett volna reprezentálva a Dán Királyság, valamint a két (pontosabban Lauenburggal együtt három) német hercegség. Megjegyzendő, hogy a Dán Királyság lakossága meghaladta a hercegségeket, tehát az egyenlő képviselő elve ilyen értelemben a német nemzetiségnek kedvezett volna.

A javaslat megosztotta a politikai közvéleményt: a mérsékeltek örömmel fogadták, mert egy leendő alkotmányos monarchia előképét látták benne, míg a nemzeti liberálisok dán és német részről egyaránt elutasították az összállami jelleg miatt.³²⁹ Ugyanakkor a kedélyek átmeneti lecsillapítására mégis megfelelő volt, hiszen – ha csak rövid ideig is, de – olyan kérdésekre irányította a figyelmet a nemzetiségi viszálykodás helyett, mint a választójog, a választási eljárás szabályai, a képviselői elvei.³³⁰ Steen Bo Frandsen a nyilatkozatot tartalmát tekintve igen pozitívan értékeli, ám kiemeli annak megkésetttségét: „Ha ez a deklaráció nem néhány

³²⁷ GOOS-LARSEN 1913, 3.

³²⁸ FRANSDEN 2001, 296.

³²⁹ A németek elsősorban azért, mert félték a dán többségtől a majdani birodalmi parlamentben arra az esetre, ha a dán slesvigiek „átszavaznak”, míg az ejderdán párt azért, mert Holsteinnek egyáltalán nem szántak szerepet az új államalakulatban, hiszen ők tisztán dán nemzetállamot követeltek. Lásd FRANSDEN 2001, 296.

³³⁰ FRANSDEN 2001, 297.

héttel az európai forradalmak kirobbanása előtt születik, Dánia történelme másképp alakulhatott volna.³³¹

1848. február elején a király három közvetlen bizalmasa, Carl Moltke, Peter Georg Bang és Anders Sandøe Ørsted kapott újabb megbízást az alkotmány tervezetének elkészítésére. Ők az alábbi alapelveket rögzítették: a szabadságjogok biztosítása, minden privilégium megszüntetése és a kormányzati felelősség intézményének bevezetése. Mivel Dániában a parlamentarizmusnak lényegében a 16. század óta semmilyen hagyománya nem volt (1660 óta egyáltalán nem működött országgyűlés, tartományi konzultatív gyűlések is csak az 1830-as évektől), a három államférfi elképzelése szerint a kormány nem a törvényhozásnak, hanem a Legfelsőbb Bíróságnak tartozott volna (közjogi) felelősséggel.³³²

Mindeközben 1848. február 17-én Kielben a hercegségek megválasztották küldötteiket, és felhatalmazták őket arra, hogy alkotmányos kérdésekben egyeztessenek a királlyal, ezzel egyidejűleg azonban úgy foglaltak állást, hogy semmiféle országos (birodalmi) alkotmányt nem tartanak elfogadhatónak, hanem külön, önálló alkotmányt követelnek Slesvig és Holstein uniója számára.³³³

Az ejderdánypártiak hasonlóképpen elégedetlenek voltak az alkotmány-koncepcióval, hiszen az nem változtatott a király január 28-ai elképzelésén, és továbbra sem kezelte egységes nemzetállamként Dániát és Slesviget. Nyilvánvalóvá vált, hogy a koppenhágai és kiel-i hangadók nézetei egymással kibékíthetetlenek, holott Slesvig hovatartozása kivételével szinte minden alkotmányos kérdésben azonos állásponton voltak. Ahogy számíthattunk is rá, Slesvig lett Dánia „lőporos hordója”, és már csak néhány hét volt hátra a robbanásig.

³³¹ „If this declaration had not appeared only a few weeks before the revolutionary disruption in Europe, Danish history might have taken a different course” – FRANDSEN 2001, 296.

³³² FRANDSEN 2001, 297.

³³³ Friedrich Engels 1848. február 20-án a *Deutsche-Brüsseler Zeitung*-ban megjelent cikkében ki is fejezte mélyleges felháborodását amiatt, hogy a schleswig-holsteini németek nem ragadták meg az alkalmat, hogy egy haladó, alkotmányos állam keretei között élhessenek. „Az már mégis abszurdum, hogy a Német Szövetség rendőrségéért kiáltanak egy alkotmány ellen” – ENGELS, Friedrich: Három új alkotmány In *Karl Marx és Friedrich Engels művei*. 4. kötet (1846–1848). Bp., 1959. Kossuth Könyvkiadó, 491–495, 494.

Az 1848. márciusi koppenhágai „békés forradalom”

Az 1848. februári franciaországi forradalmi események erőt adtak mind az ejderdán, mind pedig a schleswigholsteinista tábor számára (Raáb Renátát idézve: „az ország kettészakadt”).³³⁴ VII. Frigyes március 4-én kelt nyilatkozatában egyértelművé tette, hogy nem kíván eleget tenni a hercegségek azon – a forradalmi hangulaton felbuzdulva előterjesztett – igen merész követelésének, mely szerint Schleswig–Holsteinnek a Német Szövetség keretein belül, azaz Dániától teljesen függetlenül adományozzon önálló alkotmányt. Ahogy fogalmazott: ilyesmihez dán királyként nem is lenne joga.

Az ejderdánok 1848. március 11-én gyűltek össze először a koppenhágai kaszinóban, és vezető személyiségeik (különösen Orla Lehmann) éles kirohanást intéztek a schleswigholsteinistákkal szemben. A kaszinóban elhangzottakat azonnal kinyomtatták, és Koppenhága utcáin terjesztették, amivel a fővárosi közhangulatot sikerült radikalizálni, a lakosság jó részét maguk mellé állítva.³³⁵ A megszokottnál indulatosabb beszédek persze különösebb újdonságot nem tartalmaztak, pusztán azt erősítették meg, hogy Holsteinnek, ha akar, joga van elszakadni Dániától, azonban Slesvig „történelmi jogon”, szervesen Dániához tartozik.³³⁶ A dán liberálisok (kimondatlanul) attól féltek leginkább, hogy a király – érzékelve a németországi forradalmi hullám erejét – tanácsadóira hallgatva végül engedményt tesz a schleswigholsteinista tábornak, ha az államfői tisztségét a hercegségekben (akár perszonálunió formájában) megtarthatja.³³⁷

A bécsi és berlini forradalmak, valamint a Rendsburgban ülésező schleswig–holsteini „szakadárok” megismételt követelései (és állítólagos fegyveres lázadása) hírére az ejderdánok 1848. március 20-án Orla Leh-

³³⁴ RAÁB 2001, 123

Steen Bo Frandsen szavaival: „A politikai álláspontok még radikálisabbá váltak, a különféle ellenzéki csoportok a király által addig felajánlottakhoz képest újabb engedményekben kezdtek reménykedni” – FRANDSEN 2001, 297–298.

³³⁵ Bár Steen Bo Frandsen megjegyzi, hogy ha a kérdés úgy merült volna fel, hogy „indítsunk-e háborút Slesvigért”, a lakosság többsége nyilván elfordult volna az ejderdánoktól. Lásd FRANDSEN 2001, 298–299.

³³⁶ FRANDSEN 2001, 298.

³³⁷ JESPERSEN 2004, 59.

mann kezdeményezésére másodszer is gyűlést tartottak a kaszinóban (*det store Casinomøde*).³³⁸ Itt ismét határozottan a Slesvigre is kiterjedő dán nemzetállami alkotmány elfogadása mellett foglaltak állást, és követelték a kormány leváltását.³³⁹ Követeléseiket másnap reggel ünneplő tömeg kíséretében vitték a király elé.

VII. Frigyes válaszul közölte, hogy már menesztette is a kormányt, és hamarosan új minisztériumot hoz létre. Magát inentől „alkotmányos uralkodónak” tekinti, a kormányzás felelősségét pedig a minisztériumra ruházza.³⁴⁰ Ennek megfelelően március 24-én az abszolutisztikus, kollegiális kormányzatot miniszteriális rendszer váltotta fel. Az új struktúra szerint a miniszterek a királlyal együtt alkották az államtanácsot (*Statsråd*).³⁴¹

Az uralkodó a királyhű mérsékeltek közül próbált valakit felkérni kormányalakításra, de mindkét jelöltje kudarcot vallott: sem *Carl Emil Bardenfleth*, sem pedig Peter Georg Bang nem jutott egyezsége a „forradalmár” ejderdánokkal. Végül az utolsó abszolutisztikus királyi kabinet másik prominens tagja, *Adam Wilhelm Moltke* (Adam Gottlob Moltke unokája) tudott kormányt alakítani 1848. március 22-én, miniszteri tárcát ajánlva a nemzeti liberálisok legfontosabb vezetőinek.³⁴² Így lett a kormány tagja kultuszminiszterként *Ditlev Gothard Monrad*, valamint tárca nélküli miniszterként Orla Lehmann, sőt még a parasztpárti *Anton Frederik Tscherning* is mint hadügyminiszter.

³³⁸ Valójában ekkor még nem került sor fegyveres felkelésre a hercegségekben, az ezzel való riogatás minden bizonnyal Orla Lehmann trükkje volt.

³³⁹ JESPERSEN 2004, 59.

³⁴⁰ FRANDSEN 2001, 289; JESPERSEN 2004, 59; MILLER 1968, 32; RAÁB 2001, 120.

Természetesen ez csak „elvi” felelősség, hiszen parlamentarizmusról még nem beszélhetünk, és a kormány jogi felelőssége sincs szabályozva.

³⁴¹ GOOS-LARSEN 1913, 51.

³⁴² JESPERSEN 2004, 60.



Adam Wilhelm Moltke (1785–1864)

(P. Rosencrantz és C. Wadenstierna (szerk.): *Dansk Adel c. könyvéből*, 1932)

Az új kormány 1848. március 24-én eltörölte a sajtószabadság adminisztratív korlátait (amelyeket 1799. szeptember 17-én, elsősorban orosz nyomásra vezettek be Dániában),³⁴³ s egyúttal – az uralkodó jóváhagyásával – alkotmányozó konvenció létrejöttét irányozta elő.³⁴⁴ A dániai forradalom tehát néhány nap leforgása alatt, vérontás nélkül győzött. Sok más európai fővárossal ellentétben Koppenhágában egyetlen lövés sem dördült.³⁴⁵ Az abszolutizmus korszaka ezzel véget ért, ugyanakkor Slesvig miatt hároméves polgárháború vette kezdetét.

³⁴³ CHRISTIANSEN 1998; KAN 1976, 117.

VII. Frigyes már trónra lépése után pár nappal, 1848. január 24-én nyílt parancsot adott ki arról, hogy valamennyi folyamatban levő sajtópert megszüntetnek (azaz informálsan már két hónappal az új kormány rendelete előtt megszűnt a cenzúra). Lásd CHRISTIANSEN 1998.

³⁴⁴ KAN 1976, 145.

³⁴⁵ „Unlike all other European capitals where revolutionary outbreaks took place, Copenhagen did not experience any firing of arms” – KNUDSEN–ROTHSTEIN 1994, 214.

„A dán liberális forradalom, mint láthattuk, békés volt, sőt szinte barátságos” – JESPERSEN 2004, 60.

Az alkotmányozó gyűlés

VII. Frigyes 1848. július 6-án adta ki a birodalmi (alkotmányozó) gyűlés választására vonatkozó királyi rendeletét (*Valgloven for Dannelse af Rigsforsamlingen*). A jogszabály értelmében a konvencióra 114 tagot a Dán Királyságban, további 31 „alapító atyát” pedig Slesvigben választottak volna (utóbbit a március óta tartó polgárháború akadályozta meg). A végül október 5-én megtartott – a maga korában rendkívül demokratikusnak nevezhető³⁴⁶ – választásokon minden önálló háztartást vezető, 30. életévét betöltött férfi részt vehetett, akinek nem volt köztartozása.³⁴⁷ A választott képviselőknél felül 38 főt a király jelölt ki, amivel a konvenció taglétszáma 152-re egészült ki (időközi választásokon még további 5 tagot választottak, így összesen 157 fő vett részt a testület munkájában).³⁴⁸

Az alaptörvény előkészítése kapcsán kiemelés érdemel a márciusi kormány egyik tagja, Ditlev Gothard Monrad neve, aki – különösen az 1831. évi belga alkotmány és az 1789. évi francia alapjogi deklaráció,³⁴⁹ részben pedig az 1814. évi norvég alkotmány,³⁵⁰ az USA alkotmánya és az 1791. évi amerikai Bill of Rights alapulvételével – még 1848 júniusában elkészítette a maga tervzetét, amelyet a kormány bizonyos, konzervatív irányultságú korrekciókkal jóváhagyott.³⁵¹

Az alkotmányozó gyűlés (*Grundlovgivende Rigsforsamling*) 1848. október 23-án ült össze Koppenhágában, de csak 1849 februárjában kezdett érdemben foglalkozni a plánummal; addig döntően a Slesvig-ügy foglal-

³⁴⁶ Peter Nannestad tanulmányában „általános férfi választójog” alapján tartott voksolásnak nevezi a konvenció választását. Lásd NANNESTAD, Peter: At the Cradle of a Party System: Voting Patterns and Voting Groups in the Danish Constitutional Convention 1848 – 1849. *Scandinavian Political Studies*, Vol. 7, 7/1972, 119–135, 122.

Knud J. V. Jespersen véleménye szerint az alkotmányozó konvenció megválasztásában Dánia lakosságának „politikailag aktív rétegei” („politically active sections of the population”) részt vehettek. JESPERSEN 2004, 61.

³⁴⁷ MILLER 1968, 32.

³⁴⁸ NANNESTAD 1972, 122.

³⁴⁹ ORFIELD 1953, 23.

³⁵⁰ Kiss Barnabás szerint „alkotmányon jól tükröződik a Napóleon utáni alkotmányozás, de elsősorban az 1814. évi norvég alkotmány hatása”. Lásd Kiss Barnabás (szerk.): *Észak-Európa alkotmányai*. Bp. 1992, MTA Államtudományi Kutatóközpont, 6–7.

³⁵¹ MILLER 1968, 33.

koztatta, illetőleg az időközben kitört polgárháború kapcsán az a kérdés, hogy érdemes-e Slesvigre is kiterjedő dán nemzetállami alkotmányt elfogadni (ahogy azt a király még 1848. március 27-én előrevetítette), vagy csak a szűkebb értelemben vett Dán Királyságra terjedjen ki a majdani alapokmány területi hatálya.

Az alkotmányos intézményrendszert érintő legfontosabb vitakérdés – teljesen más okból ugyan, de – hasonló volt az 1787. évi amerikai konvenció alapproblémájához: milyen legyen a törvényhozó gyűlés szerkezete. A választásokon a demokratikus választójognak köszönhetően igen jól szerepelt, a küldöttek mintegy egyharmadát adó³⁵² parasztpártiak (*bondevenner*) értelemszerűen széles reprezentáción alapuló, egykamarás parlamentet tartottak kívánatosnak, a konzervatívok viszont – Monrad eredeti elgondolásaival összhangban – szükségesnek érezték a radikális alsóház ellensúlyaként egy szigorúbb kritériumok szerint választott második kamara beiktatását a törvényhozási struktúrába. A nemzeti liberálisok kompromisszumos javaslata volt, hogy az aktív választójog legyen egységesen meghatározva, viszont a felsőházat közvetett módon, elektorok választás útján válasszák.

A konvenció végül szinte pontosan hét (az érdemi munkát tekintve valójában alig több mint három) hónap alatt elvégezte feladatát. Ülését 1849. május 25-én rekesztették be, VII. Frigyes pedig 1849. június 5-én írta alá a Dán Birodalom Alkotmányát (*Danmarks Riges Grundlov*), amely – bár a maga száz paragrafusával némiképp terjedelmesebbre sikerült – mind koncepcióját, mind pedig a szabályozás lényegét tekintve (helyenként szövegszerűen is) megfelelt Monrad 1848. júniusi javaslatának. Az alkotmány aláírásának emlékére június 5-e máig nemzeti ünnep Dániában (az alkotmány napja), és két újabb alaptörvény (az 1915. évi és a jelenleg is hatályos 1953. évi) is ezen a napon kelt.³⁵³

³⁵² MILLER 1968, 33.

³⁵³ Érdekesség, hogy VII. Frigyes „az alkotmány aláírását [...] *Louise Rasmussen* [ballet-táncosnő, a király kedvese] fiának nyolcadik születésnapjára időzítette – szándékosan”. Szűcs 2000, 31.

Dánia első liberális alkotmánya

Az 1849. évi dán alkotmány rövid preambulumból, nyolc (római számmal jelölt) fejezetből, valamint záró (hatályba léptető) rendelkezésekből áll. Az I. fejezet mindössze három szakaszt tartalmaz: az 1. § kimondja, hogy Dánia kormányformája „korlátozott monarchia” (*Regjeringsformen er indskrænket-monarkisk*),³⁵⁴ amelyben a királyi hatalom örökletes (*Kongemagten er arvelig*). A 2. § értelmében a törvényhozó hatalom a királyt és a *Rigsdagot* közösen illeti meg, a végrehajtó hatalom letéteményese az uralkodó,³⁵⁵ az igazságszolgáltatás pedig a bíróságok hatáskörébe tartozik. A 3. § – az észak-európai hagyományoknak megfelelően – leszögezi, hogy az evangélikus (lutheránus) egyház Dánia nemzeti vallása (*Folkekirke*), amely állami támogatásban részesül.³⁵⁶

A II. fejezet a király jogállásával foglalkozik. Az alkotmány 4. §-a értelmében a *Kongelov* öröklési rendje továbbra is érvényes, és azt csak a király javaslatára, a *Rigsdag* legalább háromnegyedek szótöbbségével megadott beleegyezésével lehet megváltoztatni. A 6. § szerint a királynak evangélikus (lutheránus) vallásúnak kell lennie. A 7. § értelmében a király a 18. életévének betöltésével válik nagykorúvá,³⁵⁷ és (a 8. § rendelkezései alapján) beiktatásakor esküt kell tennie az alkotmányra. Az alaptörvény ezt követően viszonylag részletesen taglalja a király kiskorúsága, uralkodásban való átmeneti vagy végleges akadályoztatása (alkalmatlansága), továbbá halála esetére irányadó szabályokat.

³⁵⁴ Az alkotmány eredeti, dán nyelvű szövege elektronikusan elérhető például Thomas Thorsen dániai alkotmányjogi forrásszövegeket tartalmazó honlapján (<http://thomasthorsen.dk/dk-co-1849.html>) [letöltés ideje: 2008. június 6.], német fordításban pedig a <http://www.verfassungen.de/dk/verf49-i.htm> oldalon [letöltés ideje: 2008. június 6.]. A német szövegváltozat megadott forrása: MAYER-TASCH, P. C.: *Die Verfassungen Europas*. Verlag Kröner, 1966.

³⁵⁵ Valójában a király és a miniszterek együttesen, lásd 18–19. §. ORFIELD 1953, 24.

³⁵⁶ A magyar alkotmánytörténet analógiájára: az 1849. évi dán alkotmány szerint Dánia egyetlen „bevett vallása” a lutheránus. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a más felekezethez tartozókat ne illetté meg a vallás szabadsága (lásd: 81–84. §). MACLEAR, J. F. (szerk.): *Church and State in the Modern Age. A Documentary History*. New York, 1995, Oxford University Press, 238–239.

³⁵⁷ A *Kongelovhoz* (13. életév és egy nap) képest tehát magasabb lett a nagykorúság korhatára, de még mindig kedvezőbb volt a magánjogi nagykorúságnál.

A végrehajtó hatalomra vonatkozó III. fejezet első szakasza, a 18. § kimondja, hogy „a királyt felelősségre vonni nem lehet, személye szent és sérthetetlen” (*Kongen er ansvarsfri; hans person er hellig og ukrænkelig*), egyúttal leszögezi, hogy „a miniszterek felelősek a kormányzati ügyek viteléért” (*Ministrene ere ansvarlige for regjeringens førelse*). A 19. § értelmében a minisztereket a király nevezi ki és bocsátja el, és a király minden intézkedésének érvényességéhez (ideértve a törvényhozó és a végrehajtó hatalom körében meghozott döntéseket egyaránt) valamely miniszter ellenjegyzése szükséges. A király által aláírt okiratot szignáló miniszter ezzel az aktusával a döntésért felelősséget vállal (*Den Minister, som har underskrevet, er ansvarlig for beslutningen*).

A 20. § szerint a miniszterek jogi felelősségrevonása az alsóház (*Folketing*) kezdeményezésére a Birodalmi Bíróság (*Rigsret*) előtt történik – a politikai felelősség érvényesítésének mikéntjéről az alaptörvény nem ejt szót (a 66. § szerinti felvilágosításkérési jog kivételével).

A 21. § rendelkezése szerint az Államtanács (*Statsråd*) nem más, mint a miniszterek összessége, amelynek üléseit a király által kinevezett „első miniszter” (*Premierminister*), azaz a miniszterelnök vezeti. A 22. § kimondja, hogy az állami tisztviselőket – mindaddig, amíg törvény másként nem rendelkezik – a király a korábbi rend szerint nevezi ki. A közhivatalok betöltésének feltétele az állampolgárság (*indfødsret*).

A 23. § értelmében a király a szárazföldi és tengeri fegyveres erők, azaz a hadsereg és a haditengerészet főparancsnoka (*Kongen har den høieste myndighed over land- og sømagten*), akit megillet a hadüzenet és békekötés joga, szövetségeket és nemzetközi kereskedelmi szerződéseket köt. E jogok korlátját jelenti (a miniszteri ellenjegyzés mellett), hogy területeket átengednie, az állam bevételeiről rendelkeznie, továbbá az állam terhére kötelezettséget vállalnia csak a *Rigsdag* beleegyezésével szabad.

A király évente egyszer összehívja a *Rigsdag* ülését (24. §), de jogosult rendkívüli ülést is összehívni (25. §). Az ülést elnapolhatja, de két hónapnál hosszabb időre vagy évente egynél több alkalommal ezt csak a *Rigsdag* beleegyezésével teheti meg (26. §). A 27. § értelmében az uralkodó rendelkezik a parlament feloszlatásának jogával is, amelyet a *Rigsdag* egészével vagy valamely házával szemben is gyakorolhat (utóbbi esetben köteles a másik, azaz fel nem oszlatott kamara ülését elnapolni). Felosz-

latás esetén két hónapon belül új országgyűlést kell összehívni (az időbeli szabályok tehát szigorúbbak, mint az 1848. évi magyar áprilisi törvények esetében, ahol tudvalevően három hónap volt a határidő, azonban a feloszlatásnak nem akadályá, ha a költségvetési és zárszámadási törvények elfogadására még nem került sor).

A 28. § alapján a királynak törvénykezdeményezési joga van, a 29. § szerint pedig megilleti a törvények aláírásának és kihirdetésének joga is. A 30. § értelmében olyan időszakokban, amikor a *Rigsdag* nem ülészik, jogosult ideiglenes törvényeket (*foreløbige love*) kiadni, ezek azonban nem lehetnek az alkotmánnyal ellentétesek, és a soron következő ülésen a parlament elé kell terjeszteni őket. A királyt megilleti az egyéni és az általános kegyelmezés joga egyaránt, azonban a 20. § alapján a Birodalmi Bíróság által elítélt miniszter büntetését csak a *Folketing* (alsóház) egyetértésével engedheti el (31. §).

A parlament összetételével az alkotmány IV. fejezete foglalkozik. A 34. § kimondja, hogy a *Rigsdag* kétkamarás: a *Folketing* („nemzetgyűlés”) nevű alsóházból és a *Landsting* („országgyűlés”) nevű felsőházból áll. A feudális alkotmányfejlődés kapcsán láthattuk, hogy a *Rigsdag* a rendi országgyűlés hagyományos elnevezése volt, míg *Landsting*nek a középkori tartományi gyűléseket nevezték. A *Folketing* teljesen új megnevezés a dán alkotmánytörténetben. A *ting* utótag a hagyományos germán törzsi gyűlésekre (*thing*) utal, és a modern kori skandináv országgyűlések elnevezésében gyakorta szerepel (pl. Norvégiában *Storting*, Izlandon *Alting*).

A 35. § az alsóház választásán való részvétel jogának, vagyis az aktív választójognak a feltételeit sorolja fel. Eszerint választásra jogosult minden „feddhetetlen” (*uberygtet*) dán állampolgárságú férfi, aki betöltötte 30. életévét, és aki ugyanezen szakasz a–d) pontjai szerint nincs kizárva a választójogból (úgy mint a cselédek, a szegénységi segélyben részesülők, a vagyonukkal való rendelkezésben korlátozottak, továbbá akiknek az adott választókerületben nincsen legalább egy éve állandó lakhelyük).

Mai szemmel ezek – a nemi cenzuson túl is – viszonylag szigorú kritériumok, azonban ha összehasonlítjuk az 1848-as magyar választójoggal (amely persze az alacsony korhatár miatt a maga korában szintén meglehetősen liberálisnak számított), azt láthatjuk, hogy míg nálunk az 1848: 5. tc. alapján a lakosság 7%-a, addig Dániában egy évvel később

mintegy 15%-a jutott választójoghoz.³⁵⁸ A passzív választójog feltételei érdekes módon még enyhébbek voltak: elegendő volt a 25. életév, és nem volt feltétele az egy év helybenlakás sem (36. §).

A 37. § szerint a *Folketing*nek annyi tagja van, ahányszor 14000 fő Dánia lakossága. A választásokat választókerületi rendszerben tartják, amelyeket külön törvényben kell meghatározni (az 1849 decemberében megtartott első választásokra 100 választókerületet alakítottak ki Dániában, ahol a választások főszabályként írásban zajlottak, ha viszont valamelyik kerületben csak egy jelölt volt, akkor közfelkiáltással döntöttek a választópolgárok).³⁵⁹ Minden választókerületből egy képviselő juthat be az alsóházba (az 1849. decemberi választásokon a már említett 100 fő egy, a Feröer-szigeteken választott képviselővel egészült ki). A 38. § értelmében a *Folketing* tagjai három évre nyerik el mandátumukat.

A felsőházi aktív választójog mindenben megegyezik az alsóházzal, azonban a *Landsting*be nem közvetlenül tagokat, hanem „választókat” (*valgmandok*at, azaz elektorokat) választhatnak az állampolgárok. A konzervatív elgondolásnak megfelelően itt lényegesen szigorúbbak viszont a választhatóság kritériumai: az életkori cenzus 40 év volt, és komoly adócenzusnak (200 birodalmi tallér állami vagy helyi adó fizetése) vagy jövedelmi cenzusnak (évi 1200 birodalmi tallér tiszta jövedelem) kellett megfelelni. Kizárták a passzív választójogból továbbá a csődeljárás hatálya alatt állókat (40. §). A *Landsting* tagjai tehát a társadalom tehetősebb rétegeiből kerülhettek ki, így a felsőház „az alsóház radikalizmusának konzervatív fékje” lett.³⁶⁰

A *Landsting* taglétszáma a *Folketing* mindenkori létszámának a fele (42. §), ennek megfelelően a választókerületek kialakítása is eltér az alsóházi kerületekétől. A 43. § értelmében a felsőházi tagokat nyolc évre választották, rotációs rendszerben (négyévente a második kamara fele kicserélődött). Itt egyértelműen az USA Szenátusára vonatkozó szabályok köszönnek vissza (ismeretes, hogy az amerikai szenátorokat hat évre vá-

³⁵⁸ NORDSTROM 2000, 215.

³⁵⁹ A választópolgárok az e célra kijelölt helyen összegyűltek, meghallgatták a jelölteket, majd az általuk kiválasztott személyre a többiek szeme láttára, kézjegyük megfelelő papíron történt elhelyezésével adták le voksukat. A szavazás tehát az írásbeli jelleg ellenére nyilvánosan történt (csak 1901-től titkos a választás Dániában).

³⁶⁰ NORDSTROM 2000, 215.

lasztják – az eredeti szabályozás szerint a tagállami törvényhozások, tehát eleinte a közvettség is megvolt –, és ott a felsőház egyharmada rotálódik értelemszerűen kétévente).³⁶¹

Az alkotmány V. fejezete a parlament működésének szabályait és az országgyűlési hatásköröket tartalmazza. A 45. § kimondja, hogy a *Rigsdag* évi rendes ülését – amennyiben a király nem ennél korábbi időpontra hívja össze – október első hétfőjén kell megtartani. A 48. § rendelkezése értelmében mindkét *ting* részt vesz a törvényalkotásban. Adót kizárólag törvényben lehet kivetni, módosítani vagy eltörölni. Szintén kizárólagos törvényhozási hatáskörbe tartozik a hadsereg felállításának, az államkölcsök felvétele, az állami tulajdon elidegenítése (51. §), valamint az állampolgárság megszerzésének szabályozása (54. §).

Az évi rendes országgyűlésen, amint az összeült, elő kell terjeszteni a következő évre vonatkozó költségvetést, amelyet először a *Folketing* tárgyal meg (52. §). Az 53. § értelmében a költségvetés végrehajtásának ellenőrzésére mindkét ház jogosult két számvizsgálót választani, akiknek a jelentése alapján dönt a parlament a tárgyévi zárszámadás elfogadásáról.

Az 57. § egyértelművé teszi, hogy a törvényjavaslatok elfogadásához a két kamarának konszenzusra kell jutnia egymással. Azaz ha egy javaslatot az egyik ház által elfogadott változathoz képest a másik ház módosít, azt vissza kell küldeni az előző részére újratárgyalásra (egyik ház sem írhatja felül a másik döntését). Annak érdekében, hogy a két kamara egyezsége jusson egymással, jogosultak azonos számú képviselőt kijelölni egy közös egyeztető bizottságba (de ez esetben sem kerülhető el, hogy mindkét ház újra szavazzon, és azonos szöveggel fogadja el a javaslatot).

Az alkotmány 60. §-a tartalmazza a szabad mandátum elvét: kimondja, hogy a *Rigsdag* tagjai „csak és kizárólag saját lelkiismeretüknek tartoznak elszámolással”, és választóik részéről semmilyen módon nem utasíthatók. A 61. § biztosítja a képviselők mentelmi jogát (a tettenérés esetét kivéve kizárólag annak a háznak a beleegyezésével lehet őket letartóztatni vagy eljárás alá vonni, amelynek tagjai). A 69. § szerint a parlamenti ülések főszabályként nyilvánosak, de a házszabályban meghatározandó számú képviselő indítványára a nyilvánosság kizárása is elrendelhető.

³⁶¹ USA alkotmánya, I. cikk 3. § első bekezdése. Lásd KÉPES 2003, 67.

A 63. § értelmében a miniszterek hivataluknál fogva jogosultak részt venni a *Rigsdag* ülésein, és ott bármikor szót kérhetnek. Szavazati joggal azonban csak akkor rendelkeznek, ha egyúttal tagjai is az adott háznak (azaz: a miniszteri tisztség és a parlamenti tagság nem összeférhetetlen, de nem is kötelező, hogy a miniszter egyben a törvényhozás tagja is legyen). Minden országgyűlési tag jogosult – mégpedig az előtt a ház előtt, amelynek tagja – a miniszterektől felvilágosítást (*forklaring*) kérni (66. §).

A VI. fejezet a harmadik klasszikus hatalmi ág, az igazságszolgáltatás kérdéseit tárgyalja. A 72. § hozza létre a miniszterek felelősségre vonása kapcsán már említett Birodalmi Bíróságot (*Rigsret*), amely 16 tagból áll, akiknek felét a *Landsting*, másik felét a tartományi fellebbviteli bíróságok választják négy évre, saját tagjaik sorából. E sajátos összetételű bírói fórumnak elsősorban a *Folketing* által a miniszterek ellen indított *impeachment* eljárásnak a lefolytatása a feladata, de az alsóház beleegyezésével a király is indíthat itt pert az államra nézve különösen veszélyes tevékenységet folytató személyekkel szemben (73. §).

A *Rigsreten* túl a bíróságokra vonatkozó általános szabályokat is tartalmaz a júniusi alkotmány VI. fejezete. Ezek közül a legfontosabb kétségkívül a 76. § rendelkezése, amely kimondja a bírói hatalom közigazgatástól történő elválasztását. Az erre vonatkozó részletes szabályokat törvényben kell megállapítani, de kiemelendő az alkotmány 78. §-a is, melynek értelmében a bírák az ítékezésben kizárólag a törvényeknek vannak alárendelve, állásukból 65. életévük betöltéséig el nem mozdíthatók, és akarattal ellentétben – a bírósági szervezet megváltoztatása kivételével – áthelyezésükre sincsen lehetőség. A 79. § végezetül kimondja a nyilvános tárgyalás elvét, valamint büntetőügyekben és politikai ügyekben az esküdtszékhez való jogot.

A VII. fejezet foglalkozik a vallás kérdésével. Mint már a 3. § kapcsán láthattuk, a magyarországi bevett vallásokhoz hasonló kiemelt szerepet játszott Dániában a „nemzeti vallás”, azaz a lutheránus felekezet (az 1536. évi királyi reformáció óta, a *Kongelov*-ban is megerősítve). Ugyanakkor az alkotmány biztosítja, hogy mindenki saját lelkiismerete és szokásai szerint gyakorolja saját vallását, feltéve, hogy ez közérkölsbe és közrendbe nem ütközik (81. §), és kimondja, hogy senkit nem lehet hitbéli meggyőződése miatt a polgári és politikai jogok gyakorlásától elzárni (84. §).

Az alkotmány VIII. fejezete további állampolgári jogokat sorol fel, a különféle eljárásjogi garanciáktól (85–86. §) kezdve a tulajdonhoz való jogon (87. §), valamint az egyesülés és békés gyülekezés szabadságán (92–93. §) keresztül a nemesi rangok, címek, előjogok eltörléséig (97. §). Az alapjogi katalógus különlegessége, hogy megerősíti a felvilágosult abszolutizmus óta védett gazdasági és szociális jogokat, így a 89. §-ban kimondja a rászorulókról való gondoskodás kötelezettségét, a 90. §-ban pedig a szegény gyermekek ingyenes alapfokú oktatáshoz fűződő jogát.

Természetesen nem hiányozhat a sorból a véleménynyilvánítás szabadsága sem: a 91. § értelmében mindenki jogosult gondolatait nyomtatásban, szóban és írásban egyaránt nyilvánosságra hozni. Az alkotmány ugyanezen szakasza kimondja továbbá, hogy „cenzúrát és hasonló előzetes intézkedéseket soha többé nem szabad bevezetni” (*Censur og andre forebyggende Forholdsregler kunne ingensinde paany indføres*). Kiss Barnabás értékelése szerint az alapjogok területén a dán alkotmány „precíz és rendszerezett szabályozásra törekedett”.³⁶²

A törzsszöveg utolsó, IX. fejezete mindössze egyetlen szakaszból (100. §) áll, amely az alkotmány módosításának és kiegészítésének szabályairól szól. Erről csak a *Rigsdag* évi rendes ülésén lehet döntést hozni, amit a következő rendes ülésen meg kell erősíteni. Ha ez megtörtént, a királynak fel kell oszlatnia a parlament mindkét házát, és új választásokat kell kiírnia. Ezek után még az újonnan megválasztott *Rigsdagnak* is el kell fogadnia az alkotmánymódosítási javaslatot, végül pedig a királynak is meg kell erősítenie. Ha ez mind megtörtént, akkor léphet hatályba a módosított vagy kiegészített alkotmány. A *Junigrundlov* tehát, finoman szólva, meglehetősen rugalmatlan, s ez a későbbiekben – a népszavazás 1915. évi beiktatásával hatványozottan – is jellemző lesz a dán alkotmányokra.

Az 1849-es alkotmány a kormányformát, a korábban korlátlan királyi törvényhozó és végrehajtó hatalom népképviselői, illetve felelős szervekkel történt megosztását (*alkotmányos monarchia*) tekintve megfelelt Európa 1831. évi belga alkotmány által meghatározott korabeli alkotmányjogi fejlettségének, a választójog terjedelmét, demokratizmusát tekintve pedig messze meghaladta azt. Mindezek miatt szokták „radikális

³⁶² Kiss 1992, 7.

alkotmányként” is említeni.³⁶³ A szovjet történész, A. Sz. Kan szerint „az egyik leghaladóbb”, Szűcs R. Gábor szerint pedig „legliberálisabb” volt a maga korában.³⁶⁴

A flensburgi egyetem német történésze, Robert Bohn az 1849. júniusi alaptörvényt Dánia történelméről szóló kismonográfiájában „a parlamentarizmus áttörésének” nevezi.³⁶⁵ Ez enyhe túlzás, azonban Knud J. V. Jespersennel mindenképp egyetérthetünk: bár az államfői hatalom korántsem vált jelképpé, a miniszteri ellenjegyzés és kormányzati felelősség bevezetése, a hatalommegosztás, a bírói függetlenség és persze a kiterjedt választójog alapján Dánia 1849. évi alkotmánya a maga korában rendkívül demokratikus volt. Jespersen hozzáteszi, hogy a széles választójog az állam részéről bizonyos ellenszolgáltatás volt a szintén ekkor bevezetett általános hadkötelezettségért cserében.³⁶⁶

4.2. Slesvig elvesztése

Az első schleswig-holsteini háború

Bár az Orla Lehmannék által a koppenhágai közhangulat felkorbácsolása érdekében a hercegségek fegyveres lázadásáról terjesztett hírek valótlank voltak, az ejderdánpártiakat is magában foglaló márciusi, forradalmi kormány kinevezése valóban polgárháborús helyzetet eredményezett a birodalomban. A schleswig-holsteiniek a koppenhágai kormányváltást nyílt hadüzenetként értékelték.³⁶⁷ 1848. március 23-áról 24-ére virradó éjjel ideiglenes kormányt alakítottak Kielben, élén Augustenburg Keresztély

³⁶³ FRIIS, Henning K.: *Scandinavian Democracy*. In FRIIS, Henning K. (szerk.): *Scandinavia, between East and West*. Cornell University Press, 1950, 1–22, 3.

³⁶⁴ KAN 1976, 146; Szűcs 2000, 84; lásd még KISS 1992, 6.

³⁶⁵ „Dies war der Durchbruch des Parlamentarismus in Dänemark”, BOHN 2001, 99. Érdekes, hogy a későbbiekben Robert Bohn szó szerint ugyanezt a kifejezést használja a valódi parlamentáris áttörésre, az 1901. évi politikai változásokra is („Der Durchbruch des Parlamentarismus [...] konnte erst 1901 bewerkstelligt werden”), BOHN 2001, 105.

³⁶⁶ JESPERSEN 2004, 61–62. Bővebben lásd KASPERSEN 2004, 84–85.

³⁶⁷ JESPERSEN 2004, 60.

Ágost herceggel, a hercegségek német utódlási szabályok szerinti trónörökös-jelöltjével.³⁶⁸

Március 24-én, Rendsburg erődjének elfoglalásával kezdetét vette az első schleswig-holsteini háború, amelybe (a Slesvig csatlakozási kérelmét elfogadó Német Szövetség megbízásából) az egyik legerősebb európai katonai hatalom, Poroszország is bekapcsolódott. Nem meglepő tehát, hogy 1848. április végére a dán csapatok nemcsak Slesvigből szorultak ki, hanem a Wrangel tábornok vezette porosz sereg még a Jylland-félsziget északi részét is elfoglalta.³⁶⁹ Oroszország viszont a dánok mellé állt, és - Anglia és Svédország egyetértésével - 1848 júliusában fegyverszünetet kényszerített ki Poroszország és Dánia között.

A háború 1849 áprilisától folytatódott, de a poroszok kihátrálásával a schleswig-holsteiniek magukra maradtak, és ez lassan megfordította a háború menetét. 1849. július 6-án a dánok döntő fontosságú győzelmet arattak Fredericiánál, mire a poroszok ismét tűzszünetet kötöttek Dániával. Végül 1850. július 2-án (szintén orosz nyomásra) Berlinben sikerült békét kötni, amivel megszűnt az ellenségeskedés Dánia és a Német Szövetség között (a poroszok a békeszerződést egyrészt a maguk, másrészt a Szövetség nevében írták alá).³⁷⁰

A harcok szórványosan 1850 decemberéig folytak a hercegségekkel, majd az európai nagyhatalmak által tető alá hozott - az 1850. augusztus 2-ai londoni jegyzőkönyvön alapuló - 1852. május 8-ai, szintén Londonban megkötött békeszerződés tett pontot az ügy (legalábbis az első schleswig-holsteini háború) végére.³⁷¹

Az egyezmény lényege „a dán monarchia sérhetetlensége”,³⁷² azaz a *status quo* volt. Kimondták, hogy Schleswig-Holsteint vissza kell adni Dániának; Holstein és Lauenburg továbbra is a Német Szövetség tagja marad; Dánia pedig vállalta, hogy Slesviget „nem köti jobban magához, mint Holsteinhez”. A békeszerződés közjogi szempontból azt eredményezte,

³⁶⁸ KAN 1976, 145.

³⁶⁹ MEULLER 1882, 218.

³⁷⁰ GOOS-LARSEN 1913, 4; KAN 1976, 145; MILLER 1968, 32.

³⁷¹ GOOS-LARSEN 1913, 5; LAURING 1960, 215, 217.

³⁷² KAN 1976, 145; LAURING 1960, 217.

hogy Slesvigben a régi, abszolutisztikus alkotmány maradt hatályban, miközben Dánia már alkotmányos monarchia volt.³⁷³

1853. július 31-én – a londoni jegyzőkönyv felhatalmazása alapján – új trónöröklési törvényt léptettek érvénybe Dániában, amellyel *Glücksburg Keresztély* herceget tették örökössé az Oldenburgok fiágának kihalása esete.³⁷⁴ Ezzel lényegében nemcsak az Augustenburg- (azaz a száli törvény szerinti fiú-), hanem a Hesseni- (tehát a dán szabályok szerint következő leány-) ágat is megkerülték.³⁷⁵ Augustenburg Keresztély Ágost hercegnek még 1852. december 30-án 6 millió koronának megfelelő „bánapénzt” fizettek a trónról való lemondás fejében.³⁷⁶

A Glücksburgokkal új dinasztia jelent meg a dán trónon, amelyet csak távolabbi, sógori kapcsolat fűzött az Oldenburgokhoz. A törvényben a leányok trónbetöltési jogát külön kizárták (emiatt fogják majd 1953-ban ismét módosítani az öröklési szabályokat, amikor előrelátható lesz a Glücksburg-ház fiágának kihalása).

A közös alkotmányok

A schleswig-holsteini válsággal összefüggésben három közös alkotmány is született Dániában (1854-ben, 1855-ben és 1863-ban). Az uralkodó és az egyes országrészek egymáshoz való viszonyát – Lester Bernhardt Orfield szavait idézve – úgy lehet leírni, hogy a dán király Dánia, Slesvig és Holstein államfője volt egyszemélyben („dán monarchia”), ezek közül Dánia és Slesvig alkotta a „dán birodalmat”, míg a szűkebb értelemben vett Dán Királysághoz sem Slesvig, sem pedig Holstein nem tartozott hozzá.³⁷⁷ A közös alkotmányok lényege, hogy érintetlenül hagyták Dánia és a hercegségek kormányzati rendszerét, és azokkal párhuzamosan közös intézményeket hoztak létre.

Az 1849. évi alkotmányt eredendően Dánia és Slesvig, azaz a „birodalom” közös alapokmányának szánták, de ténylegesen csak a Dán Királyság

³⁷³ JESPERSEN 2004, 60.

³⁷⁴ GOOS-LARSEN 1913, 5.

³⁷⁵ KAN 1976, 146.

³⁷⁶ GOOS-LARSEN 1913, 5.

³⁷⁷ ORFIELD 1953, 24.

területén volt hatályban, és mint láthattuk, az első schleswig-holsteini háborút lezáró békeszerződés ki is zárta annak kiterjesztését.³⁷⁸ 1852. január 28-án az uralkodó „ígéretet tett” arra, hogy Dánia kapcsolt részeire, azaz a hercegségekre is kiterjedő, közös alkotmányt fog adományozni.³⁷⁹ Az 1854. július 26-ai közös alkotmányról szóló rendelet (*Forordning om det danske Monarchies Forfatning for dets Fælledsanliggender*) ennek megfelelően a tág értelemben vett monarchiára, azaz a Dán Királyság mellett a hercegségekre is vonatkozott.³⁸⁰

A mindössze 28 szakaszból álló dokumentum megerősítette az 1853-ban szabályozott új trónöröklési rendet, és kimondta, hogy a főhatalom a királyt illeti, aki a miniszterekkel, valamint a (nagykorú) trónörökösrel és királyi hercegekkel együtt alkotja a „titkos államtanácsot” (*Gehejme Statsråd*). A közös ügyek költségeiből Dánia 60 %-ban, Slesvig 17 %-ban, Holstein és Lauenburg pedig 23 %-ban köteles részt vállalni. Az alkotmány 7. §-a közös birodalmi tanácsot hozott létre (*Rigsråd*), melynek kezdetben csak a király által kinevezett tagjai lesznek, akik az 1849. évi dán alkotmány hercegségekre történt kiterjesztését követően választott tagokkal egészülnek ki.

Az így létrejövő, összesen ötven főből álló testületben Dánia harminc taggal, azaz némiképp túlreprezentálva jelenik meg, és a birodalmi tanács székhelye is Koppenhágában van. Ülési titkosak, de utóbb (főszabályként) az ott elhangzottakat dán és német nyelven egyaránt nyilvánosságra kell hozni. A *Rigsråd* minden, a monarchia egészére (tehát Dániára és a hercegségekre) vonatkozó közös ügyet jogosult megtárgyalni, közös adót pedig csak a birodalmi tanács beleegyezésével lehet kivetni. Az 1854. évi „közös alkotmány” Dánia kormányzati berendezkedésén nem változtatott.

1855. augusztus 29-én adták ki az „alkotmány korlátozásáról” (*Indskænkning af Grundloven af 5te Juni 1849*) szóló rendelkezést, amely kimondta, hogy a júniusi alkotmány kizárólag a Dán Királyság (2. §-ban részletesen felsorolt) saját belső ügyeire érvényes. Itt kell megjegyezni, hogy a hercegségekben a háború után a régi tartományi tanácsadó gyűlések

³⁷⁸ JESPERSEN 2004, 60.

³⁷⁹ GOOS-LARSEN 1913, 4.

³⁸⁰ GOOS-LARSEN 1913, 6; ORFIELD 1953, 24.

intézményét élesztette fel az uralkodó (azaz itt továbbra is az abszolutizmus érvényesült), és mint látható, a korlátozott alkotmány koncepciójával Dánia parlamentjének hatáskörei is csökkentek. A fel nem sorolt kérdések a Királyság és a hercegségek „közös ügyeinek” voltak tekintendők.

Az 1855. október 2-án kiadott, kétnyelvű közös alkotmány az 1854. évihez hasonlóan magában foglalta a két hercegséget is, és a közös ügyek intézésére egykamarás parlamentet hozott létre (továbbra is a nem túl szép emlékű *Rigsråd* elnevezést alkalmazva), melynek tagjai háromnegyedet arányos választások útján választották, a fennmaradó egynegyedet pedig a király nevezte ki. A tagok továbbra sem egyenlően oszlottak meg Dánia és a hercegségek között, ami a németajkú lakosság tiltakozásához vezetett.³⁸¹ A schleswig-holsteiniek német közvetítést kértek, de a tárgyalások 1859-ben megrekedtek. (1858. november 6-án, porosz követelésre, Holstein és Lauenburg vonatkozásában a közös alkotmányt királyi pátenssel hatályon kívül helyezték.)

Az 1856. évi *Rigsråd*-választás volt a világon az első, amelyet a proporcionalitás elve szerint tartottak meg (*forholdstalsvalgmande*).³⁸² Az ötlet *Carl Andræ* matematikus (egyben pénzügyminiszter) elgondolásain alapult, de nagyjából megfelelt a *Thomas Hare*-féle, szintén az 1850-es években kidolgozott módszernek. Lényege az volt, hogy egy választókerületben több jelöltre is lehessen szavazni oly módon, hogy a választópolgár preferenciasorrendet állít fel a kandidátusok között. A szavazólapokat véletlenszerűen kezdik összeszámolni, és amint valaki elérte az előre meghatározott, mandátumhoz szükséges szavazatszámot (kvótát), onnantól a rá leadott szavazatok nem számítanak, és a preferenciasorrendben mögötte következő jelöltre szállnak át. Ezért nevezik a módszert „egyéni átváltható szavazatok” rendszerének (*single transferable vote*).³⁸³

Az 1860-as évek elején új erőre kapott az „ejderdán” mozgalom, azaz Dánia és Slesvig uniójának igénye és a Holsteinről való lemondás gondolata. Ennek jegyében fogant az utolsó közös alkotmány, amelyet *Carl*

³⁸¹ KAN 1976, 149; GOOS-LARSEN 1913, 7.

³⁸² GOOS-LARSEN 1913, 7, 75; ORFIELD 1953, 24.

³⁸³ MEZEY-SZENTE 2003, 576–577; SZENTE 2006, 68.

A Carl Andræ által kidolgozott választási rendszer részletes leírását (a 76. oldalon példával) lásd GOOS-LARSEN 1913, 75–76.

Christian Hall nemzeti liberális miniszterelnök terjesztett elő 1863 szeptemberében.

A *Rigsråd* – amelyben Holstein már nem is képviseltette magát – az ellenzék minden tiltakozása ellenére november 13-án elfogadta a javaslatot, de VII. Frigyes két napra rá meghalt, így már nem tudta azt aláírni.³⁸⁴ Utódja a „jegyzőkönyvi herceg”, azaz IX. (Glücksburg) Keresztély lett,³⁸⁵ aki annak tudatában írta alá az alkotmányt egyik első intézkedéseként (november 18-án), hogy döntése minden bizonnyal újabb háborút fog kirobbantani a németekkel. A poroszok előre figyelmeztették ugyanis, hogy az alkotmány elfogadását az 1850. évi berlini békeszerződés megsértésének tekintik.³⁸⁶

A „novemberi alkotmány” (*Novemberforfatning*) szorosabbra fűzte Dánia és Slesvig államjogi kapcsolatát (*Grundlov for Kongeriget Danmarks og Hertugdømmet Slesvigs Fællesanliggender*), és kétkamarás uniós *Rigsrådot* hozott létre (ezeket is *Folketingnek* és *Landstingnek* nevezték). A 20. § értelmében az alsóház 130 tagból áll, akik közül 101-et a Dán Királyságban, 29-et Slesvigben választanak; míg a felsőház 83 fős tagjából 52-t a Dán Királyságban, 13-at Slesvigben választanak, további 18 tagot (a 26. § szerint 12 dániait és 6 slesvigit) pedig a király jogosult kinevezni. A Dánia és Slesvig közötti, „novemberi alkotmány” szerinti uniós viszony lett az 1863. évi második schleswig-holsteini háború (és Slesvig elvesztése) kiváltó oka.³⁸⁷

A második schleswig-holsteini háború

Amint az várható volt, az 1863. novemberi, ejderdán szellemiségű (uniós) alkotmány a németek számára nemhogy nem volt elfogadható, hanem – valószínűleg helytállóan – úgy értékelték, hogy Dánia megszegte vele az

³⁸⁴ LAURING 1960, 222.

³⁸⁵ KAN 1976, 149; MEULLER 1882, 309.

IX. Keresztély egyébként – gyermekei ügyes kiházasítása miatt – „Európa apósa” néven vonult be a történelembe. Családi kapcsolatait lásd KÖVÁCÓ 1976, 36; LAURING 1960, 234–235; SZÜCS 2000, 32.

³⁸⁶ MEULLER 1882, 309; MILLER 1968, 34.

³⁸⁷ GOOS-LARSEN 1913, 10; KAN 1976, 149; LAURING 1960, 223; ORFIELD 1953, 24; SZÜCS 2000, 31–32.

1852. évi londoni jegyzőkönyvben vállalt azon nemzetközi jogi kötelezettségét, hogy a Dán Királyság és Slesvig egymástól való függetlenségét megőrzi. Bár a „novemberi alkotmány” nem hozott létre „ejderdán” unitárius államot, az uniós intézmények jellege, terjedelme (valamint az egyértelmű jelzés Holstein elbocsátásáról) még ezt is előrevetítette.

Mindezek alapján 1863. december 7-én a Német Szövetség szövetségi gyűlése úgy határozott, hogy „Holstein érdekében” él a jegyzőkönyvben biztosított intervenció jogával, és december 24-én szász és hannoveri csapatok vonultak be Holsteinbe és Lauenburgba. December 28-án a két németajkú nagyhatalom, Poroszország és Ausztria úgy foglalt állást, hogy a szövetségi hadseregnek ezen túlmenően Slesviget is el kell foglalnia, és mindaddig megszállva kell tartania, amíg a dánok nem vonják vissza a „novemberi alkotmányt”, és nem állítják helyre az 1852. évi egyezményben foglaltaknak megfelelő állapotot.

Dánia az erre vonatkozó, 1864. január 16-án kiadott osztrák–porosz felhívásnak (kétnapos ultimátumnak) természetesen nem tett eleget, így február elején Ausztria és Poroszország seregei átlépték az Ejder folyót, és megszállták előbb Slesviget, majd alig három hónap leforgása alatt az egész Jylland-félszigetet, hamarosan pedig már a szigeteket is fenyegették. Júliusra Dánia totális katonai vereséget szenvedett.³⁸⁸

A dánok így arra kényszerültek, hogy 1866. október 30-án aláírják a *bécsi békeszerződést*, amelyben nem csak Holsteinről és a német többségű Dél-Slesvigről, hanem a dán lakosságú észak-slesvigi területekről is le kellett mondaniuk Ausztria és Poroszország javára.³⁸⁹ Az új dán–német határt Flensburgtól északra, a Kongel (Königsau) folyónál jelölték ki. Ezzel Dánia (a 17. századi dán–svéd békék és az 1814. évi kielői béke betetőzéseként) történelmének legkisebb területére szorult vissza, és először kényszerült arra, hogy tisztán dán területeket (Észak-Slesvig) is idegen hatalomnak engedjen át.³⁹⁰

³⁸⁸ Lásd LAURING 1960, 223–231.

³⁸⁹ GOOS–LARSEN 1913, 11.

A békeszerződés feljogosította a két győztes államot, hogy Schleswig–Holstein további sorsáról a Német Szövetség megkerülésével döntsenek. Az 1866. évi porosz–osztrák háború eredményeképpen végül a hercegségeket Poroszország kapta meg. Lásd Szűcs 2000, 32.

³⁹⁰ „200 000 schleswigi dán maradt Dánia határain kívül” – KAN 1976, 105; MILLER 1968, 34; Szűcs 2000, 32.

A bécsi béke értelmetlenné tette az alkotmányos megkettőződést, azaz az 1849. évi alaptörvény „korlátozását” és Dánia és „kapcsolt részei” között bármilyen közös, uniós vagy egyéb alkotmány fenntartását. Izland, a Feröer-szigetek és Grönland kivételével ugyanis a dán koronának már semmilyen „kapcsolt része” nem volt. Az Oldenburgok összállama, a „Dán Monarchia” végérvényesen megszűnt létezni.

4.3. Dánia alkotmányfejlődése 1866–1915 között

Az 1866. évi alkotmány

Az 1864. októberi bécsi béke a dán belpolitikában is komoly válsághelyzetet idézett elő. Slesvig elvesztéséért sokan az 1849-es alkotmányt kidolgozó nemzeti liberálisok „kalandor” politikáját hibáztatták, némiképp joggal. A király 1865. november 6-án a vidéki földbirtokosok képviselőjét, Frijs-Frijsenborg grófort (*Christian Emil Krag-Juel-Vind-Frijs*) nevezte ki a kormány élére, aki ügyes manőverezéssel maga mellé állította az alsóházban többségben levő parasztpártiakat.³⁹¹ Az 1849. évi alkotmány újbóli teljes körű hatályba léptetése így a miniszterelnök elképzeléseinek megfelelően az alaptörvény egvidejű felülvizsgálatával mehetett végbe.

Az erre vonatkozó javaslat 1865. november 17-én készült el, majd a király – a megkívánt bonyolult alkotmánymódosítási procedúrát követően – 1866. július 28-án írta alá és hirdette ki. Az új alaptörvény (*Danmarks Riges Gjennemsete Grundlov*) 1918-ig volt hatályban, és Lester Bernhard Orfield szerint „kompromisszumot képviselt az 1849. és 1863. évi alkotmányok között”.³⁹² Alapját az 1849-es alkotmány képezte, amellyel rendelkezései több mint fele szó szerint megegyezik (a szükséges átszámozástól eltekintve). A változtatások nagy része inkább csak pontosí-

³⁹¹ JESPersen 2004, 66.

³⁹² ORFIELD 1953, 24.

tásnak tekinthető, néhány kérdésben azonban érdemben is jelentősen módosult az alkotmányos szabályozás.

A király személyével kapcsolatban értelemszerűen kikerültek belőle a trónöröklésre, utódlásra vonatkozó szabályok, melyek helyett az 1. § az 1853. július 31-ei törvény rendelkezéseire hivatkozik. Az uralkodó hivatalba lépésének és akadályoztatásának kérdéskörét is újraszabályozták. Új rendelkezést találhatunk a 11. §-ban, mely szerint a király „az alkotmányban megállapított korlátozásokkal a legfőbb hatalom” Dániában, e hatalmát azonban a miniszterein keresztül gyakorolja (*Kongen har med de i denne Grundlov fastsatte Indskrænkninger den høieste Myndighed [...] og udøver den gennem sine Ministre*). Az 1849. évi alaptörvény ezt még így nem tartalmazta, bár a miniszteri ellenjegyzés intézményével a királyi hatalom az alkotmányos monarchia elvei szerint már akkor is korlátozott volt.

Ugyanakkor az 1866. évi alkotmány több helyütt megerősítette az uralkodó pozícióját, és új hatáskörökkel ruházta őt fel a kormánnyal szemben: a 13. § (korábbi számozás szerinti 19. §) kiegészült egy fél mondatral, mely szerint a király állapítja meg „a miniszterek létszámát, és ő osztja fel közöttük az ügyköröket” (*Han bestemmer deres Antal og Forretningernes Fordeling imellem dem*), a 14. § pedig feljogosította őt a miniszterek elleni közjogi felelősségrevonás kezdeményezésére is (az 1849-es eredeti alkotmány 20. §-a szerint ezt csak a *Folketing* indítványozhatta).

Az új alaptörvény 15–16. §-a végrehajtó hatalmon belül különbséget tett államtanács (*Statsråd*) és minisztertanács (*Ministerråd*) között – az előbbi ülésén a király elnökölt, míg az utóbbi „a király akadályoztatása esetén” a szűkebb értelemben vett kormányt jelentette, élén a miniszterelnökkel. Végezetül a „felülvizsgált alkotmány” 24. §-a (a korábbi 29. § kiegészítésével) megerősítette a király vétőjogát.³⁹³

A legfontosabb és a dániai parlamentarizmus történetére meghatározó befolyást gyakorló változást azonban kétségkívül a IV. fejezetben, azaz a *Rigsdagra* – azon belül is a felsőházra – vonatkozó szabályozásban találhatjuk. Az alaptörvény 34. §-a kimondja, hogy a *Landsting* hatvanhat főből

³⁹³ Megjegyzendő, hogy a dán király 1865 óta nem élt vétőjogával, tehát az alkotmány adta lehetőség ellenére az vált szokássá, hogy a *Rigsdag* által elfogadott törvényeket automatikusan aláírja. ORFIELD 1953, 30.

áll, akik közül – teljes nómunként – tizenkettőt a király nevez ki élethosszig (*på Livstid*, 39. §); egyet Bornholm, egyet a Feröer-szigetek *Lagtingje* delegál; a fennmaradó ötvenkét főt pedig teljesen átalakított (továbbra is közvetett) választási rendszer szerint választják nyolc évre.

A 34. § meghatározta azt is, hogy a választott felsőházi tagok közül hét főt Koppenhágában, negyvenötöt pedig a vidéki és városi választókerületekben kell megválasztani. A szabályozás lényegi új eleme – hangsúlyozzuk: csak a felsőházat illetően – a *virilizmus* bevezetése volt, vagyis az a magyar polgári önkormányzati rendszer történetéből is jól ismert gondolat, hogy kiemelt politikai befolyást kell biztosítani azon állampolgárok számára, akik a legtöbb adót fizetik, és így a legnagyobb mértékben vállalnak részt az állam terheiből.

E cél (megfordítva: a szegényebb rétegek politikai befolyásának csökkentése) érdekében teljesen megváltoztatták az elektori választás rendszerét. Általános szabály lett, hogy az elektorok felét a *Folketingre* irányadó általános, míg másik felüket adócentzussal kiegészített, szigorúbb választójog alapján választották. Koppenhágában az adócentzust évi 2000, vidéken pedig 1000 birodalmi tallér jövedelem után fizetett adóban (vagy 75 birodalmi tallér összegű állami vagy helyi adó fizetésében) állapították meg. Az adócentzusok értékhatárát 1875-ben a duplájára emelték, de ebben a nemzeti fizetőeszköz értékromlása is közrejátszott.

Az alkotmány 37. §-a kimondta továbbá – s alighanem ez volt az 1866-os alkotmány legjelentősebb újítása –, hogy a vidéken megválasztott elektorok azonos számú olyan elektorral egészülnek ki, akik az adott városban vagy megyében a legtöbb adót fizették. Tekintettel arra, hogy a helyi adó mértékét az ingatlantulajdon, illetőleg a mezőgazdasági föld értéke határozta meg, a virilizmus ekkénti megjelenése a földbirtokosi rétegek túlreprezentáltságát eredményezte a dán parlament felsőházában.³⁹⁴ Az 1866. évi alkotmány az elektori választást lényegében „kétfokozatúvá” változtatta: előbb a nép megválasztotta az elektorok felét, majd ők kiegészültek a virilista (földbirtokos) elektorokkal.³⁹⁵

³⁹⁴ FRIIS 1950, 3; KAN 1976, 151; KISS 1992, 7.

³⁹⁵ ROTHE, M.: Denmark In LALOR, John Joseph: *Cyclopædia of Political Science, Political Economy, and the Political History of the United States by the Best American and European Writers*. New York, 1899, Maynard, Merrill, and Co., 788–797. <http://www.econlib.org/LIBRARY/YPDBooks/Lalor/llCy365.html> [letöltés: 2008. január 22.].

Érdekesség, hogy az alkotmány 40. §-a az 1856-tól a *Rigsråd* esetében már a korábban leírtak szerint alkalmazott proporcionalitás elvét (*forholdstalsvalg*) emelte át a *Landsting* választásába, és kifejezetten előírta, hogy a választási eljárás szabályait ennek megfelelően kell meghatározni. Egyebekben a *Rigsdagra* vonatkozó rendelkezések az 1849. évi alkotmányban foglaltaknak feleltek meg, az 1854 utáni alkotmányokból ismert közös *Rigsråd* pedig értelemszerűen megszűnt létezni, hiszen – unió hiányában – okafogyottá vált.

A „landstingi parlamentarizmus” évtizedei

Az 1866. évi alkotmány valódi kettősséget eredményezett a dán parlamentben. A *Folketing*ben a paraszti rétegek, míg a *Landsting*ben – a már említett okokból – a nagybirtokosok voltak túlsúlyban. A parasztpártiak (akiknek Frijs-Frijsenborg gróf hitegetése ellenére vajmi kevés politikai befolyás jutott) 1870-ben megalakították az „egyesült baloldali pártot” (*Det forenede Venstre*), amely 1872-ben abszolút többséget szerzett az alsóházban. Ennek alapján abban bíztak, hogy a király őket kéri majd fel kormányalakításra.

Az uralkodó azonban a legkevésbé sem kívánta az alsóbb rétegek képviselőit bevonni a kormányzásba, és az alkotmány sem írta elő, hogy a végrehajtó hatalomnak meg kell felelnie az alsóházi többség akaratának.³⁹⁶ Így 1872 után – baloldali (*Venstre*) többségű alsóház ellenére – továbbra is konzervatív (jobboldali, azaz *Højre*) kormány irányította Dánia ügyeit (1875. június 11-ét 1894. augusztus 7-éig *Jacob Brønnum Scavenius Estrup* vezetésével).³⁹⁷ Mivel a kormány csak a felsőház politikai támogatásával rendelkezett, az 1901-ig tartó korszak „landstingi parlamentarizmus” névvel vonult be a dán alkotmány- és politikatörténetbe.³⁹⁸

³⁹⁶ JESPERSEN 2004, 66–67.

³⁹⁷ KAN 1976, 164.

³⁹⁸ NORDSTROM 2000, 215.



Jacob Brønnum Scavenius Estrup (1825–1913)
(A Vort Folk i det 19th århundrede c. könyvből, 1901)

Az alsóháznak a kormánnyal szemben igazából egyetlen fegyver lett volna a kezében, ez pedig a kormány költségvetési terveinek megtorpedózása (a költségvetés ráadásul az egyetlen törvény, melyre vonatkozó javaslatát a kormánynak az alkotmány rendelkezései szerint először a Folketingben kellett előterjesztenie). Estrup azonban cselhez folyamodott, és – az uralkodó és a Landsting asszisztálásával – (vissza)élt az alkotmány 25. §-ában foglalt felhatalmazással, mely szerint „ha a Rigsdag nem ülészik, a király jogosult ideiglenes törvényeket kiadni, amelyek azonban nem lehetnek ellentétesek az alkotmánnyal, és a Rigsdag soron következő ülése elé kell terjeszteni azokat” (a szöveg szó szerint azonos az 1849. évi alaptörvény 30. §-ával).

Amikor a költségvetési törvény 1877. április 1-jén hatályát veszítette, Estrup elnapoltatta a parlament ülését, és „saját felelősségére” ideiglenes költségvetést adott ki, s annak alapján kormányozta az országot. Mindezzel azt kívánta demonstrálni, hogy az alkotmány szerint a király saját belátása szerint nevezheti ki minisztereit, ebben őt semmilyen szabály nem köti, és az így megalakult kormány mozgásterét sem korlátozhatja. Emiatt hasonlítják sokan Estrupot Bismarckhoz, aki hasonló politikát folytatott másfél évtizeddel korábban Poroszországban.³⁹⁹

³⁹⁹ JESPersen 2004, 67; A. Sz. Kan is „a dán Bismarcknak” nevezi. Kan 1976, 165.

Az egyre elkeseredettebb „ellenzék” (valójában a népképviselői alsóház többsége) az 1880-as években az obstrukció módszeréhez folyamodott, és minden kormányzati előterjesztést leszavazott. 1884-től a baloldalnak már 69 mandátuma volt az alsóházban a „kormánypárt” 19 mandátuma ellenében,⁴⁰⁰ de Estrupot ez cseppet sem zavarta: 1885–1894 között szükség szerint „ideiglenes törvények” alapján végezte a munkáját, vagyis egy alkotmány szerinti kivételes állapotot tett általános gyakorlattá⁴⁰¹ (ellenfelei szerint ezzel a nem rendeltetésszerű joggyakorlással megsértve az alkotmányt).⁴⁰² Nem meglepő, hogy az évente átlagosan elfogadott törvények száma harmincra esett vissza (az Erik Damgaard által közölt statisztikai adatok szerint az 1850–1870 közötti időszakban ugyanez negyvenkettő volt).⁴⁰³

Estrup ugyanakkor ügyes politikus volt, mert az elégedetlenkedő szegényebb néprétegeket hol szociális törvényekkel,⁴⁰⁴ hol a karhatalom igénybevételével igyekezett elfojtani.⁴⁰⁵ A *Venstre* pártot, azaz a „többségi ellenzékét” Estrupnak azzal a trükkkel sikerült elbizonytalanítania, hogy Koppenhága védelmére tengeri erődtímenyrendszer létesítését vette tervbe, és ehhez a közös nemzeti célhoz kérte a *Folketing* támogatását. A baloldal nem merete megkockáztatni, hogy ezt a javaslatot is obstruálja, mivel a lakosságban még élénken élt az 1864. évi megalázó háborús vereség, s így a védelmi rendszer megtorpedózásával a *Venstre* igen sok szavazatot veszíthetett volna.⁴⁰⁶

Mindkét oldalon előtérbe kerültek tehát a megegyezést kereső mérések: a baloldal moderáltjai a védelempolitika miatti népszerűség-

⁴⁰⁰ ORFIELD 1953, 27.

⁴⁰¹ BOHN 2001, 105; JESPERSEN 2004, 67; MILLER 1968, 35.

⁴⁰² SKADHAUGE, P.: Denmark In *Journal of the Society of Comparative Legislation*, New Series, Vol. 17, 1917, 196–198, 196. Lásd még ANDRÉN 1981, 46.

⁴⁰³ DAMGAARD, Erik: The Function of Parliament in the Danish Political System: Results of Recent Research. *Legislative Studies Quarterly*, Vol. 5, 1/1980, 101–121, 103.

⁴⁰⁴ JESPERSEN 2004, 77.

Az 1880-as években beindult, a dán mezőgazdaságot Európa élvonalába emelő szövetségi mozgalom ugyanakkor nem a kormány akaratából, hanem – az 1840-es évek népfőiskolai mozgalomhoz hasonlóan – alulról jövő kezdeményezésként indult, és ért el hihetetlen eredményeket. Lásd JESPERSEN 2004, 150; ORFIELD 1953, 43; VEKERDI László: Amit Dániából láttam (látok), 1947 (2007) In *Új Forrás*, 2007. 9, 64–81, 71.

⁴⁰⁵ Politikáját mindezek miatt Byron J. Nordstrom is Bismarckéhoz, valamint az angol Disraeliéhoz hasonlítja. NORDSTROM 2000, 216.

⁴⁰⁶ JESPERSEN 2004, 67, 202.

vesztéstől féltek, jobboldali tárgyalópartnereik pedig attól, hogy ha nem tesznek engedményt a *Venstrének*, akkor az ellenpártban a radikálisok kerülhetnek többségbe, ami közvetve az 1870-es évektől egyre erősödő munkásmozgalomnak kedvezne, és közeledést idézhetne elő az 1884-től parlamenti képvisellel is rendelkező szocialisták és a *Venstre* között.⁴⁰⁷ Az egyeztetés 1894 márciusában egyezséggel végződött, s ez a *Højre* részéről vezéráldozattal járt: a baloldal hajlandó volt támogatni a kormány védelmi politikáját, így a jobboldal kormányon maradhatott, azonban Estrupnak cserében távoznia kellett, a *Højre* pedig ígéretet tett arra, hogy többé nem kerüli meg a *Folketinget* a kormányzás során.⁴⁰⁸

A valódi parlamentarizmus győzelme

A tényleges politikai (és a politikai szokások megváltozásából adódó közjogi) fordulatot az 1901. év hozta meg. Az Estrup pártjával kötött kompromisszumot ellenző baloldaliak által 1895-ben alapított, *Jens Christian Christensen* vidéki tanító vezette „reformpárt” (*Venstre Reformparti*) elsőprő győzelmet aratott a választásokon: 76 mandátummal abszolút többséget szereztek a 114 tagú alsóházban, míg a jobboldalnak csupán nyolc képviselői helye maradt.⁴⁰⁹ (A reformpárthoz egyébként 1910-ben csatlakozott a régi *Venstre* mérsékelt szárnya is, s ezzel létrejött az új *Venstre* párt.)⁴¹⁰

Az egyértelmű választói akarat láttán IX. Keresztély 1901. július 24-én úgy döntött, hogy szakít a „landstingi parlamentarizmus” gyakorlatával, és

⁴⁰⁷ JESPERSEN 2004, 69.

⁴⁰⁸ KAN 1976, 166; NORDSTROM 2000, 216.

Knud J. V. Jespersen a koppenhágai erődtímet Estrup „drága játékszerének” nevezi, amellyel a *Venstrét* rákényszerítette a kompromisszumra, és megjegyzi, hogy az 1922. évi nemzetvédelmi törvény lezáratta az erődtímetrendszert, még mielőtt azt valaha is használni kellett volna. JESPERSEN 2004: 68.

⁴⁰⁹ JESPERSEN 2004, 69; KAN 1976, 166.

A *Højret* még az 1876-ban (újra)alapított szociáldemokrata párt is megelőzte, 14 mandátumhoz jutva a választásokon. ORFIELD 1953, 27.

⁴¹⁰ DAMGAARD, Erik: Denmark: Experiments in Parliamentary Government In DAMGAARD, Erik: *Parliamentary Change in the Nordic Countries*. Scandinavian Oslo, 1992, University Press, 19–51, 24.

olyan személyt bíz meg kormányalakítással, aki – a tisztán népképviselői alapon megválasztott – *Folketing* többségének bizalmát élvezzi.⁴¹¹

Anélkül tehát, hogy az alkotmány formális módosítására sor került volna, az angol típusú parlamentarizmus elve (az alsóházi többség politikai összetételének megfelelő kormány) jutott a fentiek szerint érvényre – szintén politikai szokásjog alapján azzal a garanciával kiegészítve, hogy a kormánynak le kell mondania, ha a *Folketing* többsége kinyilvánítja vele szemben bizalomvesztését. Erik Damgaard rámutat, hogy a parlamenti pártok koalícióin és koalícióin kívüli együttműködésen alapuló dán pártszisztéma és a pártokon keresztül működtetett, kormányzat feletti parlamenti ellenőrzés intézményrendszere ezzel a fordulattal kezdődött.⁴¹²



Jens Christian Christensen (1856–1930)
(*Zachariae, F.: Før og Nu. Historisk, Topografisk tidsskrift og illustrationsværk c. művéből, 1927*)

A „reformpárt” első kormányának még a királyhoz közel álló *Johan Henrik Deuntzer* jogászprofesszor, a Kelet-Ázsiai Társaság igazgatósági tagja lett a vezetője, de a tényleges politikai irányító már ekkor is Christensen

⁴¹¹ ANDRÉN 1981, 46; BOHN 2001, 105; DAMGAARD 1992, 22–23; GERMER 1999, 2; JESPERSEN 2004, 69; MEZEY–SZENTE 2003, 363; NANNSTAD, Peter: Das politische System Dänemarks In ISMAYR, Wolfgang (szerk.): *Die politischen Systeme Westeuropas*. Opladen, 2003, Leske + Budrich, 55–92, 56; ORFIELD 1953, 27; SCHOU 1988, 171; SKADHAUGE 1917, 196; Szűcs 2000, 84.

⁴¹² Bővebben lásd DAMGAARD 1980, 111–117.

volt, aki 1905-től át is vette a miniszterelnöki tárcát. Byron J. Nordstrom álláspontja szerint valójában ez utóbbi személyi változással valósult meg a parlamentáris „rendszerátalakítás” (*systemskift*) Dániában, hiszen Deutzer személye még mindig kompromisszumot jelentett, míg Christensen ki nevezésével már ténylegesen az alsóházban legjelentősebb párt politikai vezére lett a kormányfő.⁴¹³

A *Venstre Reformparti* nyolcéves kormányzása alatt – nevéhez illően – számos reformot valósított meg. Ezek közül nagy jelentősége volt gazdaság- és társadalomtörténeti szempontból 1903-ban a jövedelmen és tőkén alapuló progresszív adóztatás bevezetésének (a földadókra épülő korábbi adórendszer helyett),⁴¹⁴ de az önkormányzatok demokratikus átalakítása volt igazán kiemelkedő. 1907-ben az egyházközségi tanácsok, majd 1908. április 20-án a városi tanácsok esetében is bevezették az általános választójogot, amely – először Dánia történetében – immár a nőkre is kiterjedt.⁴¹⁵

A dán politikatörténet érdekességét példázza, hogy a parlamentarizmust győzelemre vivő *Venstre Reformparti* egyébként nemesi származású (ráadásul Dániában egyedülálló módon katolikus vallású) miniszterelnöke, *Ludvig Holstein-Ledborg* volt az első kormányfő, aki az alsóház bizalmatlansági szavazásának – mégpedig az önmaga ellen kért bizalmatlansági szavazásnak – eredményeképpen kényszerült lemondásra (1909. október 28-án, alig több mint két hónap kormányzás után).⁴¹⁶

Megjegyzendő, hogy 1905-ben a reformpártból is kivált egy csoport, amely nem értett egyet a kormány (és személy szerint Christensen) egyezkedő politikájával, és *Det radikale Venstre* névvel alapított új pártot (ez

⁴¹³ „In 1905 a more genuine parliamentary government [kiemelés– K. Gy.] was founded when Christensen became prime minister. The events of 1901 and 1905 are called ‘the system change’ in Danish political history” – NORDSTROM 2000, 217.

A király ódzkodott attól, hogy rögtön Christensen (vagyis „egy vidéki tanítót”) nevezze ki miniszterelnöknek. Állítólag azt követően döntött 1901 júliusában Deutzer mellett, hogy arra a kérdésre, hogy „Professzor úr, Ön baloldali, ugye?”, utóbbi úgy válaszolt, hogy „Bizonyos mértékig igen, Felség”. JESPERSEN 2004, 71.

⁴¹⁴ Robert Bohn szerint ez volt a legfontosabb reformintézkedés. BOHN 2001, 106.

⁴¹⁵ BOHN 2001, 106; GOOS-LARSEN 1913, 175, 177; ORFIELD 1953, 50.

Svédországban egyébként a helyhatósági választásokon a nőknek már 1862 óta volt választójoguk. Lásd Byron J. Nordstrom összefoglaló táblázatát, NORDSTROM 2000, 253.

⁴¹⁶ ORFIELD 1953, 27.

már a harmadik *Venstre* párt volt Dániában).⁴¹⁷ A régi *Højre*-ből jött létre 1915-ben a Konzervatív Néppárt,⁴¹⁸ s ezzel ki is alakult az 1973-ig létező hagyományos pártstruktúra: konzervatívok (*Det konservative Folkeparti*) és liberálisok (*Venstre*) az egyik; „szociálliberálisok” (*Det radikale Venstre*) és szociáldemokraták (*Socialdemokraterne*) a másik oldalon.⁴¹⁹

4.4. A két világháború közötti korszak alkotmányfejlődése

Az 1915. évi demokratikus alkotmányreform

Az 1870-ben létrejött régi *Venstre* párt a kezdetektől az 1849. évi alkotmányhoz való visszatérést követelte.⁴²⁰ Miután vezető politikusai kiegyeztek a konzervatívokkal, az alkotmánymódosítás gondolatát a reformpárt, vagyis az új *Venstre* vitte tovább. Az 1909. évi, sikertelen választási szereplést (a *folketingi* többség elvesztését) követően kezdtek el ismét foglalkozni a kérdéssel, kiemelten kezelve a választójogi reform ügyét is. Alkotmányrevízióra vonatkozó javaslatukat 1912-ben – a radikálisok és a szociáldemokraták támogatásával – nyújtották be, de a *Landsting* ellenállásán az megbukott.⁴²¹

⁴¹⁷ BJØL, Erling: Denmark: between Scandinavia and Europe? In *International Affairs*, Vol. 62, 4/1986, 601–617, 604; JESPERSEN 2004, 71; KAN 1976, 185; MILLER 1968, 36; Szűcs 2000, 87.

⁴¹⁸ BOHN 2001, 105; JESPERSEN 2004, 206; MILLER 1968, 37.

⁴¹⁹ SZENTE 2006, 69; Szűcs 2000, 86–88.

A munkáspárt 1965 óta viseli a Dánia Szociáldemokrata Pártja nevet. JESPERSEN 2004, 73.

⁴²⁰ LAURING 1960, 231.

⁴²¹ KAN 1976, 185–186.



Carl Theodor Zahle (1866–1946)
(Zachariae, F.: *Før og Nu. Historisk, Topografisk tidsskrift og illustrationsværk c. művéből*, 1927)

1913-ban a szociálliberálisok (*Det radikale Venstre*) szerepeltek a legjobban a választásokon, és a szociáldemokraták támogatásával kormányt is tudtak alakítani. Az új miniszterelnöknek, *Carl Theodor Zahlénak* – aki egyébként 1909–1910-ben már rövid ideig betöltötte ezt a posztot – sikerült elérnie, hogy a király feloszlassa a felsőházat (az alkotmány 22. §-a lehetőséget adott arra is, hogy csak az egyik kamara tekintetében gyakorolja e jogát az uralkodó), és 1914-ben új *landstingi* választásokat tartsanak, melynek eredményeképpen a konzervatívok elveszítették abszolút többségüket a második kamarában.⁴²² Ezzel elhárult az akadály az alkotmány módosítása elől: az új alaptörvény elfogadására még 1914-ben sor is került, és a király 1915-ben az alkotmány napján, június 5-én írta azt alá.⁴²³

Hasonlóan az 1866. évihez, az új alaptörvény szövege is az eredeti, 1849-es alkotmányra épült, sőt jórészt teljesen azonos volt azzal. A 19. és 22. § módosításával változtak az uralkodónak a parlament működésével kapcsolatos jogai. Az összehívás jogát az ülés berekesztésének jogával

⁴²² KAN 1976, 186.

⁴²³ ORFIELD 1953, 25.

Szűcs R. Gábor megjegyzi, hogy a *Højre* a felsőházi reform eredményeképpen változtatta nevét Konzervatív Néppártra, „s ezt követően a többi párttal egyenrangúan vett részt a politikai életben”. Szűcs 2000, 34.

egészítették ki, amelyet azonban – hasonlóan a magyar 1848: 4. tc. szerinti szabályozáshoz – mindaddig nem gyakorolhatott, amíg a *Rigsdag* a költségvetési törvényt el nem fogadta (19. §). Pontosították a felosztás szabályait is, külön részletezve a felsőház felosztásával kapcsolatban követendő normákat.

Benne maradt az alkotmányban az a rendelkezés, mely szerint, amikor a parlament nem ülészik, a király (illetve a kormány, hiszen az uralkodó minden intézkedése ellenjegyzéshez kötött) jogosult ideiglenes törvényeket (*foreløbige Love*) alkotni, ugyanakkor – az 1885–1894 közötti időszak tanulságaiból okulva – ezt egy olyan, garanciális jellegű szabállyal egészítették ki, mely szerint e törvények a *Rigsdag* újbóli összeülését automatikusan hatályukat veszítik (25. §).

Ezzel összefüggésben kiemelendő a 48. § módosítása is, mely szerint adót kivetni csak a *Rigsdag* által elfogadott költségvetési törvény alapján lehet (az 1866. évi alkotmányban a „*Rigsdag* által” kitétel még nem szerepelt; a pontosítást nyilvánvalóan az Estrup-féle ideiglenes pénzügyi törvények rosszlelkű gyakorlata tette szükségessé). Lester B. Orfield rámutat, hogy ez a szabály valójában azt jelentette, hogy közpénzügyek egyáltalán nem is képezhetik „ideiglenes törvények” tárgyát.⁴²⁴

A *folketingi* választójog korhatárát egységesen (az aktív és passzív választójog tekintetében egyaránt) huszonöt (30. §), míg a *landstingiét* harmincöt évben állapították meg (34. §).⁴²⁵ Fennmaradt az állampolgársági, a lakóhelyi és a büntetőjogi cenzus, mint ahogy az a szabályozás is, mely szerint ki van zárva a választójogból, aki szegénységi támogatásban részesült, és azt nem fizette vissza, valamint aki csődbe jutott, vagy cselekvőképzetlenségét (ügyei vitelére vonatkozó képességének hiányát) állapították meg.⁴²⁶

Alighanem a legnagyobb jelentőségű módosítás a nemi cenzus eltörlése volt: a választójogot az alkotmány 30. § első mondatának kiegészítésével a nők is kiterjesztették (*Valgret [...] har enhver Mand og Kvinde* – „Választójoggal rendelkezik minden férfi és nő...”).⁴²⁷ Megjegyzendő, hogy a

⁴²⁴ „Finance laws may be passed only by the Rigsdag, hence may not be the subject of provisional laws” – ORFIELD 1953, 30.

⁴²⁵ Szűcs 2000, 84.

⁴²⁶ SKADHAUGE 1917, 196.

⁴²⁷ FRIIS 1950, 3; GERMER 1999, 2; LAURING 1960, 236; SKADHAUGE 1917, 196; Szűcs 2000, 84.

hölgyekre pontosan ugyanazok a kritériumok vonatkoztak, mint a férfiakra (szemben az 1918 utáni magyar választójogi szabályokkal, itt a korhatár sem volt magasabb, és külön műveltségi cenzust sem írtak elő).

A *Folketing* taglétszámának megállapítását a választójogi törvényre bízák, azonban az alkotmány 32. §-a kimondta, hogy az nem lehet több, mint 140 fő, és a választási törvényben gondoskodni kell arról, hogy az arányos képviselet elve érvényre jusson.⁴²⁸ Az alsóházat immár nem három, hanem négy évre választották (33. §). A *Landsting* létszámát 72 főben rögzítették (36. §), akik közül 54-et (azaz háromnegyedüket) a nép választja nyolc évre, változatlanul négyévenkénti rotációval (39. §).⁴²⁹ A felsőházi választás továbbra is közvetett (elektori), és itt is érvényesülnie kell a proporcionalitás elvének.⁴³⁰ A király általi kinevezéssel elnyerhető felsőházi tagság megszűnt, ehelyett a fennmaradó 18 főt a leköszönő *Landsting* volt jogosult megválasztani, így biztosítva bizonyos kontinuitást a második kamara működésében.

Végezetül, az 1915. évi alkotmány 93. §-a az alaptörvény módosításához kötelező jelleggel népszavazás megtartását írta elő (mégpedig oly módon, hogy a két egymást követő Rigsdag által elfogadott alkotmánymódosítást valamennyi választásra jogosult polgár 45 %-ának meg kell erősítenie). A dán történelem első referendumát azonban nem ebben a témakörben tartották, hanem 1916 decemberében – még az új alaptörvény hatálybalépését megelőzően – Dán Nyugat-India (ma: Amerikai Virgin-szigetek) Egyesült Államok részére (25 millió dollárért) történő eladásáról.⁴³¹ (A szerződés megkötésére 1917. január 17-én került sor.)

Észak-Slesvig visszaesetolása és az 1920. évi alkotmánymódosítás

Az 1915. június 5-ei alkotmány csak 1918. április 21-én lépett hatályba, és nem sokkal később (1920. szeptember 10-én) már módosították is, amit a

⁴²⁸ ORFIELD 1953, 25.

⁴²⁹ FRIIS 1950, 3.

⁴³⁰ ORFIELD 1953, 27.

⁴³¹ MILLER 1968, 37.

döntően dánajkú Észak-Slesvig visszacsatolása tett szükségessé.⁴³² Dánia ugyanis ügyes politikával – a többi skandináv országhoz hasonlóan eleinte a németeket, a háború vége felé pedig egyre inkább az antanthatalmakat támogatva – semleges tudott maradni az első világháborúban. Ennek is köszönhetően az 1919. júniusi versailles-i békeszerződés elrendelte, hogy Slesvigben népszavazást kell tartani a hovatartozásról.

Az észak-slesvigi népszavazást 1920. február 10-én tartották meg, és – a várankozásoknak megfelelően – a lakosság mintegy háromnegyede (75 431 fő 25 329 ellenében) a Dániához való csatlakozás mellett voksolt. Ez euforikus hangulatot eredményezett Dániában, az örömet azonban lehűtötte a Közép-Slesvigben, március 14-én megtartott referendum, amely viszont a németek számára járt kedvező eredménnyel (12 800-an szavaztak Dániára, míg 51 724-en a Németországhoz tartozás mellett voksoltak).⁴³³ Az utóbbi eredmény azt jelentette, hogy Flensburg német területen marad, s így a híres *Danevirke* erődrendszerrel északra fog húzódni a dán–német határ.⁴³⁴

A dán nacionalisták, a nemzeti érzésekre és persze védelempolitikai érdekekre is támaszkodva, arra az álláspontra helyezkedtek, hogy figyelmen kívül kell hagyni a második népszavazás kimenetelét, és Dánia új határát azzal (és így a versailles-i szerződéssel) ellentétesen a *Danevirke* mentén kell meghúzni. Támadásuk egyre inkább Zahle kormánya ellen irányult (a miniszterelnök ugyanis tiszteletben akarta tartani a nemzetközi jogot és a referendum eredményét).

Ebben a felfokozott hangulatban nem várt politikai fordulat történt: X. Keresztély király durván beleavatkozott az alkotmányos rendbe, és az 1901 óta kialakult szokásjogot semmibe véve, március 29-én annak ellen-

⁴³² GERMER 1999, 2; Szűcs 2000, 84.

⁴³³ LAURING 1960, 238; ORFIELD 1953, 13.

A pontos népszavazási adatok forrása: *Afstemningen i Sønderjylland (I og II Zone), 10. februar og 14. marts 1920*. Koppenhága, 1920, Det midlertidige Ministerium for Sønderjydske Anliggender. [A kiadvány a magyar Országgyűlési Könyvtár gyűjteményében fellelhető! – a szerző megj.]

⁴³⁴ A *Danevirke* nevű ősi viking erődítményrendszer (melynek még a 9. század elején, Godfred király uralkodása idején kezdődött a kiépítése) jelentette a dán állam hagyományos katonai határvonalát. Ez a határ Slesvig középső részén (a mai német Schleswig–Holstein tartomány területén) húzódik, és a dán történelemben misztikus jelentőségre tett szert. LAURING 1960, 224.

re menesztette a Zahle-kormányt, hogy az a *Folketing*ben elveszítette volna a többség bizalmát.⁴³⁵ Mivel épp húsvét volt, az alsóház nem ülésezett, így nem is lett volna mód bizalmi szavazásra (emiatt is nevezik „húsvéti válságnak” ezt az eseménysorozatot a dán történetírásban).⁴³⁶

Másnap az uralkodó – Szűcs R. Gábor szavait idézve – „jórészt ismeretlen szakértőkből álló, pártokon kívüli testületet, „ügyvivő minisztériumot” nevezett ki”.⁴³⁷ A király e – dán történelemben utolsó – kísérlete a politikai életbe való aktív beavatkozásra elkeseredett tiltakozást váltott ki. A baloldali pártok (a szociáldemokraták és az 1919-ben alakult kommunista párt) 1920. április 6-ára általános sztrájkot hirdettek, és immár a köztársaság jelszavát is zászlajukra tűzték.⁴³⁸ Peter Nannestad szerint a „húsvéti válság” arra hívta fel a figyelmet, hogy a parlamentarizmus fratlan szabályainak figyelmen kívül hagyása még a monarchia létjogosultságát is megkérdőjelezheti.⁴³⁹

A tömegmegmozdulások hatására a politikai pártok egyezsége jutottak, melynek lényege az volt, hogy az ügyvivő kormánynak haladéktalanul elő kell készítenie a választásokat. Az 1920. áprilisi voksoláson összességében a *Venstre* párt szerepelt a legjobban: bár csak a szavazatok egyharmadát sikerült megszereznie, a konzervatívok támogatásával kormányt tudott alakítani.⁴⁴⁰ A liberálisok után a második legnagyobb politikai erő a szociáldemokrata párt lett,⁴⁴¹ a radikálisok viszont (korábbi harminchárom mandátumuk helyett) mindössze tizenhetet szereztek.⁴⁴²

Végül természetesen Dánia tiszteletben tartotta a békeszerződés rendelkezéseit, és a slesvigi népszavazások eredményének megfelelően csak Észak-Slesvig (azaz *Sønderjylland*) visszacsatolását hajtották végre. Ennek kapcsán, mint említettük, 1920 szeptemberében alkotmánymódosításra került sor, melyet az alaptörvény korábbi sorszámozás szerinti 93. §-ának

⁴³⁵ BOHN 2001, 109; JESPERSEN 2004, 70; MILLER 1968, 37.

⁴³⁶ JESPERSEN 2004, 70; SCHOU 1988, 171.

⁴³⁷ Szűcs 2000, 36.

⁴³⁸ BOHN 2001, 109; KAN 1976, 212.

⁴³⁹ NANNESTAD 2003, 57.

⁴⁴⁰ KAN 1976, 228.

⁴⁴¹ BOHN 2001, 109.

⁴⁴² KAN 1976, 213.

előírásai szerint 1920. szeptember 6-án népszavazás erősített meg, az uralkodó pedig szeptember 10-én írt alá.

Az alkotmányrevízió csak néhány ponton érintette az 1915-ben elfogadott szöveget, és e változtatások egy része közjogi értelemben formális volt.⁴⁴³ Például – a lelkiismereti- és vallásszabadság újszerű felfogása szerint – az alkotmány azon rendelkezéseiben, melyekben eskütételre volt utalás, az „eskü” (*Ed*) szót „ünnepélyes fogadalomra” (*højtidelig Forsikring*) cserélték (lásd: 7. §, 17. §, 54. §).

Ennél lényegesen gyakorlatiasabb változtatás volt, hogy a király hadüzenettel és békekötéssel, valamint nemzetközi szerződések megkötésével kapcsolatos jogait a 18. § módosításával a parlament jóváhagyásához kötötték (*Kongen kan ikke uden Rigsdagens Samtykke erklære Krig eller slutte Fred [...]*) – korábban ez csak az országhoz kapcsolódó területrészek átengedése, az állami bevételekkel kapcsolatos rendelkezés, valamint az állam terhére történő kötelezettségvállalások esetében volt feltétel (lásd az 1849. évi eredeti alkotmányszöveg későbbiekben is változatlanul hagyott 23. §-át). Ugyanakkor a 26. § módosításával visszaadták az uralkodónak a közkegyelem jogát (az 1915. évi alkotmányszövegben csak az egyéni eljárás és végrehajtási kegyelem szerepelt).

A parlamenttel kapcsolatos változtatások döntően technikai jellegűek voltak, és az államterület megnövekedésével álltak összefüggésben. Az alkotmány 32. §-ában a *Folketing* maximális létszámát 140-ről 152-re, a 36. §-ban pedig a *Landsting*ét 72-ről 78-ra növelték⁴⁴⁴ – az utóbbin belül a leköszönő felsőház által választott tagok létszáma 18-ról 19-re nőtt (36. §, 39. §). Végezetül megjegyzendő, hogy garanciális szabállyal egészítették ki a tulajdon sérthetetlenségét biztosító 80. §-t. Ez már korábban is kimondta, hogy kisajátítást csak törvény rendelhet el (kizárólag közérdekből, teljes kártalanítás ellenében), mostantól viszont lehetővé tették, hogy az alsóházi tagok egyharmadának indítványára az ilyen tartalmú törvény csak akkor léphessen hatályba, ha azt az új választásokat követően összeülő következő *Folketing* is jóváhagyta.

⁴⁴³ ORFIELD 1953, 25; Szűcs 2000, 84.

⁴⁴⁴ A választási törvény 151, illetve 76 főben fogja azt megállapítani – ORFIELD 1953, 26–27.

Az 1920-as évtizedet gazdasági válsághelyzet, a munkáltatók és munkavállalók közötti súlyos érdeellentétek jellemezték.⁴⁴⁵ Ebben az időszakban erősödött meg és vált legnagyobb politikai tényezővé az alkalmazotti rétegek érdekeit képviselő szociáldemokrata párt, a legendás *Thorvald Stauning* vezetésével. A szocdemek az 1924. évi választásokon a szavazatok 36,6 %-át szerezték meg, 55 alsóházi mandátumhoz jutottak, így Stauning (a szociálliberálisok támogatásával) Dánia miniszterelnöke lett.⁴⁴⁶ *Nina Bang* oktatási miniszter személyében – Skandináviában, sőt az egész világon elsőként – a kormánynak női tagja is volt.⁴⁴⁷



Thorvald Stauning (1873–1942)

(*Zachariae, F.: Før og Nu. Historisk, Topografisk tidsskrift og illustrationsværk c. művéből, 1927*)

⁴⁴⁵ BOHN 2001, 109–110.

⁴⁴⁶ BOHN 2001, 110; JESPERSEN 2004, 73, 165; KAN 1976, 229; LAURING 1960, 239; MILLER 1968, 37; Szűcs 2000, 86.

A szociáldemokraták – egy korábbi kongresszusi határozatuk ellenére – 1916-ban már beléptek a kormányba, amivel egyértelműen a Stauning vezette reformista irányzat diadalmasodott a párton belül az internacionalista, osztályharcos szárny felett. A dán jóléti állam 20. századi sikere Stauningék politikáját igazolta. JESPERSEN 2004, 76.

⁴⁴⁷ JESPERSEN 2004, 206; KAN 1976, 229; KÖVÁGÓ 1976, 31; ORFIELD 1953, 50.

1926–1929 között a konzervatívok kormányozták az országot, de ezt követően – előbb a sikeresen véghezvitt, állami beavatkozáson alapuló válságkezelő programnak, majd a híres dán jóléti állam megalapozásának (társadalombiztosítás, ingyenes orvosi ellátás, a kollektív munkajog intézményrendszerének megalkotása)⁴⁴⁸ köszönhetően – egészen a rendkívüli állapot 1943. augusztus 29-ei kihirdetéséig ismét a szociáldemokraták voltak a meghatározók. Thorvald Stauning, akit „az ország atyjának” is neveztek, 1929-től 1942-ben bekövetkezett haláláig állt a kormány élén.⁴⁴⁹ Ellentétben azonban a többi skandináv állammal, Dániában egyszer sem kerültek abszolút többségbe, kormányon maradásuk érdekében rendszerint a radikálisok támogató szavazataira tudtak támaszkodni.⁴⁵⁰

Az 1939. évi meghíusult alkotmányrevízió

1939 májusában – szó szerint kis híján – az 1920. évi kisebb jelentőségű módosítás után egy második, immár sokkal átfogóbb, a további demokratizálódás és a parlamentarizmus kiteljesedése felé mutató alkotmány-módosításra is sor kerülhetett volna, azonban az erre vonatkozó javaslatot hiába fogadta el a *Rigsdag*, az alkotmány 94. §-a által előírt referendumon a propozíció megbukott. Az alkotmánymódosítás célja alapvetően az egykamarás rendszerek előnyeinek és a bikamarális szisztéma nyújtotta garanciáknak az ötvözése lett volna.⁴⁵¹

1937. február 3-án a kormány alkotmányügyi bizottságot hozott létre, melynek vezetője Thorvald Stauning miniszterelnök lett (tagja volt még az igazságügy- és a belügyminiszter, valamint a *Rigsdag* hűsz tekintélyes képviselője). A kormány azt javasolta a deputáció számára, hogy a törvényhozást a továbbiakban egykamarás parlament gyakorolja, amelyet a 21. életévüket betöltött állampolgárok választanának. Ez létrehozna egy *Lovrådnak* (Törvénytanácsnak) nevezett testületet az elfogadott törvényjavaslatok technikai, jogi és adminisztratív szempontú felülvizsgálatára, és

⁴⁴⁸ Bővebben lásd JESPERSEN 2004, 76–78, 167–170; KAN 1976, 242–250; VEKERDI 2007, 71.

⁴⁴⁹ JESPERSEN 2004, 76.

⁴⁵⁰ JESPERSEN 2004, 73–74, 165; KAN 1976, 230; ORFIELD 1953, 27.

⁴⁵¹ GERMER 1999, 2; Szűcs 2000, 85.

széles körben válna lehetővé népszavazás tartása is a törvényekről. A kormány úgyszintén a bizottság feladataként határozta meg az alkotmány-módosítási procedúra egyszerűbbé tételét.⁴⁵²

Az 1938. januári bizottsági ülésen az ellenzéki liberálisok és a konzervatívok is kifejtették véleményüket. A konzervatívok szerint fenn kell tartani a kétkamarás rendszert, de a *Landsting* választásával kapcsolatban hajlandók voltak kompromisszumot kötni (akár a korhatár leszállításával). Hasonlóan foglaltak állást a liberálisok is, de ők a *Folketing* esetében túl alacsonynak tartották a kormány által előírányzott 21 éves korhatárt.⁴⁵³

A Konzervatív Néppárt végül az alkotmánymódosítás ügye iránt elkötelezett pártelnök, *John Christmas Møller* vezetésével 1938 júniusában egyezséget kötött a kormánypártokkal. A hárompárti megállapodás szerint a *Folketing* létszáma 205-re emelkedne, melyből 170 főt az eddigi szabályok szerint, 34-et pedig pártlistáról választanának, és további egy fő képviselné a Feröer-szigeteket. A választási korhatár 23 évre módosulna. A *Folketing* 170 választott tagja saját tagjai köréből kiválasztana 34 főt, akik a 34 pártlistáról választott képviselővel és a feröeri küldöttel kiegészülve alkotnák a *Rigstinget*, amely második kamaraként funkcionálna. A kormány ugyanakkor csak a *Folketingnek* tartozna felelősséggel, és az utóbbinak a pénzügyi törvények kapcsán is elsőbbsége volna.

Értelemszerűen egységesíteni kívántak a parlament feloszlatásával kapcsolatos szabályokat is, így az is pontosításra szorult több helyen, hogy mikor van szükség a parlament egészének, vagyis az „egyesült *Rigsdag*nak” (*den Forenede Rigsdag*) a döntésére. Ilyen szabályt találhatunk egyebek mellett a közjogi felelősségrevonás kapcsán is, amely a 64. § értelmében a király vagy az „egyesült *Rigsdag*” indítványára történhet, a 26. § szerint pedig az így elmarasztalt minisztereknek a király csak az egyesült *Rigsdag* háromnegyedének beleegyezésével kegyelmezhetne meg (korábban a keresetindítás és a megkegyelmezéshez történő hozzájárulás is az alsóház hatáskörébe tartozott).

A *Rigsdag* tagjainak kétötöde (vagy egyharmada a választópolgárok 15%-a támogató aláírásával) kérhetné a parlament által elfogadott törvények népszavazásra bocsátását (*Folkeafstemning*). Ez negatív referendum

⁴⁵² MILLER 1968, 38.

⁴⁵³ MILLER 1968, 39.

lenne: elbukik a javaslat, ha a választópolgárok legalább 35 %-a ellenzi azt.⁴⁵⁴ A tervezett alkotmányszöveg 60. §-a részletesen ugyanakkor azt is kimondta, hogy közpénzügyekben, költségvetési kérdésekben (az államkölcsönök felvételét is ideértve) népszavazás nem dönthet. Az utóbbiakat a 61. § kizárólagos parlamenti (törvényalkotási) hatáskörként definiálta.

Figyelemmel a hamarosan bekövetkező német megszállásra és az azt követő (különösen az 1943. évi „rendkívüli állapot” kihirdetése utáni) fejleményekre, külön említést érdemel végezetül a tervezet szerinti 76. § személyi szabadság védelmével kapcsolatos új rendelkezése (mely szerint „senkit sem lehet politikai vagy vallási meggyőződése miatt [...] szabadságában bármilyen formában korlátozni”), valamint az egyesülési és gyülekezési szabadság – nyilvánvalóan az éledező szélsőséges szervezetek ellen, közérdekből történő – korlátozásának szándéka az alkotmányos rend és a békés polgárok védelmében (83. és 84. §).

A bizottság június 28-án elkészült jelentésével a liberálisok nem értettek egyet, a *Folketing* azonban 1939. február 1-jén 96:32 arányban elfogadta azt (három konzervatív képviselő is ellene szavazott). Márciusban a Landsting is jóváhagyta (itt már 10 konzervatív tag szavazott ellene, és csak négy mellette),⁴⁵⁵ a javaslat azonban, bármennyire előremutató volt is, végül sajnos elbukott, az alkotmánymódosítás nehézsége, az alap törvény rugalmatlansága miatt.

Hiába fogadta azt el májusban – az alaptörvény 94. §-ában előírt eljárási rend szerint 1939. április 3-án újonnan megválasztott – *Rigsdag*, majd pedig a népszavazáson résztvevők 91,9 %-a is (966 277 igen szavazat 85 717 ellenében), ha ez az összes választópolgárnak „csak” a 44,46%-a volt, miközben az alkotmány fent hivatkozott szakasza 45 %-os szavazati arányt kívánt volna meg. Mindössze 11 762 szavazat hiányzott az alkotmány módosításához.⁴⁵⁶ Thorvald Stauning ezt követően úgy nyilatkozott, hogy személyes kudarcának tekinti az eredménytelen referendumot, John Christmas Møller pedig lemondott a Konzervatív Néppárt vezetéséről.⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ MILLER 1968, 40.

⁴⁵⁵ GERMER 1999, 2; KISS 1992, 7; MILLER 1968, 40.

⁴⁵⁶ GERMER 1999, 3; MILLER 1968, 40–41; ORFIELD 1953, 26, 31; SZENTE 2006, 66; Szűcs 2000, 85.

⁴⁵⁷ MILLER 1968, 41.

Dánia a náci megszállás idején

Ekkoriban már tudni lehetett, hogy a náci Harmadik Birodalom expanziója Dániát is el fogja érni. Ennek legbiztosabb jele a „meg nem támadási szerződés” megkötése volt 1939. március 31-én,⁴⁵⁸ amit egyenes (hitleri) logikával követett 1940. április 9-én az invázió. E tavaszi nap kora reggelén a német csapatok néhány óra leforgása alatt végigmaszíroztak Dánián, egy repülőkről terjesztett felhívás⁴⁵⁹ kíséretében, mely szerint ha a dán hadsereg nem áll ellen, a németek tiszteletben tartják az ország függetlenségét. Dánia az ultimátumot elfogadta – bár a királyi testőrség azért kötelességének érezte néhány lövés leadását, amikor a nácik az Amalienborg kastély előtti térre értek.⁴⁶⁰

Az angolok válaszul 1940. április 12-én elfoglalták a Feröer-szigeteket,⁴⁶¹ és ellenőrzésük alá vonták a dán hadiflotta mintegy kétharmadát. Dánia washingtoni nagykövete, *Henrik Kauffmann* úgy nyilatkozott, hogy a német bevonulás után „kormányja nincs abban a helyzetben, hogy szabadon hozzon döntéseket”, s erre tekintettel felajánlotta, hogy az észak-atlanti térségben igen nagy stratégiai jelentőségű Grönland szigetét helyezték amerikai „védelem” alá (ami 1941. április 9-én meg is történt).⁴⁶²

Mindez természetesen csak növelte a német ellenszenvet Dánia iránt, amely formálisan – az 1940. áprilisi német felajánlásnak megfelelően – független állam maradt. X. Keresztély király a megszállás éveit sem volt hajlandó változtatni kedves szokásán: a megszállás idején is minden reggel (testőri kíséret nélkül) kilovagolt palotájából. A főváros lakói kalap-

⁴⁵⁸ BOHN 2001, 114.

⁴⁵⁹ Palle Lauring szavaival: az *Oprop!* című röpirat „a dán, norvég és német nyelv reménytelen keverékén” íródott. LAURING 1960, 242.

⁴⁶⁰ LAURING 1960, 241.

A vérontást – „az igen csekély harcértékű védők és a világ akkori legkorszerűbb hadserege összecsapását” – maga X. Keresztély király akadályozta meg, aki személyesen adott parancsot a testőrségnek a tűz beszüntetésére. SZÜCS 2000, 37.

⁴⁶¹ KAN 1976, 263; ORFIELD 1953, 14.

⁴⁶² ALBÆK JENSEN, Jørgen: *The Position of Greenland and the Faroe Islands within the Danish Realm In European Public Law*, Vol. 9, 2/2003, 170–178, 171; GERGELY Ágnes: *Riportnapló Északról*. Bp., 1988, Szépirodalmi Könyvkiadó, 169–170; KAN 1976, 264; LAURING 1960, 245; ORFIELD 1953, 13–14.

juk lengetésével üdvözölték a bátor, idős uralkodót – és ennek a gesztusnak sokkal nagyobb volt a jelentősége, mint bármikor korábban.⁴⁶³

A belpolitikában változatlanul a szociáldemokratáknak volt vezető szerepük (a kormány élén 1942. május 3-án bekövetkezett haláláig Thorvald Stauning, majd *Vilhelm Buhl* állt), a nemzeti összefogás szempontjából pedig jelzésértéke volt, hogy a német inváziót követően, tárca nélküli miniszterként, liberális és konzervatív politikusok (köztük John Christian Møller) is csatlakoztak a kormányhoz.⁴⁶⁴ Ugyanakkor a hadügyek és külügyek német befolyás alá kerültek (utóbbi tárca élére már 1940 júliusában a megszállók által is elfogadott, Dánia semlegességét hirdető *Erik Scavenius* került),⁴⁶⁵ és 1941 nyarán német követelésre a kommunista pártot betiltották.⁴⁶⁶

A németek, mindezen engedmények ellenére, 1942 végén egyre egyértelműbbé tették, hogy elégedetlenek a dán kormányzat működésével (különösen azzal, hogy a megszállókkal szembeni rendszeres szabotázsakciók és az ellenállási mozgalom tagjai ellen a kormány semmilyen érdemi intézkedést nem hajlandó tenni). A király szeptember 26-án szűkszavú, szándékolatlan udvariatlan táviratban⁴⁶⁷ köszönte meg Hitler igen terjedős születésnapj jókívánságait, ami azonnal diplomáciai válsághoz vezetett a két ország között („táviratkrízis”: a német nagykövet visszahívása, a dán követ kiutasítása Berlinből).

A Führer emellett komolyabb válaszlépésekre is elszánta magát. Októberben Erik Scavenius külügyminisztert Berlinbe rendelte, aki onnan né-

⁴⁶³ LAURING 1960, 244; MILLER 1968, 43; Szűcs 2000, 38.

X. Keresztélyről – nagyrészt Leon Uris *Exodus* című, híres regényének köszönhetően – széles körben elterjedt az a legenda, hogy a zsidókkal való szolidaritás jegyében kítűzte mellére a sárga csillagot. Ez azonban nem igaz, mivel Dániában nem volt kötelező e megkülönböztető jelzés viselése. Ugyanakkor a király valóban kijelentette, hogy ha a németek azt bevezetik, ő maga is hordani fogja. GERGELY 1988, 111, 186–187.

A király 1941. december 31-én egyébként levélben köszöntötte *Marcus Melchior* főrabbit, kifejezte örömét, hogy a náciknak nem sikerült felgyújtaniuk a koppenhágai zsinagógát, s egyben boldog új évet kívánt az egész közösségnek. GERGELY 1988, 108–109; Szűcs 2000, 38.

⁴⁶⁴ MILLER 1968, 43.

⁴⁶⁵ BJØL 1986, 604.

⁴⁶⁶ KAN 1976, 278; MILLER 1968, 43.

⁴⁶⁷ „Nagyon köszönöm. Keresztély király.” [idézi GERGELY 1988, 187]. A távirat eredeti szövege: „Spreche meinen besten Dank aus. Chr. Rex”.

met követelések egész sorával érkezett vissza, melyek közül az egyik épp az volt, hogy Scavenius lépjen elő miniszterelnökké. A kormány kezdetben ellenállt, de végül azzal a kompromisszummal belement, hogy legalább a náciakat ne kelljen bevenni a kormányba. Buhl és a szintén szociáldemokrata *Alsing Andersen* kikerült a kabinetből, a liberális *Knud Kristensen* pedig lemondott. Először (és utoljára) fordult elő Dánia történelmében, hogy külföldi követelésre neveztek ki miniszterelnököt.⁴⁶⁸

Hitler *Werner Best* SS Gruppenführert állította a dániai „protektorátus” élére, és azt követelte, hogy a kormány tegyen határozott lépéseket a németekkel szembeni lakossági ellenállás megfékezésére. Best ugyanakkor igyekezett fenntartani annak látszatát, hogy a németek nem rúgják fel az 1940. áprilisi megállapodást, és – a katonai szempontból szükséges mértéken túl – nem sértik Dánia szuverenitását. Az alkotmány értelmében legkésőbb 1943. április 3-áig meg kellett tartani a parlamenti választásokat, mert akkor töltötte volna ki mandátumát az 1939-ben választott törvényhozás.

A németek kezdetben haboztak, de végül hozzájárulásukat adták ahhoz, hogy a voksolást március 23-án megrendezzék.⁴⁶⁹ Nem titkolt politikai várakozásuk, sőt elvárásuk az volt, hogy a *Frits Clausen* vezette dán náci párt (DNSAP) megerősödjék, és mint a Harmadik Birodalom meghoszszabbított keze, parlamentáris keretek között is bele tudjon szólni a dán belpolitikába. Mindez azonban nem vált valóra. Ellenkezőleg: a választás a dán nemzeti összefogás és ellenállás sikerét hozta. A voksoláson a választópolgárok közel 90 %-a vett részt, és 93,4 %-uk a koalíciós pártokra szavazott.⁴⁷⁰ A náciak mindössze a szavazatok 3 %-át tudták megszerezni, ami jól mutatja, hogy milyen támogatottságuk volt a megszállt Dániában a hitleri eszméknek.⁴⁷¹

Mivel az új kormány sem tett semmit a németekkel szembeni lakossági megnyilvánulások és a munkabeszüntetések megfékezésére, a náci megszállók – *Palle Lauring* szavait idézve – „elveszítették a fejüket”.⁴⁷² Utcai

⁴⁶⁸ MILLER 1968, 44.

⁴⁶⁹ MILLER 1968, 44.

⁴⁷⁰ A. Sz. Kant idézve: „A választások a dán demokrácia iránti hűség jegyében zajlottak le.” KAN 1976, 279.

⁴⁷¹ MILLER 1968, 44.

⁴⁷² LAURING 1960, 246.

lövöldözések kezdődtek, közel félezer embert ejtettek foglyul, megtámadták a hadsereg laktanyáit és a haditengerészet állásait. 1943. augusztus 28-án dr. Werner Best ultimátumot intézett a dán kormányhoz, melyben követelte a rendkívüli állapot kihirdetését, mindennemű sztrájktevékenység megtiltását, a német hatóságok felügyelte cenzúra bevezetését, valamint rögtönítélő bíróságok felállítását a rendbontók megbüntetésére.⁴⁷³

Scavenius kormánya a követeléseket visszautasította, és 1943. augusztus 29-én lemondott, mire a németek kihirdették a hadiállapotot. A dán hadiflotta elsüllyesztette saját hajóit, hogy azok ne kerülhessenek német kézre. X. Keresztély kijelentette, hogy a parlament jóváhagyása nélkül nem hajlandó új kormányt kinevezni. Innentől Dániának nem volt törvényes kormánya.⁴⁷⁴ Az irányítást a megszálló hatóságok vették át, és a beszéde miatt végképp „megbízhatatlannak” minősített idős uralkodó maga is fogságba került.

Az események azonban csak újult erőt adtak a dán ellenállásnak, amelyet korábban részben az illegális kommunisták, részben a Londonban székelő Dán Tanács szervezett. Az utóbbi még 1940 szeptemberében megalakult, 1941 decemberben a londoni dán követ is csatlakozott hozzá, 1942 májusában pedig John Christmas Møller lett az elnöke, aki közben Londonba emigrált. A hadiállapot kihirdetését követően, 1943. szeptember 16-án létrejött a Szabadság Tanács (*Frihedsråd*), amelyben immár minden ellenálló szervezet egységesen részt vett, a konzervatívoktól egészen a kommunistákig, s amely most már nyílt szabadságharcot hirdetett a megszállókkal szemben.⁴⁷⁵

A dán ellenállás nemzetközileg talán legismertebb (vitathatatlanul egyik legsikeresebb) szabotázsakciója a dániai zsidók deportálásának megghiúsítása volt. A németek 1943. október 1-jén „titkos parancsot” adtak ki arról, hogy a zsidósággal szembeni náci politikát Dániában is érvényre kell juttatni (ami – Palle Lauringot idézve – a megszállók egyik „legsúlyosabb ostobasága” volt).⁴⁷⁶ Az ellenállás azonban már szeptember végén tuda-

⁴⁷³ MILLER 1968, 45–46.

⁴⁷⁴ KAN 1976, 279; MILLER 1968, 45–46.

⁴⁷⁵ KAN 1976, 279; MILLER 1968, 45, 47.

⁴⁷⁶ LAURING 1960, 246; MILLER 1968, 46.

Megjegyzendő, hogy Werner Best kétségbeesetten próbálta Hitler előtt demonstrálni, hogy feltétlen hűséggel szolgálja a náci birodalmat, korábban ugyanis többször felelősségre vonták Dániában tanúsított „engedékeny” magatartása miatt. Szűcs 2000, 37–38.

mást szerzett a készülő intézkedésről, és október első napjaiban éjszakánként mintegy hétezer dán zsidót sikerült halászcsonakokon Svédországba menekíteni. A nációk így csak 481 főt tudtak elfogni és Theresienstadtba hurcolni, ráadásul svéd közbenjárásra velük szemben sem merték alkalmazni a kelet-európai sorstársak esetében követett bánásmódot, így túlnyomó részük túlélte a világháborút.⁴⁷⁷

A nációk másik „felfoghatatlanul ostoba” tette 1944. január 4-én *Kai Munk* lelkész, költő és drámaíró meggyilkolása volt, akit – megszokott módon – tarkón lőttek.⁴⁷⁸ Lehet, hogy más megszállt országokban ezek az értelmetlen, brutális akciók alkalmasak voltak a lakosság megfélemlítésére, Dániában azonban a maradék hezitálókat is a németek ellen fordították. Egymást érték a sikeresebbnél sikeresebb szabotázsakciók (köztük egy fegyvergyár felrobbantása és az 1944. nyári általános sztrájk),⁴⁷⁹ és kevés nemzet ünnepelte olyan egységben és egyöntetű boldogsággal a felszabadulást, mint a dánok, amikor 1945. május 4-én a londoni rádió közzétette, hogy az Észak-Németországban, Hollandiában és Dániában harcoló német csapatok Montgomery marsall előtt letették a fegyvert.⁴⁸⁰

4.5. A háború utáni évek

Az alkotmányreform gondolatának felélesztése

Erik Scavenius kormányának 1943. augusztus 29-ei lemondásával megszűnt az alkotmányos jogfolytonosság Dániában. A felszabadulást követően X. Keresztély az utolsó szociáldemokrata miniszterelnököt, Vilhelm

⁴⁷⁷ Az akciót a német történész, Robert Bohn „egyedülállóan szolidárisnak” nevezi. BOHN 2001, 116; lásd még KAN 1976, 280; Szűcs 2000, 38.

A „svéd útnak” nevezett mentőakcióról lásd bővebben GERGELY 1988, 104, 118, 123, 142–143, 147–155, 185–186, 194, 198. [Gergely Ágnes egyik riportalánya, *Henning Poulsen* történészprofesszor megjegyzi, hogy a szabotázsról Werner Best főkörmányzó is tudott, de nem kívánt ellene fellépni. – GERGELY 1988, 186.]

⁴⁷⁸ LAURING 1960, 247.

⁴⁷⁹ GERGELY 1988, 181; KAN 1976, 280; LAURING 1960, 248–249; MILLER 1968, 47.

⁴⁸⁰ GERGELY 1988, 110; LAURING 1960, 251; MILLER 1968, 48.

Buhl kérte fel, hogy alakítson kormányt a demokratikus pártok, valamint a Szabadság Tanács tagjaiból. A kommunista pártot törvényen kívülé nyilvánító jogszabályokat hatálytalanították, május 16-án pedig törvényben biztosították nekik három képviselői helyet a Folketingben (azaz annyit, amennyit 1939-ben, a részvételükkel tartott utolsó választáson szereztek).⁴⁸¹

Az ideiglenes nemzeti egységkormányban a Dániába visszatért John Christmas Møller lett a külügyminiszter, és a további kormánytagok is olyan ismert (és a későbbi dán történelemben is fontos szerepet játszó) politikusok voltak, mint négy későbbi miniszterelnök, a szociáldemokrata *Hans Hedtoft* és *Hans Christian Hansen*, valamint a liberális *Knud Kristensen* és *Erik Eriksen* vagy éppen a kommunista *Aksel Larsen* (a Szocialista Néppárt későbbi alapítója).⁴⁸²

Az ideiglenes kormány októberre alsóházi választásokat íratott ki, amelyen a szociáldemokraták érzékeny veszteséget szenvedtek (elsősorban az ellenállási mozgalomban hírnevet szerzett, 18 mandátumhoz jutó Dán Kommunista Párt javára),⁴⁸³ és végül a liberálisok (*Venstre*-pártiak) tudtak Knud Kristensen vezetésével kisebbségi kormányt alakítani, amelyet kívülről támogattak a konzervatívok és a radikálisok.⁴⁸⁴ Ez a kormány azonban a dél-slesvigi dán szeparatista törekvéseket támogató politikája miatt, bizalmatlansági indítvány eredményeképpen megbukott.⁴⁸⁵ Kristensen után előbb (1947-től) a szociáldemokrata Hedtoft, majd (1950-től) a liberális Eriksen alakított kormányt.⁴⁸⁶

1946. február 9-én a kormány alkotmány-előkészítő bizottságot hozott létre, amely összetételében nagyon hasonló volt az 1937. évihez: Kristensen miniszterelnök lett az elnöke, ezen kívül tagja volt még két további kormánytag (az igazságügy- és a belügyminiszter), valamint a Rigsdag 22 képviselője, akik közül tizenhatan korábban miniszterek voltak (néhányan pedig már részt vettek a korábbi alkotmány-előkészítő bizottságban is).

⁴⁸¹ MILLER 1968, 48–49.

⁴⁸² MILLER 1968, 48.

⁴⁸³ BOHN 2001, 119; KAN 1976, 290–291.

⁴⁸⁴ KAN 1976, 291; MILLER 1968, 49.

⁴⁸⁵ KAN 1976, 299; MILLER 1968, 142; ORFIELD 1953, 13.

⁴⁸⁶ KAN 1976, 304–305; ZSUFFA Ákos: Dánia alkotmánya In *Parlamenti levelek*, 3/1997, 12–14, 12.

A deputáció munkáját külső szakértőként két jogászprofesszor, a Folketing főtitkára, valamint a miniszterelnöki hivatal egy köztisztviselője segítette.⁴⁸⁷

A testület vizsgálat alá vette huszonöt ország (köztük Nagy-Britannia, Franciaország, Norvégia, Svédország, Finnország, az Egyesült Államok, valamint a Szovjetunió és a Mongol Népköztársaság) alkotmányát. A bizottság plenáris üléseken és albizottságokban végezte munkáját. Számos szervezet adott írásbeli véleményt: így például ifjúsági csoportok javasolták a választói korhatár 21 évre történő leszállítását, a baptisták az államegyház és más felekezetek közötti viszony tárgyában javasoltak módosításokat, és több társadalmi szervezet és érdekképviselő javasolta a svéd *justitieombudsmand*hoz hasonló intézmény felállítását.⁴⁸⁸

A deputációnak valóban igen sok érdeket kellett összehangolnia, a választójogi korcenzus csökkentésétől egészen Grönland parlamenti reprezentációjának megteremtéséig (amely Szenté Zoltánt idézve „formálisan még mindig dán gyarmatnak számított, ezért az ENSZ Dániát gyarmattartó hatalomnak tekintette, ami nem volt kellemes a demokratikus Dánia számára”).⁴⁸⁹

A legfontosabb cél persze a kétkamarás struktúra megszüntetése volt. A pártok véleménye e tekintetben 1939 óta érdemben alig változott. A szociáldemokraták, a radikálisok, a konzervatívok, a kommunisták és a jogszövetségi egykamarás törvényhozást akartak, míg a liberálisok inkább a felsőházra vonatkozó szabályok megreformálásában látták a megoldást (végül 1951-ben ők is beleegyeztek az unikamerális rendszerbe). Érdekes, hogy a négy külső szakértő közül hárman (*Alf Ross* és *Poul Andersen* jogászprofesszorok, valamint *Jens Møller*, a Folketing titkára) a kétkamarás rendszer megtartását javasolták, de a bizottság elvetette a javaslatukat.⁴⁹⁰

A *Venstre* annak fejében volt hajlandó elutasító álláspontját megváltoztatni, hogy „a parlamenti többség ellensúlyozására közvetlen demokratikus elemeket emelnek be az alkotmányba”.⁴⁹¹ A szociáldemokraták csak néhány kivételes esetben tartották ezt elfogadhatónak, a liberálisok,

⁴⁸⁷ MILLER 1968, 52.

⁴⁸⁸ MILLER 1968, 52–53.

⁴⁸⁹ SZENTE 2006, 274. Lásd még LAURING 1960, 255.

⁴⁹⁰ MILLER 1968, 53.

⁴⁹¹ SZENTE 2006, 296; ZSUFFA 1997, 12.

konzervatívok és radikálisok viszont a parlamenti kisebbség vagy a választópolgárok meghatározott arányának indítványára általános jelleggel támogatták ezt az intézményt.⁴⁹² A szocdemek azt javasolták, hogy ha egy parlament által elfogadott törvényt népszavazásra bocsátanak, a vétóhoz a népszavazáson résztvevők többségének, valamint az összes választópolgár legalább 40 %-ának ellenszavazata legyen szükséges. A többi párt az utóbbi esetben a 30 % mellett foglalt állást, és a szociáldemokratáknak be kellett adniuk a derekukat.⁴⁹³

Éles vita alakult ki a választójogi korhatár megállapítása kapcsán is. A szociáldemokraták, a radikálisok, a konzervatívok és a Jogszövetség a 21 éves kort, míg a fegyveres ellenállási mozgalomban elsősorban fiatalokkal részt vevő kommunista párt a 18. életévet javasolta. Az e kérdésben is a konzervatívoknál is konzervatívabb liberálisok ugyanakkor ragaszkodtak a (*Folketingre* nézve addig is hatályos) 25 évhez – de jelezték, hogy a kompromisszum érdekében legfeljebb 23 évig el tudnak menni.⁴⁹⁴

1949 márciusában végül – a kommunisták kivételével – a *Venstre* által végző kompromisszumként javasolt 23 éves korban egyeztek meg azzal a feltétellel azonban, hogy az alkotmánymódosítás tervezetét az 1949–50. évi ülészakon el kell fogadni. Mivel végül erre nem került sor, a meg egyezés érvényét veszítette. 1952 januárjában ezért úgy határoztak, hogy népszavazás döntsön a 21 vagy 23 év tárgyában, és azon minden, 21. életévét betöltött állampolgár részt vehessen.⁴⁹⁵

Az alkotmányrevízió sikeressége érdekében kiemelt politikai ügyként kezelték a trónöröklési rend módosítását is. A X. Keresztély 1947-ben bekövetkezett halála óta uralkodó, népszerű IX. Frigyesnek három leánygyermek is volt, fia viszont egy sem, így az 1853-as utódlási szabályok szerint az öccse örökölte volna a trónt, ami „annak mentális állapota miatt, mondhatni, nem volt kívánatos”.⁴⁹⁶ Az elképzelés tehát az volt, hogy a nőutódok számára is biztosítani fogják az öröklés jogát azzal, hogy a legidősebb leánygyermek a legifjabb fiúgyermek után következhet a sorban.⁴⁹⁷

⁴⁹² MILLER 1968, 53; ZSUFFA 1997, 12.

⁴⁹³ MILLER 1968, 53.

⁴⁹⁴ MILLER 1968, 53; ZSUFFA 1997, 13.

⁴⁹⁵ MILLER 1968, 54; ZSUFFA 1997, 13.

⁴⁹⁶ SZENTE 2006, 274.

⁴⁹⁷ GERMER 1999, 3; SZENTE 2006, 275.

A bizottság jelentése végül 1953. januárra készült el, és ennek alapján a kormány még februárban el is készítette az alaptörvény módosítására vonatkozó javaslatot, melyet a kommunisták kivételével minden parlamenti párt támogatott. A szavazásra 1953. február–márciusban került sor, és a javaslat elsöprő többséggel diadalmaskodott: a *Folketing* 131:8 arányban (a hét kommunista, valamint egy konzervatív képviselő ellenszavazatával, három liberális tartózkodás mellett), a *Landsting* pedig 61:7 arányban (hat liberális és egy konzervatív ellenszavazattal, egy-egy liberális és konzervatív tartózkodás mellett) fogadta el az új alkotmány tervezetét.⁴⁹⁸

A változatlanul érvényes alkotmánymódosítási eljárási szabályok értelmében a király feloszlatta a parlamentet, és 1953. április 21-én új parlamenti választást tartottak, ahol a *Folketing* összetételében nem történt jelentős változás. Eriksen miniszterelnök a szokásoknak megfelelően felajánlotta lemondását, de a pártok kérésére ezt visszavonta, hogy a kormányváltás ne akadályozza az alkotmányozási folyamatot. Májusban az új parlament hasonlóan meggyőző többséggel hagyta jóvá az alaptörvényt, mint a korábbi.⁴⁹⁹

1953. május 28-án megtartották a kettős népszavazást (az alkotmányrevízió, valamint a választójogi korhatár megállapítása tárgyában). A referendumon a résztvevők nagy többsége, s egyben a választópolgárok 45,76%-a (1 183 292 fő) igennel szavazott (319135 szavazat ellenében), így az alkotmány módosítása sikeresnek bizonyult – bár megjegyzendő, hogy szinte pontosan annyival, körülbelül húszszerrel volt több igen szavazat a megkívánt minimumhoz képest, amennyi 1939-ben hiányzott.⁵⁰⁰

IX. Frigyes az új alaptörvényt hagyományhű módon június 5-én, vagyis „az alkotmány napján” írta alá.⁵⁰¹ Az alkotmányt módosító referendum eredményessége az elemzők szerint elsősorban annak volt köszönhető, hogy az alaptörvény módosítását a trónöröklési rend megváltoztatásával

⁴⁹⁸ MILLER 1968, 54; ZSUFFA 1997, 13.

A kommunista párt az alkotmány azon tervezett rendelkezése ellen tiltakozott, mely szerint a nemzeti szuverenitás nemzetközi szervezetekre részlegesen átruházható (ebben ugyanis az amerikai befolyás lehetőségét látta). KAN 1976, 320–321; MILLER 1968, 54.

⁴⁹⁹ MILLER 1968, 54; ZSUFFA 1997, 13.

⁵⁰⁰ GERMER 1999, 3; SZENTE 2006, 276; MILLER 1968, 55; ZSUFFA 1997, 13.

⁵⁰¹ MILLER 1968, 55.

kapcsolták össze.⁵⁰² A másik tárgykörben a szavazók többsége (840 815 : 700 122 arányban) a 23 éves korhatár mellett döntött. Végezetül említést érdemel, hogy a népszavazáson mintegy félmillióval kevesebb választópolgár vett részt, mint az áprilisi parlamenti választásokon.⁵⁰³

Az 1953. évi alkotmány rövid áttekintése

Dánia új alkotmánya a korábbiak hagyományait követte: az 1849. júniusi alaptörvényre épül, akár annak újbóli átdolgozott kiadásának is tekinthető. A változások ugyanakkor most lényegesen mélyrehatóbbak, mint akár az 1866., akár az 1915. évi alkotmány esetében. Az 1920. évi alkotmányrevízióval beiktatott szabályokat nagyrészt meghagyták, több tekintetben pedig az 1939. évi – sikertelen – alkotmánymódosítási tervet támazkodtak.⁵⁰⁴

Az I. fejezet új rendelkezéssel indít: az 1. § kimondja, hogy az alaptörvény Dánia minden részére érvényes (ezen a Dán Királyság mellett a Feröer-szigetek és Grönland értendő).⁵⁰⁵ A 2. § (korábbi 1. §) szövegezése is módosult: a kormányforma („korlátozott monarchia”) korábbiakhoz hasonló deklaráció mellett ugyanis nemcsak azt mondja, hogy a királyi hatalom örökletes, hanem kifejezetten utal az új, 1953. március 27-ei trónöröklési szabályokra, mely szerint a trón férfi- és nőörökösökre egyaránt átszállhat. A következő két szakasz (hatalmi ágak meghatározása és az evangélikus felekezet államegyházi jellegének biztosítása) változatlan, akárcsak a teljes II. fejezet, amely a király pozíciójával foglalkozik.

A végrehajtó hatalomról szóló III. fejezet már több ponton is eltér az előző alaptörvényekből megismert szabályozástól: a 15. § expressis verbis szabályozza a miniszterek politikai felelősségének kérdéskörét, a 19. § pedig a király (valójában a kormány) külügyi és hadügyi hatásköreit korlátozza a parlamentarizmus kívánalmai szerint. Teljesen új rendelkezést tartalmaz a 20. §, lehetővé téve a szuverenitás nemzetközi szervezetekre történő rész-

⁵⁰² ALBÆK JENSEN, Jørgen: Denmark. Constitutional Law In *European Review of Public Law*, Vol. 10, 4/1998, 1145–1153, 1145; NANNSTAD 2003, 57.

⁵⁰³ MILLER 1968, 55.

⁵⁰⁴ Az 1953. évi alkotmányt magyar fordításban közli KISS 1992, 15–31.

⁵⁰⁵ FLAMM László: Dánia In KARDOS József – SIMÁNDI Irén (szerk.): *Európai politikai rendszerek*. Bp., 2004, Osiris Kiadó, 177–193, 180; GERMER 1999, 4; KISS 1992, 7.

leges átruházását. Az országgyűlés összehívásával, elnapolásával és feloszlásával kapcsolatos korábbi szabályok (1915. évi alkotmány 19–22. §-a) eltűntek az alkotmányszövegből, és a törvények 30 napon belüli kihirdetése is formális uralkodói joggá vált, a korábbi vétőjog helyett (22. §).

A parlament szerkezetéről, összetételéről szóló IV. fejezet legfőbb újdonsága a bikamarális rendszer megszüntetése. A parlament az 1953-as alkotmány hatálybalépésétől kezdve a korábbi alsóházzal egyenlő, és a *Folketing* (népgyűlés) nevet viseli. Legfeljebb 179 tagból áll, akik közül a 28. § szerint kettőt-kettőt a Feröer-szigeteken, illetve Grönlandon,⁵⁰⁶ a fennmaradó tagokat pedig Dánia területén választják; általános, közvetlen és titkos választójog alapján (*ved almindelige, direkte og hemmelige valg*, 31. §). A király – ellenjegyzéssel – bármikor kiírhat új választásokat, de a gyakorlatban az a szabály érvényesül, mely szerint az erre vonatkozó kezdeményezés joga a miniszterelnököt is megilleti (32. §).

Az V. fejezet a törvényhozás működésével, a törvényalkotás menetével foglalkozik, és szintén tartogat újdonságokat a korábbi szabályokhoz képest. A 35–36. § részletesen szabályozza az ülészakokat, viszonylag kevés mozgásteret engedve a királynak az ettől való eltérésre („amennyiben a király ennél korábbi időpontra nem hívta össze, az újonnan megválasztott *Folketing* a választások napjától számított tizenkettedik munkanapon, déli 12:00 órákor tartja alakuló ülését”, 35. §). A 39. § ráadásul kimondja, hogy az ülészakokon belül az egyes üléseket a házelnök hívja össze.

Az alkotmány 42. §-a a törvényalkotás folyamatát a népszavazás intézményével egészítette ki, a költségvetési, pénzügyi törvények kivételével (az 1939. évi alkotmánymódosító javaslatához hasonlóan). A parlamenti ellenőrzés a számvizsgálók mellett a polgári és katonai közigazgatást kontrolláló egy vagy két személy kinevezésével bővült (55. §, melynek alapján megszületik a dán *ombudsmand* intézménye).

A bírói hatalom (VI. fejezet) kapcsán említést érdemel, hogy némiképp változtak a Birodalmi Bíróságra vonatkozó szabályok (59. §), és részletesebbek a közigazgatási ügyek bírósági felülvizsgálatára irányadó rendelkezések is (63. §). Az egyházzal foglalkozó VII. fejezet nagyrészt szó szerint azonos a korábbi, 1849 óta változatlan szabályozással, a 70. § viszont a lelkiismereti

⁵⁰⁶ SZENTE 2006, 275.

és vallásszabadság kapcsán a hitbéli meggyőződés (*trosbekendelse*) mellett a származáson (*afstamning*) alapuló megkülönböztetést is tilalmazza.

A VIII. fejezet az állampolgárok jogait taglalja, és itt is megfigyelhető, hogy a szabályozás sokkal részletesebb: a korábbi, döntően deklaratív rendelkezéseket több helyen garanciális szabályok egészítik ki. Az új 71. § az 1939. évi alaptörvény-módosító tervezetből már ismeretes: „senkinek a személyes szabadságát nem szabad politikai vagy vallási meggyőződése, illetőleg származása miatt bármilyen formában korlátozni”. A 73. § (tulajdon szabadsága) a kisajátítással kapcsolatos, a korábbinál részletes szabályozással egészült ki. Az egyesülés és gyülekezés szabadsága kapcsán – szintén az 1939-es javaslatához hasonlóan – a béke, a köznyugalom és közrend fokozott védelme emelendő ki.

Teljesen új fejezet (a IX.) foglalkozik az autonómia kérdéskörével és Izlanddal. Előbbi kapcsán az alkotmány 86. §-a kimondja, hogy a helyhatósági választójog azonos a parlamentivel, a Feröer-szigetek és Grönland vonatkozásában pedig külön törvény állapítja meg a választásra jogosultság alsó korhatárát. A 87. § pedig Izland polgárai számára garantálja a dán állampolgárokéval egyenlő jogokat, aminek kevés gyakorlati jelentősége van, hiszen a sziget még az 1918-tól fennállt perszonáluniót sem kívánta tovább fenntartani Dániával, és 1944-ben, népszavazás alapján független köztársasággá vált.⁵⁰⁷

A legfontosabb újdonságok fentiek szerinti vázlatos áttekintése után a következőkben az egyes alkotmányos alapintézményeket és a hozzájuk kapcsolódó alkotmányos és törvényi szabályozást részletesebb vizsgálat alá vesszük – immár nem az alaptörvény szerkezetét, hanem ettől eltérő logikát követve. Elsőként a törvényhozással, majd a végrehajtó és a bírói hatalommal foglalkozunk, végezetül az állampolgári jogok alakulását, a rájuk irányadó főbb rendelkezéseket és néhány speciális alkotmányos szabályt és intézményt (szuverenitástranszfer; népszavazások; *ombudsmand*; a Feröer-szigetek és Grönland jogállása) mutatunk be.

⁵⁰⁷ ORFIELD 1953, 13. Megjegyzendő, hogy az Izlandon 1944. május 20–23-án megtartott referendumon a résztvevők 97 %-a szavazott a Dániával fennálló unió megszüntetése mellett, 95 % pedig a köztársasági államforma mellett voksolt.

Érdekeség, hogy a 2005. februári dániai választásokon a belügyminisztérium adatai szerint huszonhat, „dán állampolgári jogait fenntartó” izlandi polgár vett részt. Lásd az alkotmány angol nyelvű kommentárját, http://www.folketinget.dk/pdf/Min_Grundlov_eng.pdf [letöltés ideje: 2008. július 13.], a továbbiakban MY CONSTITUTIONAL ACT, 42.

V. DÁNIA

HATÁLYOS ALKOTMÁNYA

ÉS POLITIKAI RENDSZERE

5.1. A törvényhozó hatalom

A Folketing szervezete

Az 1953. évi dán alkotmány 3. § első fordulata értelmében a törvényhozó hatalmat (*lovgivende magt*) a király és a *Folketing* együttesen gyakorolja. A korábbi fejezetből láthattuk, hogy a király szerepe a parlamentben és a törvényalkotási folyamatban jelképpessé vált, így leszögezhetjük, hogy a törvényhozó hatalom tényleges letéteményese az egykamarás országgyűlés. Az 1939. évi népszavazáson megíúsult alkotmánymódosítási javaslatban már történt kísérlet a *Landsting* eltörlésére, azonban a *Folketing*ből választott *Rigsting*gel még kvázi-bikamarális maradt volna a parlament.

A második világháború utáni alkotmányozás során ez az átmeneti megoldás is meghaladottá vált, ami egyben terminológiai változást is jelentett. A *Rigsdag* kifejezés, amely már a rendi korban is az (igen ritkán tartott) általános gyűlést jelentette, 1849-től pedig a polgári parlament szinonímája volt, megszűnt létezni. Az alkotmányozó bizottság egyébként nem tudott döntést hozni az egykamarás parlament neve tekintetében, és a parlamenti szavazáson győzött a *Folketing* elnevezés (azaz a korábbi alsóház neve).⁵⁰⁸ A magyar alkotmánytörténetből vett példával ez a döntés olyan

⁵⁰⁸ MILLER 1968, 54; ZSUFFA 1997, 13.

volt, mintha a Felsőház megszűnését követően a magyar Országgyűlés a Képviselőház nevet kapta volna.⁵⁰⁹

A *Folketing* szervezetével, működésével kapcsolatban az általános szabályokat az alkotmány korábbiakban ismertetett V. fejezete (35–39. §) tartalmazza. Ezek sokkal részletesebbek, mint a régebbi alaptörvényekben szereplő hasonló normák, ugyanakkor természetesen a parlamenti önszabályozás joga továbbra is fennáll: az alkotmány 48. §-a értelmében a *Folketing* jogosult – sőt, szigorú értelmezés szerint köteles is – a belső eljárási szabályait megalkotni (*Folketinget fastsætter selv sin forretningsorden*), a működés és rendfenntartás normáit is ideértve.

Az első házszabály elfogadására 1850. február 11-én került sor, a jelenleg hatályos dokumentum pedig 1953. december 17-én született.⁵¹⁰ Ez a dokumentum rendelkezik bizonyos tisztségviselőkről és feladatköreikről (*formand*, azaz a házelnök és helyettesei, jegyzők),⁵¹¹ III. fejezete pedig (az alkotmány 51. §-ában foglalt felhatalmazás alapján) a bizottságokra vonatkozó szabályozást tartalmazza.

Az 1970-es évek elejéig az ad hoc bizottságok rendszere volt meghatározó a *Folketing*ben (egyres törvényjavaslatok megvitatására hoztak létre bizottságokat), azonban ekkor már a parlamentnek olyan sok javaslat kellett foglalkoznia, hogy ésszerűbbé vált az állandó szakbizottságok rendszerének meghonosítása. 1972-ben reformálták meg a bizottsági rendszert,⁵¹² melynek során 23 szakbizottság jött létre, amelyek a házbizottsággal és a mandátumvizsgáló bizottsággal kiegészülve adják a 25 állandó bizottságot.

A szakbizottságok logikus módon, azaz a különböző fontosabb kormányzati, közigazgatási szakterületek szerint jöttek létre (pl. európaiügyi, pénzügyi, védelmi, vallásügyi stb. bizottság). A házbizottság 21 tagú

⁵⁰⁹ E sorok írója egyébként alkotmánytörténeti tévedésnek tartja az Országgyűlés szó használatát az egykamarás parlamentre, és az 1920–26 között – illetőleg rövid ideig 1945 után is – alkalmazott Nemzetgyűlés kifejezést érezné szerencsésebbnek (persze aligha várható e tekintetben változás a Magyar Köztársaság Alkotmányában).

⁵¹⁰ A *Folketing* házszabályának angol nyelvű, 2004 augusztusától hatályos szövegét lásd <http://www.folketinget.dk/BACGRUND/00000048/00475556.htm> [letöltés ideje: 2008. június 14.].

⁵¹¹ A házelnök a hagyomány szerint mindig a legnagyobb létszámú frakcióval rendelkező parlamenti párt tagja. MILLER 1968, 130.

⁵¹² DAMGAARD 1992, 39.

(ennek automatikusan tagja, sőt elnöke a házelnök, és szintén tagjai a ház elnökhelyettesei), a többi állandó bizottság pedig 17 főből áll (összetételük tükrözi a parlamenti erőviszonyokat).⁵¹³ A bizottságok szerepe igen jelentős, ugyanis a plenáris ülésen rendszerint az ő jelentései (*betænkninger*) alapján döntenek.⁵¹⁴

Az alkotmány 51. §-a lehetővé teszi a *Folketing* számára, hogy közérdekű ügyek feltárására vizsgálóbizottságokat hozzon létre, amelyek a hatóságoktól és az állampolgároktól egyaránt jogosultak írásban és szóban információt, beszámolást kérni. Ez a rendelkezés 1849 óta része Dánia alaptörvényének, azonban mindössze ötször állítottak fel ilyen vizsgálóbizottságot. Utoljára 1945 júniusában jött ilyen testület létre, melynek az volt a feladata, hogy a német megszállás idején tevékenykedő miniszterek személyes felelősségét vagy annak hiányát állapítsa meg. Azóta – így az 1953. évi alaptörvény hatályba lépése óta – nem hoztak létre újabb vizsgálóbizottságot, hanem a kormány és a parlament inkább bírakat szokott megbízni ilyen jellegű, nyomozati feladatokkal („bizottsági bírák”).⁵¹⁵

A törvényalkotási folyamat

A törvényalkotás menetével kapcsolatban is az alkotmány adja meg a kereteket. Törvényjavaslatot (*lovforslag*) a király (a végrehajtó hatalom), valamint a *Folketing* bármely tagja is előterjeszthet. A javaslatokat a korábbi szabályozáshoz hasonlóan három olvasatban (*tre gange*) kell megtárgyalni, és csak a harmadszori tárgyalást követően lehet elfogadni őket (alkotmány 41. § (2) bekezdése). A képviselők kétötödének indítványára a harmadik olvasat a második tárgyalás után csak tizenkét munkanap elteltével kezdődhet (a költségvetési, adó- és pénzügyi, állampolgársági és kisajátítási törvények kivételével). Mindennek akkor lehet jelentősége, ha ezzel sikerül a javaslat tárgyalását az új választásokig, azaz a parlament mandátumának megszűnéséig elodázní, ugyanis ilyen esetben az automatikusan érvényét veszti (41. § (4) bekezdés).

⁵¹³ DAMGAARD 1992, 39.

⁵¹⁴ DAMGAARD 1992, 40.

⁵¹⁵ NANNSTAD 2003, 64.

A törvényalkotási eljárás részletes szabályait a házsabály IV. fejezete tartalmazza.⁵¹⁶ A 10. § (3) bekezdése előírja, hogy a kormány köteles az általa egy adott ülészakon elfogadtatni kívánt javaslatok többségét az éves ülészak elején, mégpedig legkésőbb április 1. napjáig előterjeszteni. A törvényjavaslatok alkotmány 41. §-a szerinti első olvasatára azt követően öt nappal kerülhet legkorábban sor, hogy a tervezetet a képviselők kezhez kapták [házsabály 11. § (1) bekezdése]. Az első olvasat végén dönti el a ház, hogy szükséges-e a javaslat bizottsági megtárgyalása. Az első és a második olvasat között legalább két napnak kell eltelnie [12. § (1) bekezdés], a harmadik tárgyalásra pedig legkorábban a javaslat betérjesztését követő harminc és a második olvasat lezárultát követő két nap elteltével kerülhet sor [13. § (1) bekezdés].

A javaslatok megtárgyalása során a *Folketing* először a módosító indítványokat vitatja meg, majd ezt követően kerül sor a teljes törvényjavaslat megvitatására. A folyamat értelemszerűen szavazással zárul [13. § (3) bekezdés]. Ha a ház a javaslatot elfogadta, azt a miniszterelnökhöz kell továbbítani. Ezt követően három munkanap áll a parlamenti képviselők rendelkezésére, hogy éljenek az alkotmány 42. §-a szerinti jogukkal (a törvényjavaslat népszavazásra bocsátása, amiről később bővebben is szó esik majd), mely esetben a *Folketing* érvénytelennek nyilvánítja az elfogadásról szóló döntését.

Amennyiben nincs ilyen kezdeményezés, vagy az alkotmány azt zárja [mint a költségvetési, adó- és pénzügyi, állampolgársági, illetve ki-sajátítási törvények esetében, lásd az alkotmány 42. § (6) bekezdését], a királyhoz kell felterjeszteni a parlament által elfogadott törvényt, aki azt az alkotmány 22. §-a alapján harminc napon belül aláírja. Ez az alkotmányos rendelkezés elvben magában foglalja azt az eshetőséget is, hogy a király megtagadja az aláírást (ami vétót jelentene), azonban 1865 óta erre egyszer sem került sor. A törvényhozó hatalmat az alaptörvény 3. § első fordulatában foglalt szabállyal ellentétben ténylegesen már nem a király és a parlament közösen, hanem – a vétó szokásjogi úton történt „elenyészésével” – csak ez utóbbi gyakorolja.⁵¹⁷ Az államfői hatalom új

⁵¹⁶ A folyamat kiváló összefoglalását lásd NANNSTAD 2003, 70–74.

⁵¹⁷ ORFIELD 1953, 30.

értelmezése szerint egyébként nem is az uralkodónak, hanem a koránynak lenne vétőjoga.⁵¹⁸

A mindennapi törvényalkotási munkához képest kiemelt jelentőségű az alkotmány mint Dánia alaptörvényének módosítása. Az alkotmány 88. §-a ezzel kapcsolatban mindenekelőtt – a korábbi szabályozáshoz hasonló módon – leszögezi, hogy ez is a *Folketing* feladata, vagyis az alkotmány-módosításra vonatkozó javaslat formálisan ugyanolyan törvényjavaslat, mint az összes többi. A hárszabály V. fejezete [16. § (1) bekezdése] anynyi megkötést azonban tartalmaz, hogy már a javaslat címében is fel kell tüntetni, hogy a proposíció az alkotmányt érinti.

Az elfogadás menete ugyanakkor – mint láthattuk, és mint már az 1849. évi első alkotmányszövegben is megfigyelhettük – eltér a „rendes” törvényjavaslatokra vonatkozó eljárási szabályoktól, ugyanis az alkotmány-módosítást két egymást követő országgyűlésnek kell jóváhagynia [megjegyzendő, hogy ez esetben értelemszerűen nem érvényesül az alkotmány 41. § (4) bekezdésében foglalt sajátos „parlamenten belüli zsebvétő”, tehát a választások megtartása nem teszi érvénytelenné a véglegesen még el nem fogadott indítványt]. Tudjuk ugyanakkor, hogy még az újonnan választott *Folketing* általi elfogadás sem elegendő, ugyanis (az 1915. évi alaptörvény szabályaihoz hasonlóan, a kötelező minimális szavazatarány kis mértékű változtatásával) népszavazást is kell tartani a kérdésben. A képviselők tehát csak előkészítik az alkotmány módosítását, míg a végző döntést a nép mondja ki.

Az alaptörvény nem határozza meg pontosan, hogy milyen kérdések lehetnek törvényalkotás tárgyai, azonban bizonyos kötelező tárgyköröket definiál (ezeket nevezzük kizárólagos törvényhozási hatásköröknek). Ilyen a klasszikus adókvetés és újoncozás, valamint az államkölesönök felvétele (43. §), a külföldiek honosítása és a külföldiek ingatlanszerzésének szabályozása (44. §), de természetesen a költségvetés és zárszámadás (45–47. §), valamint a kisajátítás és az egyéb állampolgári jogokat érintő szabályozások is.

⁵¹⁸ NANNSTAD 2003, 59; TAKÁCS Tamara: Dán Királyság In CHRONOWSKI Nóra – DRINÓCZI Tímea (szerk.): *Európai kormányformák rendszertana*. Bp., 2007, HVG-Orac, 213–227, 222.

A parlamenti ellenőrzési jogok

Az eddig említett önszabályozási, valamint törvényhozó (és alkotmányt módosító) jogkörökön túl a *Folketing* nem kevésbé fontos joga – a parlamentarizmus elvéből adódóan – a végrehajtó hatalom feletti kontroll gyakorlása. Az alkotmány értelmében a miniszterek magatartásukért, eljárásukért felelősséggel tartoznak (13. §), az ellenjegyzés aktusával pedig a király döntéséért is átvállalják a felelősséget (14. §). Régről (1849 óta) ismert szabály az *impeachment*, azaz a közjogi felelősségre vonás (16. §), ugyanakkor az 1953. évi alaptörvény 15. §-a azt is kimondja, hogy a miniszterek csak addig maradhatnak hivatalban, amíg el nem vesztik a parlamenti többség bizalmát (e kérdésekről a kormány felelőssége kapcsán bővebben is szót ejtünk).

A végrehajtó hatalom feletti ellenőrzés körében, az alkotmány általános bemutatásakor már említettük azt az amerikai mintára bevezetett szabályt, hogy a miniszterelnök minden év első ülésén köteles beszámolni a *Folketing*nek az ország állapotáról, amely jelentést általános parlamenti vitára kell bocsátani (38. §). Az alaptörvény 47. §-a értelmében a kormány köteles az év végét követő hat hónapon belül előterjeszteni a parlamentben a zárszámadást (*statsregnskab*), amelyet a *Folketing* az általa választott számvizsgálók (*revisorer*) útján vizsgál meg. Végezetül a képviselők a parlament egyetértésével bármilyen közérdekű kérdést vitára bocsáthatnak, és felvilágosítást (*forklaring*) kérhetnek róla a miniszterektől (53. §).

A házszabály ennél sokkal részletesebben foglalkozik a parlamenti ellenőrzési jogokkal, különös tekintettel a fent idézett általános szabályok gyakorlati érvényre juttatására. A VIII. fejezet szerint bármely képviselő intézhet kérdéseket a miniszterekhez. A választ kérheti írásban, de dönthet úgy is, hogy szóban kívánja a minisztert meghallgatni. A kérdezős joga nemcsak individuális képviselői jog, hanem a bizottságok is gyakorolhatják (lásd házszabály III. fejezet). Itt szintén lehetőség van arra, hogy szóbeli válaszadást kérjenek (bizottsági meghallgatás). Mivel a kérdezős szabályait a házszabály tartalmazza, a miniszterek jogi értelemben nem kötelesek (de a gyakorlat szerint igyekeznek) válaszolni. Erik Damgaard

megjegyzí, hogy az 1995–96-os parlamenti ciklusban 5000 kérdésből 300 maradt megválaszolatlanul.⁵¹⁹

A házszabály 21. §-a nyelvtani logikával úgy értelmezi az alkotmány 53. §-át, hogy a „*Folketing* egyetértésével” fordulat csak a közérdekű ügy vitára bocsátására vonatkozik, a kérdésfeltevésre pedig nem. Előbbiből vezeti le a házszabály az interpelláció (*forespørgsel*) intézményét,⁵²⁰ amihez tehát előzetes döntés szükséges a parlament részéről, majd pedig a miniszteri választ vita követi, amely szintén szavazással zárul. A házszabály nem mondja ki, hogy egy interpellációt követően a miniszteri álláspont parlamenti elutasítása feltétlenül a bizalomvesztéssel lenne egyenértékű. Arról, hogy egy voksolás a *Folketing*ben egyben bizalmi szavazásnak minősül-e, a házszabály értelmében a házbizottságnak kell előzetesen állást foglalnia.

A választójog és a választási eljárás

A *Folketing* tagjait az alkotmány 32. § (1) bekezdése értelmében négy évre választják. Mivel azonban igen széles körben van lehetőség előrehozott választás megtartására (szemben az USA alkotmányával, ahol ez fogalmilag ki van zárva, és kizárólag az alkotmányban meghatározott két-éves ciklusok szerint lehet választásokat tartani), a fenti szabály valójában úgy értelmezendő, hogy a képviselők mandátuma legfeljebb négy évre szól.⁵²¹ A parlament kapcsán már szó esett arról, hogy a miniszterelnök bármikor élhet ilyen kezdeményezéssel (32. §). Az új választások kiírása értelemszerűen a *Folketing* feloszlásával jár, de a korábbi alaptörvényekkel ellentétben az 1953. évi alkotmány külön nem foglalkozik a feloszlási jog kérdéskörével.

⁵¹⁹ DAMGAARD, Erik: Denmark: Delegation and Accountability in Minority Situations In STRØM, Kaare – MÜLLER, Wolfgang C. – BERGMAN, Torbjørn: *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*. Oxford, 2003, Oxford University Press, 281–300, 287.

⁵²⁰ Érdekesség, hogy 1953–1965 között évente mindössze 2–9 interpelláció volt. MILLER 1968, 141.

⁵²¹ GERMER 1999, 7.

Szente Zoltán rámutat, hogy „Dániában az ötvenes évek elejétől a nyolcvanas évekig egyetlen parlament sem töltötte ki a rendes mandátumidejét”. SZENTE 2006, 296.

A választások kapcsán természetesen mindenekelőtt magáról a választójogról kell szót ejtenünk (e tekintetben az alkotmány pontos eligazítást ad), de célszerű áttekinteni Dánia sajátos választási rendszerét és a választási eljárás szabályait is, amelyeket viszont az alaptörvény 31. §-ában foglalt felhatalmazás alapján és az ott megadott keretek között külön törvényben (választási törvény) határoztak meg.

A választójog korhatára (*valgretsalder*) 1953-ban 23 évre módosult a korábbi 25 évről. Az alkotmány 29. § (2) bekezdése értelmében a korcenzus megállapítása népszavazás útján történik. Az első ilyen népszavazásra még 1953. május 28-án sor került (erre vissza is utal az alaptörvény idézett bekezdése), ekkor állapították meg 23 évben a korhatárt. Az alkotmány hatályba lépését követően három alkalommal tartottak ezzel a kérdéskörrel összefüggésben sikeres referendumot: 1961. május 30-án 21, 1971. szeptember 21-én 20, végül 1978. szeptember 19-én 18 évben állapították meg a limitet (érdekesség, hogy 1969-ben a lakosság – feltehetően a 68-as diákmegmozdulások hatására – még nagy többséggel elutasította a korcenzus 18 évben történő megállapítását).⁵²²

A választójog további feltételei az alkotmány 29. § (1) bekezdése értelmében a dán állampolgárság (*dansk indfødsret*), a dániai állandó lakóhely, valamint az ügyek vitelére vonatkozó képesség (belátási képesség). A korábbi egyértelmű korlátozó szabályok helyett az új alaptörvény mindezen túl csak annyit mond, hogy külön törvényben kell rendelkezni arról, hogy ha valakit büntetőügyben elítélnek, vagy szegénységi segélyben részesül, ez mennyiben érinti a választójogát (a jelenleg hatályos választójogi törvény szerint nem érinti). Az alkotmány 30. § (1) bekezdése végzetül kimondja, hogy mindenki választható a *Folketing*be, aki maga is választásra jogosult, kivéve ha olyan ügyben ítélték el, ami miatt a közvélemény előtt a parlamenti tagságra érdemtelenné vált.

Az alkotmány 31. § (1) bekezdése értelmében a *Folketing* tagjait általános, közvetlen és titkos választások (*almindelige, direkte og hemmelige valg*) útján választják. A választási eljárás részletes szabályait törvényben kell meghatározni, tiszteletben tartva az alaptörvény említett szakaszának keretjelligű rendelkezéseit. Ennek megfelelően a választási törvényben a

⁵²² NILSON, Sten Sparre: Direct Democracy in National Politics. In WISLI, Folmer (főszerk.): *Nordic Democracy*. Kopenhága, 1981, Det Danske Selskab, 138–159, 143.

vélemények egyenlő képviselétét és az arányosság elvét kell alapul venni, a képviselői helyeket pedig a lakosságszám, népsűrűség, valamint a választásra jogosultak számának figyelembevételével kell elosztani.

Az 1850-es évek alkotmányfejlődésének áttekintése kapcsán láthattuk, hogy Dániában tartották a világon az első, proporcionalitás elve szerinti általános választást (a dán–slesvigi közös *Rigsråd* választása 1856-ban), melynek szabályait a Carl Andræ által kidolgozott matematikai elvek szerint állapították meg. Jørgen Elklit és Anne Birte Pade dán választási rendszerről szóló összefoglaló tanulmányában⁵²³ a jelenlegi szisztémát „alapvetően listás rendszernek” nevezi azzal, hogy a pártlistákon belül a szavazók az 1850-es évek óta ismert preferenciasorrend felállításával voksolnak a konkrét személyekre. Ez a módszer akkor érvényesül tökéletesen, ha az adott párt maga nem állítja erőssorrendbe jelöltjeit, hanem csak egyszerű ábécésorrendben sorolja fel a nevüket.⁵²⁴

Megjegyzendő, hogy 1849 és 1915 között a *Rigsdag* tekintetében (nem beszélve tehát a rövid ideig létezett, nem túl jelentős *Rigsrådról*) Dániában is hagyományos, egyéni választókerületi rendszer volt. A *Folketing* kapcsán az 1915. évi, módosított alaptörvény mondta ki először a proporcionalitás elvét (lásd 1915. évi alkotmány 32. §-a),⁵²⁵ de a mandátumok jó részét még ezt követően is (az 1920. évi új választási törvény hatályba lépéséig) a többségi elv szerint, azaz egyéni kerületekben lehetett megszerezni (tudjuk, hogy ez a kisebbségi szavazatok teljes elvesztése miatt jelentős torzulásokhoz, aránytalanságokhoz vezethet).

Az 1920. évi választási törvény vezette be a „többszemélyes választókerületi rendszert”, amelyet megtartottak az 1953. évi jogszabályban is,⁵²⁶ és úgyszintén ez a szabályozás képezi a jelenlegi, 1988. július 1-jétől hatályos választási szisztéma alapját (amelynek részletes szabályait az 1987. május 13-ai 271. törvény tartalmazza). Részben azonban a korábbi egyéni kerületi rendszer is tovább él, mégpedig a jelöltállítás szabályaiban (me-

⁵²³ ELKLIT, Jørgen – PADE, Anne Birte: *Parliamentary Elections and Election Administration in Denmark*. Koppenhága, 1996, Dán Királyság Belügyminisztériuma. Elektronikus elérhetőség: <http://www.folketinget.dk/BAGGRUND/00000048/00232623.htm> [letöltés ideje: 2008. június 14.].

⁵²⁴ DAMGAARD 2003, 285.

⁵²⁵ A *Landstingre* már az 1866. évi alaptörvény 40. §-a is tartalmazott hasonló előírást.

⁵²⁶ Az 1953. évi szabályozás részletes ismertetését lásd MILLER 1968, 95-től.

lyek ismertetésétől ehelyütt eltekintünk). Ennek az a magyarázata Elklit és Pade szerint, hogy így kívánták megőrizni az egyéni kerületi rendszer – e sorok írója szerint talán egyetlen – vitathatatlanul pozitív tulajdonságát, a választópolgár és a jelölt közötti közvetlen, személyes kapcsolatot.⁵²⁷

A képviselői helyek elosztása Dániában a hatályos szabályozás értelmében két szinten történik, egyrészt a fent említett, 1920 óta alkalmazott többszemélyes választókerületekben, másrészt pedig országosan. Elklit és Pade rámutat, hogy ehhez hasonlóan működik a svéd, norvég és izlandi választási szisztéma is, de a német, az észt, sőt az új-zélandi és a dél-afrikai rendszer is hasonló. A sajátos választási szabályok is közrejátszottak abban, hogy Dániában – Sente Zoltánt idézve – „1950 után gyakorlatilag csak pártjelölteknek volt esélyük bekerülni a *Folketingbe*”.⁵²⁸

Az 1987. május 13-ai 271. törvény 7. § (1) bekezdése értelmében a *Folketing* 179 tagból áll, amely egyébként az alkotmány 28. §-a szerinti maximális létszám. Ebből két-két főt Grönland és a Feröer-szigetek lakossága választ relatív többségi rendszer szerint,⁵²⁹ és további 135 mandátum sorsa dől el Dániában. Ezeket az idézett törvény 8. § (1) bekezdése értelmében a három nagy választási régióban (a Jylland-félszigeten, a szigeten és a fővárosban) kijelölt tizenhét többszemélyes választókerületben (*amtskredse*, illetve *storkredse*) osztják el.⁵³⁰

Azt, hogy egy ilyen választókerületben a fent említett 135 mandátum közül mennyit lehet elnyerni, az alkotmány 31. § (3) bekezdése szerinti szabályra figyelemmel (azaz lakosságszám, népsűrűség és választói létszám alapján) kell meghatározni, s e döntést ötévente felül kell vizsgálni annak érdekében, hogy az arányosság folyamatosan biztosítva legyen. Egyetlen, a többszemélyesség érdekében alkalmazott kivétel, hogy a Balti-tengeri Bornholm szigetének választókerületében mindenképpen legalább két mandátumot lehet elnyerni (akkor is tehát, ha matematikailag csak egyre lenne jogosult). Ezt nem számítva, jellemzően 4–23 között szokott megszerezni az egy kerületben megszerezhető képviselői helyek száma.⁵³¹

⁵²⁷ ELKLIT–PADE 1996.

⁵²⁸ SZENTE 2006, 295.

⁵²⁹ SZENTE 2006, 295.

⁵³⁰ MILLER 1968, 95.

⁵³¹ Az 1990–94 közötti adatok alapján, lásd ELKLIT–PADE 1996.

Az 1987. május 13-ai 271. törvény 10. §-a értelmében a *Folketing* képviselői helyei közül további negyvenet mandátumkompenzációs listán osztják ki azon pártok között, amelyek átlépték a 2 % országos szavazati arányt (*tillægsmandater*).⁵³² E negyven mandátumot is az alaptörvény 31. § (3) bekezdése szerint osztják el a három nagy régióban, és itt is érvényesül az ötévenkénti felülvizsgálat garanciális szabálya. Az Elklit és Pade tanulmányában vizsgált periódusban (1990 és 1994 között) Koppenhága négy, a szigetek tizenhat, Jylland pedig húsz kompenzációs hellyel rendelkezett.⁵³³

A választókerületi és a kompenzációs listás szavazatok esetében egyaránt a Thomas Hare-féle módszernek⁵³⁴ megfelelően dől el, hogy kik szereznek mandátumot. Ennek a részletes szabályait az 1987. május 13-ai 271. törvény 76. és következő §-ai tartalmazzák. Elklit és Pade kiemeli, hogy a tiszta Hare-módszer biztosítja a mandátumok matematikailag leginkább arányos eloszlását („the highest possible degree of proportionality”), ami a dán választási rendszer kiemelt célja, továbbá a szerzők arra is rámutatnak, hogy 1920 óta a dán közjog és politika „valószínűleg legkevésbé vitatott szabálya” az arányos választási szisztéma, és „komolyan egyik párt sem kíván visszatérni a többségi rendszerre”.⁵³⁵

Az egyetlen vitatéma a parlamenti küszöb fenntartása, illetve mértéke. A kisebb pártok már a 2 %-ot is sérelmezik, azonban a Legfelsőbb Bíróság 1972-ben úgy foglalt állást, hogy az nem alkotmányellenes (nem sérti a „valamennyi politikai vélemény arányos reprezentációja” az alkotmány 31. § (2) bekezdésében rögzített alapelvét).⁵³⁶ A nagyobb pártok ugyanakkor (a maguk szempontjából szintén érthetően) gyakran hivatkoznak a német választási rendszerből ismert 5 %-os határértékre, amelynek bevezetése szerintük kevesebb pártból álló parlamentet és így „stabilabb kormányzást” jelenthetne. Ennek ellenére 1953 óta nem került olyan javaslat a dán parlament elé, amely a 2 %-os küszöb megemelésére irányult volna.⁵³⁷

⁵³² ELKLIT–PADE 1996; NANNSTAD 2003, 75; SZENTE 2006, 295.

⁵³³ ELKLIT–PADE 1996.

⁵³⁴ Lásd MEZEY–SZENTE 2003, 576–577.

⁵³⁵ ELKLIT–PADE 1996.

⁵³⁶ GERMER 1999, 7.

⁵³⁷ ELKLIT–PADE 1996.

A stabil kormányzás érvét mi magyarok is jól ismerjük. A parlamentarizmus és a népképviselői demokrácia szempontjából ugyanakkor korántsem biztos, hogy ez olyannyira

A választási eljárással összefüggésben végezettel megjegyzendő, hogy az 1987. évi választási törvény az alkotmány 31. § (1) bekezdésében rögzített, demokratikus választójogi alapelvek közül a titkosságot a választások lebonyolításával kapcsolatos szabályaiban (46. és következő §-ok) juttatja érvényre. Az előzetesen leadott, de természetesen titkosan kezelt voksok (például a kórházban tartózkodó súlyos betegek, a szabadságvesztés büntetést töltő elítéltek vagy épp a hajók személyzetének és utasainak szavazatai) kivételével a szavazás a választások kijelölt napján, 9 és 20 óra között történik a választókerzetekben (46. § (1) bekezdés), ahol a voksokat (néhány méltányolható kivételtől, pl. vakok, eltekintve) személyesen kell leadni [47. § (1) bekezdés].

5.2. A végrehajtó hatalom

Az államfő szerepe az alkotmányos rendszerben

Az alkotmány 3. §-a úgy fogalmaz, hogy Dániában „a végrehajtó hatalmat a király gyakorolja” (*Den udøvende magt er hos kongen*). Mivel az alaptörvény mindenhol konzekvensen „királyról” beszél, a közjogi irodalomban egyrészt felmerült az a (teoretikus) kérdés, hogy mindez hogyan egyeztethető össze az 1953. évi, új trónöröklési szabályokkal, melyek szerint leány is örökölheti a trónt. Peter Germer ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy az alkotmányjogászok az 1972-ben trónra lépett (és azóta is uralkodó) II. Margitot illetően is a király kifejezést alkalmazzák, természetesen csak közjogi megközelítésben, az alkotmány értelmezése kapcsán.⁵³⁸

fontos szempont, hogy a választópolgárok 3–5 %-ának szavazata vesszen a semmibe miatta. Tudjuk ugyanis, hogy ha egy párt a limit alatt marad, legfeljebb valamely nagyobb párttal kötött alku eredményeképpen szerezhethet néhány egyéni vagy listás mandátumot (ami önálló arculata elvesztésével járhat). Jó példa erre az évszázados múltú Magyarországi Szociáldemokrata Párt, amely 1990-ben az akkor még 4 %-os küszöböt kis híján elérte, majd a parlamenten kívül rekedve szép lassan eltűnt a politikai életből, mígnem a Magyar Szocialista Párttal kötött egyezség értelmében a 2000-es években elnöke, Kapolyi László mégis be tudott kerülni a parlamentbe.

⁵³⁸ GERMER 1999, 5–6.

A fenténél sokkal gyakorlatiasabb kérdés, hogy ha Dánia kormányformája alkotmányos („korlátozott”) monarchia, amelyben a végrehajtó hatalom letéteményese a király, valójában mennyire erős az ő jogállása, azaz gyakorol-e, illetőleg gyakorolhat-e tényleges közhatalmi jogosultságokat. A dán alkotmányos fejlődés korábbi évtizedei kapcsán már érzékeltük, hogy – az angol alkotmányos hagyományhoz hasonlóan – a közjogi-politikai szokások abba az irányba mutatnak, hogy az uralkodó közvetlenül nem vesz részt a közhatalomban (az utolsó, igen szerencsétlen beleszólása a belpolitikai életbe az 1920. évi „húsvéti válság” idején történt).

Az alaptörvény 12. §-a – szövegszerűen egyezően az 1915. évi alaptörvény 11. §-ával – kijelenti, hogy a legfőbb végrehajtó hatalom letéteményese a király, aki a hatalmát a miniszterein keresztül gyakorolja. A 20. század elején kialakult parlamentáris gyakorlatra figyelemmel az alkotmány ezen kitételéből a közjogászok ma már azt a következtetést vonják le, hogy mindenhol, ahol az alkotmány a király szót használja, valójában a „kormány” értendő.⁵³⁹ Peter Nannestad is kifejti, hogy az alkotmány fent idézett rendelkezése, valamint a 13–14. § király felelőtlenségével és a miniszterek felelősségével kapcsolatos szabályai a gyakorlatban tisztán ceremoniálissá változtatták az államfő funkcióját. A monarcha tehát alkotmányos jogköreit nem saját belátása szerint gyakorolja.⁵⁴⁰

Éz a jogértelmezés még az úgynevezett klasszikus államfői jogkörök (külsügyi és hadügyi felségjog, sőt, kegyelmezési jog) kapcsán is érvényes. Az alaptörvény 19. §-a értelmében elvileg a király képviseli az országot külföldön azzal, hogy az államterületet, valamint törvényhozási hatásköröket érintő nemzetközi szerződést csak a *Folketing* jóváhagyásával köthet. A király azonban itt is a kormányt (a miniszterelnököt, illetve a külügyminisztert) jelenti a gyakorlatban, sőt, az alkotmány azt is előírja, hogy az uralkodó (vagyis a kormány) külsügyi tárgyú döntéseikhez köteles kikérni a *Folketing* Külsopolitikai Bizottságának véleményét.⁵⁴¹

Az alaptörvény 19. § (2) bekezdése szerint (a közvetlen veszélyhelyzetet kivéve szintén a *Folketing* beleegyezésével) az uralkodó vetheti be külföldön a dán fegyveres erőket; a 24. § értelmében pedig a király jo-

⁵³⁹ MY CONSTITUTIONAL ACT, 10.

⁵⁴⁰ NANNESTAD 2003, 59.

⁵⁴¹ TAKÁCS 2007, 223.

gosult egyéni és általános kegyelmet gyakorolni (*Kongen kan benåde og gite amnesti*). Ténylegesen azonban e két állami jogkör is a kormány (a honvédelmi, illetve az igazságügy-miniszter) kezében van.⁵⁴²

A 14. § rendelkezése szerint a király nevezi ki a miniszterelnököt (*statsminister*) és a minisztereket (a korábbi alkotmányos szabályozás csak miniszterekről beszélt), és valamennyi uralkodói döntés érvényességéhez miniszteri ellenjegyzés szükséges, mely aktussal az ellenjegyző miniszter vállalja a döntésért a felelősséget (ez természetesen már az 1849. évi alkotmány szerint is így volt). Nem kérdés, hogy a miniszterelnök és a miniszterek kinevezése is ellenjegyzéshez van kötve: a miniszterek kinevezését a gyakorlat szerint a miniszterelnök ellenjegyzzi, és ő maga kontraszignálja önmaga kinevezését.⁵⁴³

A kormányalakítás

A polgári alkotmányosság első évtizedeiben a miniszterelnök kinevezése volt az az uralkodói döntés, amelynek igazából nem jelentett korlátot az ellenjegyzés intézménye. A „landstingi parlamentarizmus” éveiben Esturp kormányfő gyakran hivatkozott arra, hogy a király nincs kötve abban, hogy kinek ad kormányalakítási megbízást, az 1920. évi „húsvéti válság” idején pedig maga az uralkodó demonstrálta, hogy ez az ő személyes döntése az alkotmány szerint. 1920 után – az 1901. évi parlamentáris rendszerváltás nyomán – azonban kialakult a kormányalakítás máig érvényes gyakorlata, mely szerint a *folкетин*gi választáson győztes párt jelöltje lesz a miniszterelnök.

A dán pártrendszer (legalább négy, újabban még több viszonylag jelentős párt jelenléte a politikai életben) és választási szisztéma (proporcionalitás) miatt ugyanakkor szinte ki van zárva, hogy egy párt abszolút többséget szerezzen a választásokon, sőt, nem ritkán igen szoros eredmény születik. Ilyenkor a kinevezés előtt a király a szokások szerint meghallgatja a pártok vezetőit, egyeztet velük, és annak alapján választ a jelöltek közül, hogy ki alkalmas az ország kormányozhatóságát biztosító koalíció, illetve

⁵⁴² MY CONSTITUTIONAL ACT: 10, 12.

⁵⁴³ GERMER 1999, 7.

kvázi-koalíció (kívülről támogatott kormány) vezetésére. Az egyeztetési folyamatot *Amalienborg-körnek* nevezik arra utalva, hogy az uralkodói rezidenciában zajlanak a meghallgatások.⁵⁴⁴

Erik Dangaard kiemeli, hogy igen jelentős a hivatalban levő kormányfő szerepe az új kormány megalakítása során, mivel ő az uralkodó főtanácsadója. Gyakran kritika is éri amiatt, hogy visszaél e szerepkörével. Bár semmilyen különleges jogköre nincs, a gyakorlatban mégis a maga kedvére tudja alakítani a folyamatot.⁵⁴⁵ Szenté Zoltán szavait idézve, a dán belpolitikában érvényesülő „íratlan szabályok szerint a kormányalakítás során a királynak nincs önálló mozgástere, s politikai állásfoglalást sem tehet”.⁵⁴⁶ Közjogi konvenciónak számít, hogy nem lehet olyan kormányt alakítani, amelyről már előre tudni lehet, hogy elbukna a bizalmi szavazáson.⁵⁴⁷

Államtanács, minisztertanács, kabinet

Az alkotmány 17. § (1) bekezdése értelmében a tágabb értelemben vett kormány hivatalos elnevezése államtanács (*Statsråd*), melyben – bizonyos kivételektől eltekintve – a király elnököl, és amelynek ülésain a minisztereken és az uralkodón kívül a trónörökös is jogosult részt venni.⁵⁴⁸ Főszabályként minden törvényjavaslatot és valamennyi kormányzati intézkedés tervezetét itt kellene megvitatni [17. § (2) bekezdés]. A szokások szerint a parlament által elfogadott törvényeket – aláírás előtt – itt ismerteti a kormány az uralkodóval.⁵⁴⁹

Az alaptörvény 18. §-a arra is lehetőséget biztosít, hogy ha a király valamilyen oknál fogva nem tudja megtartani az államtanács ülését, akkor minisztertanácsot (*Ministerråd*) hívjon össze. A gyakorlatban az uralkodó 1869 óta nem élt ezzel a lehetőséggel, azonban a tényleges kormányzati

⁵⁴⁴ DAMGAARD 1992, 23; NANNSTAD 2003, 65; SCHOU 1988, 169; SZENTE 2006, 282–283.

⁵⁴⁵ DAMGAARD 1992, 23.

⁵⁴⁶ SZENTE 2006, 283.

⁵⁴⁷ DAMGAARD 1992, 23; SCHOU 1988, 169.

⁵⁴⁸ SCHOU 1988, 169.

⁵⁴⁹ MILLER 1968, 133.

döntések mégsem az államtanácsban, hanem az alkotmányban nem említett heti kabinetüléseken születnek.⁵⁵⁰

A miniszterek mindegyike jogosult részt venni a *Folketing* ülésein, szavazati joggal az alkotmány 40. § utolsó fordulata értelmében csak azok rendelkeznek, akik tagjai a parlamentnek. Mindebből következik egyrészt, hogy a Dániában a végrehajtó hatalomban viselt hivatal és a parlamenti tagság nem összeférhetetlen, a másik oldalról pedig az, hogy a kabinet nem kötelezően a parlamenti képviselők közül alakul, mint Angliában, hanem az is előfordulhat, hogy egy miniszter nem tagja a *Folketing*nek.

Szentes Zoltán megjegyzi, hogy „Dániában is az a gyakorlat alakult ki, mely szerint a miniszterek többnyire képviselők is egyben”,⁵⁵¹ de természetesen vannak ellenpéldák is, mint 1964-ben *Hans Sølvhøj*, 1978-ban *Lise Østergaard* vagy éppen a nyolcvanas években *Nils Wilhelm*, *Hans Peter Clausen*, akik vagy gyakorlati tapasztalattal rendelkező vezetők voltak, vagy tudományos szaktekintélyek (mint Østergaard és Clausen).⁵⁵²

A dán alaptörvény – Szűcs R. Gábor szerint „célszerűségi okokból” – nem tartalmaz és nem is tartalmazott soha szabályt arra nézve (szemben mondjuk a magyar 1848: 3. tc-vel), hogy milyen miniszteri tárcák vannak a kormányban.⁵⁵³ A 14. § értelmében a miniszterek létszámáról és a feladatok elosztásáról a király jogosult dönteni – az ellenjegyzésre is figyelemmel azonban ténylegesen a miniszterelnök tesz erre javaslatot, a király pedig csak formálisan dönt.

1849 után a központi adminisztrációt hét szakterületre osztották (külügy, hadügy, haditengerészet, igazságügy, kulturális ügyek, pénzügy és belügy), amely struktúra lényegében az 1890-es évek végéig változatlan maradt.⁵⁵⁴ A 20. században egyre több újabb szaktárca jött létre. Az „államminisztériumnak” nevezett miniszterelnöki hivatal mellett az

⁵⁵⁰ MY CONSTITUTIONAL ACT, 9.

⁵⁵¹ SZENTE 2006, 283.

Lester B. Orfield a korábbi időszak kapcsán megjegyzi, hogy angol példára rendszerint az alsóház tagjaiból tevődött össze a kabinet. ORFIELD 1953, 31.

⁵⁵² SCHOU 1988, 174.

⁵⁵³ Szűcs 2000, 85.

⁵⁵⁴ SCHOU 1988, 173.

1950-es évektől napjainkig 15–21 között mozgott a szakminisztériumok száma.⁵⁵⁵

Anders Fogh Rasmussen 2007-ben alakult kabinetjében a miniszterelnöki hivatalon túl 18 további szaktárca van (külgügyi, igazságügyi, foglalkoztatásügyi, pénzügyi, honvédelmi, egészségügyi és megelőzési, vallásügyi, kulturális, klíma- és energiaügyi, környezetvédelmi, menekültügyi, bevándorlási és integrációs, élelmezésügyi, mezőgazdasági és halászati, tudományos, technológiai és innovációs, adóügyi, népjóléti és esélyegyenlőség, közlekedési, oktatásügyi, valamint gazdasági és kereskedelmi miniszteri poszt).

Érdekesség, hogy a klasszikus területek egyike, a belügyminisztérium már nem létezik – funkcióit részben a népjóléti, részben a menekültügyi, bevándorlási és integrációs minisztérium vette át. A rendőrség irányítása az igazságügy-miniszter hatáskörébe tartozik.⁵⁵⁶ Figyelemreméltó továbbá, hogy az adóügyi tárca Dániában független a pénzügyminisztériumtól, ami az 1970-es évek adózással kapcsolatos politikai vitáinak az eredménye.⁵⁵⁷

A kormány politikai felelőssége

1848. március 21-én, amikor a nemzeti liberálisok vezette tömeg a királyi palota elé vonult, VII. Frigyes király arról tájékoztatta képviselőiket, hogy „felelős kormányt” kíván kinevezni a végrehajtó hatalom élére.⁵⁵⁸ A kormányzati felelősség alkotmányos szinten először az 1849. évi alaptörvény (*Junigrundlov*) 18. §-ában jelent meg, mely szerint „a miniszterek felelősek a kormányzati ügyek viteléért” (*Ministrene ere ansvarlige for regeringens sforelse*). A felelősség terjedelmét, érvényesítésének mikéntjét azonban az első dán polgári alkotmány még csak az *impeachment* (közjogi

⁵⁵⁵ Forrás: *Centraladministrationens organisering – status og perspektive*. A dán pénzügyminisztérium internetes kiadványa. <http://fm.dk/Publikationer/2006/Centraladministrationens%20organisering%20-%20status%20og%20perspektiver.aspx> [letöltés: 2008. július 17.].

⁵⁵⁶ Szűcs 2000, 92.

⁵⁵⁷ Szűcs 2000, 91.

⁵⁵⁸ FRANDSEN 2001, 289; JESPersen 2004, 59; RAÁB 2001, 120.

felelősségrevonás) tekintetében tárgyalta, azaz a politikai felelősség ügyét a közjogi, politikai szokások alakították.

Sajátos értelmezést kapott a kérdés a „dán Bismarck”, Jacob B. S. Estrup miniszterelnöksége idején, aki úgy gondolta, hogy a kormány „saját felelősségére” jár el, és akár még a költségvetést is jogosult maga meghatározni. Láthattuk, hogy Estrup a király feltétlen bizalmát élvezte, és politikáját a felsőház is támogatta – a népképviselői alsóházban túlnyomó többségben levő „ellenzék” pedig hiába tiltakozott, politikai akaratát a kormány nem volt hajlandó figyelembe venni (*landstingi* parlamentarizmus).⁵⁵⁹

Az alsóház többségének megfelelő kormány kinevezése 1901-től (az ellenzék földcsuszamlásszerű választási győzelmétől) vált gyakorlattá anélkül, hogy az alaptörvény szövege e tekintetben (akár az 1915. évi revízió során) változott volna.⁵⁶⁰ 1909-ben fordult elő először, hogy egy miniszterelnök (Ludvig Holstein-Ledreborg) bizalmatlansági szavazás eredményeképpen mondott le.⁵⁶¹ A háború után ugyanígy járt a szintén *Venstre*-párti Knud Kristensen, aki 1947 októberében azért kényszerült lemondásra, mert kormánya a parlament külügyi bizottságának ezzel ellentétes állásfoglalása ellenére a német többségű Dél-Slesvig visszacsatolását sürgette, s ezért a *Folketing* többsége kinyilvánította bizalmatlanságát vele szemben.⁵⁶²

Az 1953. évi alkotmány 15. §-a a fenti, gyakorlatban kikristályosodott elvet – melyet „negatív parlamentarizmusnak” nevezünk – a legmagasabb jogforrás szintjén is kimondta.⁵⁶³ A 15. § (1) bekezdése értelmében a miniszter nem maradhat hivatalában azután, hogy a *Folketing* kinyilvánította bizalmatlanságát vele szemben (*mistillidsvotum*). Amennyiben a parlament a miniszterelnöktől vonja meg a bizalmat, a 15. § (2) bekezdése szerint két lehetőség van: vagy az egész kormány lemond (ez esetben

⁵⁵⁹ BOHN 2001, 105; JESPERSEN 2004, 67; NORDSTROM 2000, 215.

⁵⁶⁰ ANDRÉN 1981, 46; BOHN 2001, 105; DAMGAARD 1980, 112; DAMGAARD 1992, 22–23; GERMER 1999, 2; JESPERSEN 2004, 69; MEZEY-SZENTE 2003, 363; NANNESSTAD 2003, 56; ORFIELD 1953, 27; SCHOU 1958, 171; SKADHAUGE 1917, 196; SZÜCS 2000, 84.

⁵⁶¹ ORFIELD 1953, 27.

⁵⁶² MILLER 1968, 48, 142; ORFIELD 1953, 13; SZENTE 2006, 69.

⁵⁶³ DAMGAARD 1992, 23; DAMGAARD 2003, 286; GERMER 1999, 3; JESPERSEN 2004, 70; SZENTE 2006, 275.

értelemszerűen a *Folketing* összetétele nem változik), vagy a miniszterelnök új választás kírását kezdeményezi.⁵⁶⁴

A bizalmatlanság kimondásától az új kormány hivatalba lépéséig a miniszterek ügyvivőként láthatják el feladatukat, azaz csak a hivatalos ügymenet zavartalansága érdekében feltétlenül szükséges intézkedéseket tehetik meg. Szente Zoltán véleménye szerint, bár az alkotmány lehetőséget biztosít az egyes miniszterekkel szembeni személyes (individuális) bizalmatlanság kinyilvánítására, a dán kormány felelőssége mégis kollektív: „az egyes miniszterekkel szemben is lehet bizalmatlansági szavazást tartani, jóllehet elképzelhetetlen, hogy annak sikere ne vezessen az egész kormány lemondásához”.⁵⁶⁵

A már említett új alkotmány hatályba lépését megelőző eset (1947) óta csupán egyetlen alkalommal, 1975-ben került sor bizalmi szavazás útján kormánybuktatásra.⁵⁶⁶ Ennek előzménye, hogy *Poul Hartling* liberális miniszterelnök javaslatára 1975. január 9-én új választásokat tartottak, mivel a kormány antiinflációs politikája mögött 1974 decemberében nem állt megfelelő parlamenti többség. A választásokon a *Venstre* közel megduplázta támogatottságát az 1973. decemberi voksoláshoz képest, de az új Hartling-kabinet még így is kisebbségben maradt. A baloldali pártok még 1975. január végén – mindössze egyetlen szavazattal, a Centrum Demokraták tartózkodása mellett – meg is buktatták a miniszterelnököt, és a szociáldemokrata *Anker Jørgensen* alakíthatott új kormányt.⁵⁶⁷

A kormánynak természetesen megvan az a lehetősége is (sőt a miniszterelnök parlamentfeloszlatásra vonatkozó javaslattevési jogai miatt ez lényegében korlátlan lehetőség), hogy kifejezett bizalmatlansági szavazás nélkül is bármikor lemondjon, és új választásokat írasson ki az uralkodóval. Jó példa erre, amikor a kabinet valamely lényeges kérdést bizalmi ügynek tekint.

Szokásjogi alapon ilyen a kormány által előterjesztett költségvetési törvényjavaslat (*finanslovsforslag*) leszavazása, amire 1929 óta 1983-ban került sor először (korábban ugyanis volt egy olyan íratlan egyezség a

⁵⁶⁴ MILLER 1968, 142.

⁵⁶⁵ SZENTE 2006, 284.

⁵⁶⁶ DAMGAARD 1992, 23; DAMGAARD 2003, 287.

⁵⁶⁷ SCAMMON, Richard M.: International Election Notes: Danish Folketing Elections of January 9, 1975 In *World Affairs*, Vol. 137, 4/1975, 263–264.

négy klasszikus parlamenti párt, azaz a „felelős” pártok között, hogy a költségvetés elfogadását nem akadályozzák meg).⁵⁶⁸ Az 1982-ben hatalomra került konzervatív miniszterelnököt, *Poul Schlüter*t mindenképpen és bármi áron mielőbb megbuktatni szándékozó szociáldemokraták azonban szakítottak azzal a gyakorlattal, hogy a harmadik (de legkésőbb a negyedik) olvasatban végül ellenzékiük ellenére is megszavazzák a költségvetést.⁵⁶⁹

Schlüter igen jól manőverezve végül 1993-ig kormányon maradt, miközben Jørgensen pártja nem kevesebb, mint huszonhárom (sikertelen) bizalmatlansági szavazást kezdeményezett ellene. 1982 és 1988 között a kormány javaslatainak korábban sosem látott arányát, 8 %-át szavazta le a parlament, miközben az ellenzéki képviselők önálló indítványainak 15 %-át elfogadták.⁵⁷⁰ A konzervatív miniszterelnök végül a tamil menekültek – *impeachment*hez is vezető – botránya (*Tamilsagen*) miatt mondott le, hogy megelőzze a most már bizonyosan bekövetkező parlamenti bizalomvesztést.⁵⁷¹

A közjogi felelősségre vonás

Szemben a politikai felelősség és bizalmatlanság kérdésével, a kormánytagok jogi felelőssége (*impeachment*) már az 1849. évi alkotmányból is egyértelműen következett, melynek 20. §-a kimondta, hogy az alsóház vádat emelhet a hivatali szabályait megsértő miniszterek ellen, és az ügyben a külön e célra nevesített, 16 fős (a felsőház, valamint a Legfelsőbb Bíróság tagjaiból választott) *Rigsret* nevű bírói fórum ítélkezik. A szabályozás 1866-tól annyiban változott, hogy a király is megkapta a közjogi felelősségre vonás jogát (14. §), amin sem az 1915. évi, sem pedig az 1953. évi alaptörvény nem változtatott. A király (a mai közjogi felfogás szerint

⁵⁶⁸ DAMGAARD 1992, 23; SZENTE 2006, 283.

⁵⁶⁹ DAMGAARD 1992, 36; DAMGAARD, Erik – JENSEN, Henrik: Assessing Strength and Weakness in Legislatures: The Case of Denmark In *The Journal of Legislative Studies*, Vol. 12, 3–4/2006, 426–442, 428–429.

⁵⁷⁰ DAMGAARD–JENSEN 2006, 429.

⁵⁷¹ DAMGAARD 2003, 287.

valójában: kormány) által kezdeményezett *impeachment*re azonban egyszerűen sem került sor.⁵⁷²

A kormánytagok jogi felelősségének részletes szabályait először 1852. március 3-án állapították meg törvényben,⁵⁷³ a jelenleg hatályos, erre vonatkozó rendelkezéseket pedig az 1964. április 15-ei 117. törvény (*Lov om ministres ansvarlighed*) tartalmazza. A mindössze kilenc paragrafusból álló szabályozás lényege, hogy a miniszter abban az esetben büntetendő, ha szándékosan vagy súlyos gondatlanságból szegi meg az alkotmányból, a törvényekből vagy hivatala természetéből adódó kötelezettségét. A törvény a felelősséget minden olyan miniszterre is kiterjeszti az aláírón kívül, aki a döntéshozatalban részt vett.⁵⁷⁴

1849 óta mindössze öt alkalommal került sor közjogi felelősségre vonásra (mint említettük, valamennyi esetben a *Folketing* indítványára). Az első ilyen eljárás 1855-ben indult, de az érintett minisztereket a *Rigsret* 1856. február 28-án felmentette. 1877-ben két újabb eljárást indítottak (az egyiket három miniszter hatáskörtúllépése, a másikat pedig egy koppenhágai színház építésével kapcsolatos kormányzati visszaélések miatt), azonban végül ezek is felmentéssel zárultak.⁵⁷⁵

Az első olyan eset, amikor a *Rigsret* megállapította egy miniszter véttségét, a (feljelentést önmaga ellen is megtevő) *Peter Adler Alberti* igazságügyminiszter neve nyomán „Alberti-ügyként” ismertté vált botrány volt, melynek eredményeképpen 1909-ben Jens Christian Christensen volt miniszterelnök és Sigurd Berg volt belügyminiszter ellen indult közjogi felelősségre vonási eljárás a *Den Sjællandske Bondestands Sparekasse* nevű takarékbank vagyonának hűtlen kezelése miatt. A bírósági bíróság 1910-ben Christensent felmentette a vádak alól, a volt belügyminisztert viszont hivatali kötelezettségei vétkes elmulasztása miatt pénzbüntetésre ítélte.⁵⁷⁶

Ezután hosszú ideig nem volt hasonló processzus, ami miatt Lester B. Orfield 1953-ban azt írta, hogy az intézmény szokásjogi úton el fog enyészni, Kenneth E. Miller pedig 1968-ban tényként közölte, hogy a

⁵⁷² GOOS-LARSEN 1913, 65.

⁵⁷³ GOOS-LARSEN 1913, 62.

⁵⁷⁴ SCHOU 1988, 167.

⁵⁷⁵ GOOS-LARSEN 1913, 65; MILLER 1968, 140.

⁵⁷⁶ GOOS-LARSEN 1913, 65; SCHOU 1988, 168.

Rigsret a gyakorlatban már nem létezik.⁵⁷⁷ Az angolszász jogfelfogás szerint alighanem igazuk is lehetett volna, hiszen több mint nyolcvan esztendőig valóban nem alkalmazták az alaptörvény *impeachmentre* vonatkozó rendelkezését, 1993-ban azonban megindult az ötödik jogi felelősségre vonási eljárás a dán alkotmánytörténetben.

Ekkor a parlament *Erik Ninn-Hansen* ellen emelt vádat, aki az 1980-as években Poul Schlüter konzervatív kormányában volt igazságügyminiszter. Az eljárás ráadásul eredményes volt: a *Rigsret* a volt minisztert 1995-ben bűnösnek találta a tamil menekültek családgyesítési ügyében elkövetett visszaélések miatt.⁵⁷⁸ Az *impeachment* „újrafelfedezését” Jens Peter Christensen „a parlamenti felelősség közjogiasulásának” nevezi.⁵⁷⁹ Nehéz megjósolni, hogy mit hoz a jövő, de a közelmúltbeli példából látható, hogy a közjogi felelősségre vonás mint kivételes eszköz (a remélhetőleg továbbra is kivételes visszaélések esetére) változatlanul él és alkalmazható Dániában.

Pártok és kormányok

Sem az 1849. évi, sem pedig az azt követő, módosított alkotmányok nem tesznek említést egyetlen rendelkezésükben sem politikai pártokról,⁵⁸⁰ azonban már az 1848–49. évi alkotmányozó gyűlés kapcsán láthattuk, hogy a közjogi-politikai átalakulásban három jelentős csoport („protopártok”), a nemzeti liberálisok, a parasztpártiak, valamint a konzervatívok (méréseltek) vettek részt.⁵⁸¹ Eleinte a pártok csak laza parlamenti csoportosulások voltak (bár a liberálisok mögött 1849-ben még ott állt a Paraszti Barátainak Társasága). E csoportoknak nem volt önálló programjuk, és nem is voltak egységesek.⁵⁸²

⁵⁷⁷ MILLER 1968, 181; ORFIELD 1953, 31.

⁵⁷⁸ NANNSTAD 2003, 87.

⁵⁷⁹ DAMGAARD 2003, 290. Hivatkozott forrás: CHRISTENSEN, Jens Peter: *Ministeransvar*. Koppenhága, 1997, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag.

⁵⁸⁰ DAMGAARD 2003, 283.

⁵⁸¹ Lásd NANNSTAD 1972.

⁵⁸² MILLER 1968, 57.

Az 1866. évi alkotmányrevíziót követően először a csalódott parasztpártiak hoztak létre modern értelemben vett pártot 1870-ben (*Det forenede Venstre*, azaz az Egyesült Baloldal),⁵⁸³ majd a másik két csoport is párttá szerveződött (*Højre*, azaz Jobboldal), elsősorban a földbirtokosok érdekeit képviselve. A *Venstre* 1872-ben kiadta Dánia történetének első modern pártprogramját, és ugyanebben az évben sikerült abszolút többséget szereznie az alsóházban.⁵⁸⁴ A „landstingi parlamentarizmus” idején a *Folketing* többségét mindvégig ők alkották, míg a felsőházban a jobboldal volt meghatározó (nagy részben az 1866. évi alaptörvény szerinti eltérő választási szabályoknak és a királyi kinevezéseknek köszönhetően).

Időben a harmadik jelentős csoportosulás a szociáldemokrata párt volt, amely 1871-ben még mint az első Internacionálé dán szekciója jött létre (*Louis Pio*, *Harald Brix* és *Paul Geleff* vezetésével).⁵⁸⁵ Amikor 1872-ben az Internacionálé demonstrációt szervezett a koppenhágai kőművesztrájk támogatására, a három vezető letartóztatták. Piót a bíróság öt év szabadságvesztésre ítélte (végül 1875-ben szabadult), a szervezetet pedig betiltották. 1874-ben szakszervezeti keretek között kezdék újra a szervezkedést, majd 1876-ban megtartották az első szocialista pártkongresszust, ahol létrehozták a pártszervezetet, és Piót választották elnökké. A kongresszus az egy évvel korábbi német gothai program mintájára pártprogramot is elfogadott.⁵⁸⁶

Ezután belső ellentétek gyengítették a mozgalmat (Pio és Geleff emigrált), 1877-ben azonban mégis meg tudták tartani második kongresszusukat, 1878-ban pedig különvált a szakszervezeti és a politikai tagozat, s utóbbi felvette a Szociáldemokrata Szövetség (*Det socialdemokratiske Forbund*) nevet.⁵⁸⁷ 1884-ben két fővárosi választókerületből sikerült egy-egy képviselőt bejuttatniuk a *Folketing*be a liberálisok támogatásával,⁵⁸⁸ 1898-tól már 12 mandátummal rendelkeztek,⁵⁸⁹ az első világhá-

⁵⁸³ FLAMM 2004, 183; JESPERSEN 2004, 66; MILLER 1968, 57; Szűcs 2000, 87.

⁵⁸⁴ JESPERSEN 2004, 66; MILLER 1968, 58.

⁵⁸⁵ JESPERSEN 2004, 73; MILLER 1968, 59.

⁵⁸⁶ JESPERSEN 2004, 73; MILLER 1968, 59.

⁵⁸⁷ Csak 1965 óta nevezik Dánia Szociáldemokrata Pártjának. FLAMM 2004, 183; JESPERSEN 2004, 73; MILLER 1968, 59; Szűcs 2000, 86.

⁵⁸⁸ JESPERSEN 2004, 74; MILLER 1968, 35, 59.

⁵⁸⁹ FLAMM 2004, 183.

ború kitörése idején pedig nem kevesebb, mint 32 képviselőjük volt a *Folketing*ben.⁵⁹⁰ Először 1913-ban szereztek több szavazatot, mint volt partnerük, a *Venstre*.⁵⁹¹

A hagyományos dán pártstruktúra a 19–20. század fordulóján, az 1894. évi kompromisszum (Estrup lemondása), az 1901. évi parlamentáris rendszerváltás, valamint a *Venstre* 1895. és 1905. évi pártszakadásai kapcsán jött létre, és 1973-ig jórészt változatlan maradt.⁵⁹² A liberálisokból 1895-ben, az Estrup pártjával kötött kompromisszum elleni tiltakozásul kilépett csoport Jens Christian Christensen vezetésével megalapította a *Venstre Reformpartit* (*Venstre Reformparti*), amely az 1901. évi választásokon 76 mandátummal abszolút többséget szerzett, szemben a *Højre* nyolc képviselői helyével (mint több alkalommal említettük, ez a választási eredmény vezetett a parlamentarizmus győzelméhez).⁵⁹³

1905 januárjában nyolc képviselőt kizártak a *Venstre* parlamenti csoportjából azért, mert a katonai kiadások ellen szavazott. Négyen csatlakoztak hozzájuk, így egy 12 fős frakció formájában új formáció jött létre. Néhány hónappal később Odensében megtartották alakuló kongresszusukat, országos szervezetet hoztak létre, és pártprogramot fogadtak el. Az új radikális-szociálliberális párt (*Det Radikale Venstre*) vezetője Carl Theodor Zahle későbbi miniszterelnök lett.⁵⁹⁴ Társadalmi bázisukat a parasztság alsóbb rétegei és a városi értelmiség jelentették (vagyis azok a csoportok, akiket a független farmerek pártjának számító *Venstre* nem

⁵⁹⁰ JESPERSEN 2004, 74.

⁵⁹¹ MILLER 1968, 36.

Megjegyzendő, hogy a két párt között sokáig választási együttműködési megállapodás volt hatályban, amelyet a szociáldemokraták 1903-ban mondtak fel azért, mert 1901 után látható volt, hogy az új „politikai váltógazdaság” a *Venstre* és a szociáldemokraták között fog kialakulni. Lásd MILLER 1968, 59.

⁵⁹² JESPERSEN 2004, 72; DAMGAARD-JENSEN 2006, 427.

Bővebben lásd DAMGAARD, Erik – RUSK, Jerrold G.: Cleavage Structures and Representational Linkages: A Longitudinal Analysis of Danish Legislative Behavior In *American Journal of Political Science*, XX, 2/1976, 179–205, különösen 181, 198–199.

⁵⁹³ JESPERSEN 2004, 69; KAN 1976, 166.

A *Højre*t még a szociáldemokraták is megelőzték, 14 mandátumhoz jutva a választásokon. ORFIELD 1953, 27.

⁵⁹⁴ BJØL 1986, 604; JESPERSEN 2004, 71; KAN 1976, 185; MILLER 1968, 36, 60; Szűcs 2000, 87.

képviselt megfelelően).⁵⁹⁵ A fegyvertelen semlegesség politikáját hirdető radikálisok 1909-ben, a szociáldemokraták külső támogatásával már kormányt is tudtak alakítani.⁵⁹⁶

1910-ben a *Venstre Reformparti* egyesült a régi *Venstre* mérsékelt szárnyával, amivel utóbbi párt végérvényesen megszűnt létezni, s létrejött az új *Venstre* (liberálisok).⁵⁹⁷ A *Højre* maradványaiból pedig – új tagokkal bővülve – 1915-ben létrejött a Konzervatív Néppárt (*Det konservative Folkeparti*).⁵⁹⁸ A dán politikát ezentúl a második világháborús egység-kormányig a „kétblokkrendszer” jellemezte: 1924-től szinte folyamatosan a szociáldemokraták kormányoztak a *Radikale Venstre* támogatásával (1929–1940 között a két párt többségi kormánykoalíciót alkotott), de néhány évig, 1926–1929 között a másik tömb is hatalmon volt (*Venstre* kisebbségi kormány a konzervatívok külső támogató szavazataival).⁵⁹⁹ A szociáldemokrata-radikális blokk 1936-ban szerzett először több helyet a felsőházban is, mint a liberális-konzervatív tábor.⁶⁰⁰

A két világháború közötti korszakban három további párt jelent meg a politikai palettán. Az osztályharcos marxista politikával végleg szakító, „revizionista” irányt vevő szociáldemokratákkal elégedetlenek (köztük *Martin Andersen-Nexø*, az ismert fró) hozták létre 1918 áprilisában Dánia Szocialista Munkáspártját, melyből 1919 novemberében jött létre a Baloldali Szocialista Párt (nem összetévesztendő az 1967-ben alakult hasonló nevű formációval), amely 1920-ban csatlakozott a Kominternhez, és még ez év november 7-én fel is vette a Dánia Kommunista Pártja (*Danmarks Kommunistiske Parti*) nevet.⁶⁰¹

A DKP az 1920-as években a választásokon mindvégig sikertelen volt, és csak a gazdasági válságnak köszönhető, hogy 1932-ben két mandátumot tudott szerezni az alsóházban. Igazán a német megszállás idején tudtak komolyabb támogatottságra szert tenni: 1940-től ők szervezték a fegyve-

⁵⁹⁵ JESPERSEN 2004, 71; SZÜCS 2000, 87.

⁵⁹⁶ FLAMM 2004, 183; MILLER 1968, 60.

⁵⁹⁷ DAMGAARD 1992, 24.

⁵⁹⁸ BOHN 2001, 105; FLAMM 2004, 186; JESPERSEN 2004, 206; MILLER 1968, 37, 58;

SZÜCS 2000, 88.

⁵⁹⁹ DAMGAARD 1992, 24–25; FLAMM 2004, 183.

⁶⁰⁰ MILLER 1968, 35.

⁶⁰¹ KAN 1976, 208, 211, 216; MILLER 1968, 86.

res ellenállást (partizánmozgalmat), 1943. szeptember 16-án pedig az ő kezdeményezésükre jött létre az ellenállás vezető szerve, a Szabadság Tanács. 1945-ben, a felszabadulás utáni első választásokon több mint 250 000 szavazatot szereztek, amivel 18 képviselői helyhez jutottak.⁶⁰²

A két világháború közti időszak kapcsán megjegyzendő, hogy még 1919-ben megalakult a Jogszövetség (*Retsforbund*) nevű párt, mely a központi államhatalom leépítését, a vállalkozás szabadságát és adóreformot hirdetett, s amelynek társadalmi bázisát főként a polgárság alsóbb rétegei jelentették.⁶⁰³ A pártnak 1920–1960 között volt képvisellete a *Folketing*-ben, így tevékeny részt vett az alkotmányozási folyamatban is. 1947 és 1960 között voltak a legerősebbek: az 1950. évi választásokon 8,2 %-kal 12 mandátumot sikerült szerezniük az alsóházban, 1957–1960 között pedig az ő külső támogatásuk volt szükséges ahhoz, hogy a szociáldemokrata-radikális kormány hatalmon maradjon.⁶⁰⁴

1930-ban – természetesen német hatásra – Dániában is létrejött a nemzetiszocialista párt (*Danmarks National-Socialistiske Arbejdeparti*), amely azonban csak közvetlenül a második világháború előtt tudott némiképp megerősödni, és 1939-ben (első skandináv parlamenti náci pártként) került be a *Folketing*-be három mandátummal.⁶⁰⁵ (Ezt az eredményt viszont még a megszállás idején, 1943 márciusában sem tudta túlszárnyalni, hiszen akkor is csak a szavazatok alig több mint 3 %-át tudta megszerezni.)

A második világháborút követően, egészen 1973-ig, az egyetlen igazán lényeges változás a hagyományos négypártrendszerhez képest a Szocialista Néppárt (*Det socialistiske Folkeparti*) megjelenése volt.⁶⁰⁶ Ez a párt

⁶⁰² KAN 1976, 233, 237, 251, 278–279, 282, 291.

⁶⁰³ FLAMM 2004, 187; MILLER 1968, 37, 93; Szűcs 2000, 90.

⁶⁰⁴ BORRE, Ole: Recent Trends in Danish Voting Behavior In CERNY, Karl H.: *Scandinavia at the Polls. Recent Political Trends in Denmark, Norway and Sweden* Washington D.C., 1977, American Enterprise Institute for Public Policy Research, 3–37, 6; MILLER 1968, 93.

⁶⁰⁵ KAN 1976, 238, 252.

Az 1935. évi választásokon még csak 16 000, 1939-ben pedig 31 000 szavazatot szereztek. Megnyilvánulásaik, egyenruhás felvonulásaik így is aggodalmat keltek a közvéleményben. MILLER 1968, 42.

⁶⁰⁶ BORRE, Ole: Old and New Politics in Denmark. In *Scandinavian Political Studies*, Vol. 18, 3/1995, 187–205, 190; BORRE 1977, 6; DAMGAARD 1992, 19–20; DAMGAARD-RUSK 1976, 181.

1959-ben, a korábbi DKP-vezető Aksel Larsen vezetésével jött létre, akit a külföldi kommunista sajtóban – többek között a magyar forradalom elleni szovjet intervencióval kapcsolatos megnyilatkozásai miatt – revizionistának bélyegeztek, majd 1958. november 15-én ki is zárták a pártból.⁶⁰⁷ (A kommunista párt vezetését *Knud Jespersen* vette át, aki természetesen nem azonos a jelen tanulmányban többször hivatkozott Knud J. V. Jespersen odensei professzorral, dán udvari történésszel.)

Az SZNP lényegében el is foglalta a baloldalon a parlamentből kiszoruló DKP helyét: már az 1960. novemberi választásokon 150 000 szavazatot szerzett (6,1 %), 1966-ban pedig megduplázta korábbi eredményét, s így *Jens Otto Krag* szociáldemokrata kormánya az ő támogatásukkal tudott hatalmon maradni.⁶⁰⁸ Egészen addig a négy nagy párt csak egyszer kapott 86 %-nál kevesebb szavazatot (1945-ben, amikor a kommunisták a szocdemek rovására jelentősen megerősödtek) – 1966 novemberében azonban együttes támogatottságuk 84 %-ra csökkent.⁶⁰⁹

Az SZNP és a szociáldemokraták között 1967 márciusában született meg az első, korlátozott együttműködési megállapodás (bár 1966 után akár többségi, szocialista kormánykoalíciót is alakíthattak volna).⁶¹⁰ Erik Damgaard mindenesetre a Szocialista Néppárt megjelenésére és a kormányalakításban játszott támogatói szerepére tekintettel az 1966-tól 1973-ig terjedő időszakot „új kétblokkrendszernek” nevezi, amelyben a szociáldemokraták és a szocialista néppártiak alkották az egyik tömböt, míg a másik három régi párt (a konzervatívok, a liberálisok és a radikálisok) a másikat.⁶¹¹

Az „ötpártrendszer” azonban 1973-ban drámai körülmények között véget ért, és a dán politika – talán végérvényesen – a sokpártrendszer (Peter Nannestad szavaival: „fragmentált többpártrendszer”) irányába mozdult el.⁶¹² Ez a változás a dán jóléti állam válságának, a magas adókulcsok miatti társadalmi elégedetlenségnek s nem kis részben a hetvenes évek elején

⁶⁰⁷ KAN 1976, 322; MILLER 1968, 89; Szűcs 2000, 88.

⁶⁰⁸ KAN 1976, 322, 339; MILLER 1968, 61, 89.

⁶⁰⁹ MILLER 1968, 61.

⁶¹⁰ MILLER 1968, 61.

⁶¹¹ DAMGAARD 1992, 26; DAMGAARD–RUSK 1976, 181.

⁶¹² DAMGAARD 1992, 19; NANNESTAD 2003, 81.

alakult három új politikai formáció (köztük egy igen sikeres protestpárt) megjelenésének tudható be.

1970-ben és 1973-ban két új középpárt is létrejött: elsőként a Keresztény Néppárt (*Kristeligt Folkeparti*), amelynek rövidítése a konzervatívok által 1915-től lefoglalt KF miatt KrF; majd pedig a szociáldemokratákból *Erhard Jacobsen* vezetésével kivált Centrum Demokraták (*Centrum-Demokrater*). Az SZDP pártszakadásának egyébként a Jens Otto Kragot váltó új pártvezér, Anker Jørgensen és Jacobsen személyes ellentéte volt a közvetlen kiváltó oka.⁶¹³ Az 1973. évi választásokon mindkét újonnan alakult párt bekerült a *Folketing*be: a keresztényszocialisták 4, a centrupártiak pedig közel 8 százalékot szereztek.⁶¹⁴

E formációk is sok szavazót csábítottak el a hagyományos dán pártoktól (elsősorban a KF-től, illetve a szociáldemokratáktól), de a valódi áttörést egy harmadik szervezet, a *Mogens Glistrup* ügyvéd által 1972. augusztus 23-án alapított Haladás Párt (*Fremskridtsparti*) érte el, amely radikális adóreformot, az állam leépítését hirdette,⁶¹⁵ kihasználva a jóléti újraelosztó rendszer első válságjeleiből adódó elégedetlenséget, amely természetesen a munkanélküliekkel és a bevándorlókkal, azaz a „segélyezettekkel” szembeni társadalmi ellenérzésekben manifesztálódott.⁶¹⁶

Glistrup mozgalma az 1973. évi választásokon Dánia második legnagyobb pártja lett.⁶¹⁷ Rögtön az alapítását követő első szavazás eredményeképpen 28 képviselőt tudott bejuttatni a parlamentbe, amivel – A. Sz. Kant idézve – „az újonnan alapított pártok dániai történetében rekordot javított”.⁶¹⁸ A pártalapító egyébként olyan komolyan gondolta az adócsökkentés programját, hogy ő maga 0 % jövedelemadót fizetett. A *Folketing* a parlamenti képviselőhöz méltatlan magatartásáért [az alkotmány 30. § (1) bekezdésének a passzív választójogra irányadó szakaszára hivatkozva]

⁶¹³ BJØL 1986, 607.

⁶¹⁴ FLAMM 2004, 187–188; KAN 1976, 360–361; Szűcs 2000, 88.

⁶¹⁵ Az állami szervek szerinte pazarló működésére rávilágítva Glistrup egyszer azt találta javasolni, hogy az igen költséges fenntartású védelmi minisztériumot egy üzenetrögzítővel helyettesítse a kormány, amely minden bejövő hívásra azt válaszolná orosz nyelven, „megadjuk magunkat”. BJØL 1986, 602.

⁶¹⁶ FLAMM 2004, 188; Szűcs 2000, 88–89.

⁶¹⁷ JESPERSEN 2004, 79.

⁶¹⁸ KAN 1976, 361.

1983-ban meg is fosztotta mandátumától,⁶¹⁹ 1983 augusztusa és 1985 márciusa között pedig – nem meglepő módon adócsalásért – több mint másfél esztendő telt a börtönben. (1995-ben „szélsőséges nézeteiért” még saját pártjából is kizárták.)⁶²⁰

Knud J. V. Jespersen az 1973. decemberi, „földcsuszamlásszerű” választásokkal kapcsolatban megjegyzi, hogy míg korábban a négy hagyományos párt mindig összesen megszerezte legalább a szavazatok 80 %-át, ez ekkor 58 %-ra esett vissza („a csalódott és frusztrált szavazók inkább protestpártokat juttattak be a *Folketing*be”).⁶²¹ A dán politika fő kérdése immár nem a jóléti állam rendszerének építése, hanem az adócsökkentés lett. Ebben közrejátszott az 1973. évi olajválság, amely csak erősítette a dán gazdaság korábban is jelentkező krízistüneteit.⁶²² Míg korábban az SZNP a szociális ügyekben licitálta túl a szociáldemokratákat, most ugyanezt tette a Haladás Párt az adócsökkentés és gazdasági liberalizáció kérdésében a liberálisokkal és a konzervatívokkal (az új baloldal és új jobboldal politikájának lényege egyaránt a protestálás és a hagyományos politikálással szembeni bizalmatlanság volt).⁶²³

A választások eredményeképpen a hagyományos dán politikával elégedetlen választópolgárok az addigi öt helyett nem kevesebb mint tíz párt képviselőit juttatták be a *Folketing*be. A szociáldemokraták 46, a Haladás Párt 28, a *Venstre* 22, a radikálisok 20, a konzervatívok 16, a Centrum Demokraták 14, a Szocialista Néppárt 11, a Keresztény Néppárt 7, a Dán Kommunista Párt 6, a Jogszövetség pedig 5 mandátumot szerzett.⁶²⁴ Ole Borre a dán választók megváltozott attitűdjét vizsgáló, 1977-ben megjelent tanulmányában rámutat, hogy 1971-hez képest a választópolgárok 40 %-a váltott pártot, 27 %-uk ráadásul a hagyományos pártok helyett „nem

⁶¹⁹ MY CONSTITUTIONAL ACT, 15.

⁶²⁰ SZÜCS 2000, 89.

⁶²¹ JESPERSEN 2004, 79. Lásd még DAMGAARD–RUSK 1976, 198.

Erik Damgaard és Jerrold G. Rusk tanulmányában az alábbi adatok szerepelnek ezzel kapcsolatban: az 1953 és 1960 közötti időszakban a négy régi párt a szavazatok 91 %-ával rendelkezett (ekkor a DKP volt még jelentős, 4–5 % szavazati aránnyal); míg 1960 és 1973 között a Szocialista Néppárttal kiegészült régi pártok (a meggyengült DKP nélkül) már 94–100 % közötti aránnyal kalkulálhattak. DAMGAARD–RUSK 1976, 181.

⁶²² DAMGAARD–RUSK 1976, 199.

⁶²³ BORRE 1995, 191.

⁶²⁴ DAMGAARD–RUSK 1976, 199; SCAMMON 1975, 263.

konvencionális” pártra (azaz nem a négy régi pártra és nem is a Szocialista Néppártra) voksolt.⁶²⁵

A pártrendszer és az 1920 óta alkalmazott arányos választási szisztéma együtthatásának eredményeként Dániában korábban is szinte elképzelhetetlen volt, hogy jelentős kormánytöbbség alakuljon ki.⁶²⁶ A 20. század első felében rendszerint baloldali (szociáldemokrata–szociálliberális) vagy jobboldali (liberális–konzervatív) koalíciók irányították az országot, 1945 után pedig a kisebbségi kormányzás gyakorlata vált rendszeressé.⁶²⁷ Az azonban valószínűleg nemcsak a dán történelemben, hanem világszinten negatív rekord, hogy az 1973. decemberi választások után alakult, Poul Hartling vezette egypárti (*Venstre*) kormány mögött mindössze huszonkét képviselői hely (azaz 12 %-os biztos párttámogatottság) állt a *Folketing*-ben.⁶²⁸ Nem csoda, hogy az új kabinet kevesebb mint két esztendőért meg (az 1975. januári előrehozott választások után Hartling még újból kormányt alakított, de mindössze egy héttel az új parlament megalakulását követően már meg is buktatták).⁶²⁹

Ezután Anker Jørgensen szociáldemokrata kormányai következtek, 1975–1982-ig (ebből 1978–1979-ig a *Venstre*vel koalícióban, ami korábban soha nem fordult elő). 1982-ben Poul Schlüter vezetésével a konzervatívok kerültek hatalomra egy olyan, addig szintén példa nélküli egypárti koalícióval, amelyben a Konzervatív Néppárt és a *Venstre* mellett a Centrum Demokraták és a Keresztény Néppárt, azaz az 1970-es évek elején létrejött két kisebb centrista párt is részt vett.⁶³⁰ 1988-tól utóbbi kettőt a

⁶²⁵ BORRE 1977, 8.

⁶²⁶ Lester B. Orfield ugyanakkor rámutat, hogy a két világháború közötti korszakban Dániában volt a legstabilabb parlamentáris rendszer (átlagosan öt évig volt hivatalban egy kormány. ORFIELD 1953: 28.

⁶²⁷ BOHN 2001, 121; DAMGAARD 1992, 21.

„Az 1945 és 1990 közötti négy és fél évtized mindössze egynegyede alatt volt többségi koalíció; akárhogy is számoljuk, ez idő alatt az európai liberális demokráciák közül Dániában volt a legtöbb kisebbségi kormány. [...] Az is előfordult, hogy az egyetlen kormánypártnak mindössze 22 képviselője volt a 179 fős parlamentben.” SZENTE 2006, 69, 284.

A kormányok listáját 1990-ig lásd DAMGAARD 1992, 24–26.

⁶²⁸ DAMGAARD 1992, 28.

⁶²⁹ BORRE 1977, 11.

⁶³⁰ Erling Bjøl megjegyzi, hogy épp a Jørgensen pártjából kivált Erhard Jacobsen (Centrum Demokraták) kovácsolta össze a jobbközép koalíciót a szociáldemokraták ellenében, és juttatta Schlütert hatalomra. BJØL 1986, 607.

Radikale Venstre váltotta föl, majd az utolsó ciklusban (1990–1993) már csak a liberálisok voltak Schlüter partnerei, mígnem a tamil-ügy miatt a miniszterelnök lemondásra kényszerült.⁶³¹

2001-től ismét a szociáldemokraták kormányoztak, *Poul Nyrup Rasmussen* vezetésével, aki 1993–1994-ben a szociálliberálisokkal, valamint a Centrum Demokratákkal és Keresztény Néppárttal (akik 1982–1988 között még Schlüter partnerei voltak) többségi koalíciót tudott alkotni.⁶³² Ezután újabb fordulat következett: a *Venstre* megnyerte a 2001. novemberi választásokat, és a „másik Rasmussen” (Anders Fogh) a konzervatívokkal lépett szövetségre.

Időközben két újabb formáció is megjelent a dán politikai palettán. A kommunisták, a Szocialista Néppártból a szociáldemokratákkal való együttműködés miatt 1967-ben kivált balszárny által alapított baloldali szocialisták (*Venstresocialister*),⁶³³ valamint a trockista irányultságú Szocialista Munkáspárt⁶³⁴ 1989-ben megalapította a baloldali-alternatív Egységes Listát (*Enhedsliste*), amely 1993-ban szerzett először parlamenti mandátumot.⁶³⁵ 1995-ben pedig, a Glistrup-ügy miatt szétforgácsolódo Haladás Párt egy részéből – a volt pártelnök, *Pia Kjaersgaard* vezetésével – létrejött a Dán Néppárt (*Danske Folkeparti*), amely ugyan elődpártjához hasonlóan bevándorló- és menekültellenes, azonban egyéb társadalmi-gazdasági kérdésekben a Haladás Párthoz képest mérsékeltnek tekinthető.⁶³⁶

A Dán Néppárt 1998-ban rögtön 13 mandátumot szerzett (7,4 %-kal), 2001-től 22, 2005-től pedig már 24 képviselői helye volt a *Folketing*ben. A 2007. november 13-án megtartott választásokon újabb egy mandátummal növekedett a frakciójuk, és leszögezhetjük, hogy a *Folkeparti* stabilan Dánia harmadik legnagyobb politikai erejévé vált a szinte fej-fej mellett haladó *Venstre* és a szociáldemokraták mögött. A legutóbbi voksoláson egyébként a Szocialista Néppárt végzett a negyedik helyen (a konzerva-

⁶³¹ A kormányok listáját 1990-től lásd NANNSTAD 2003, 67.

⁶³² DAMGAARD–JENSEN 2006, 429.

⁶³³ BORRE 1977, 7; FLAMM 2004, 187; KAN 1976, 340.

⁶³⁴ Szűcs 2000, 89.

⁶³⁵ FLAMM 2004, 188; Szűcs 2000, 89–90.

⁶³⁶ BUCH, Roger – HANSEN, Kasper M.: The Danes and Europe: From EC 1972 to Euro 2000 – Elections, Referendums and Attitudes In *Scandinavian Political Studies*, Vol. 25, 1/2002, 1–26, 5; Szűcs 2000, 89.

tívek és a szociálliberálisok csak az 5–6. helyet szerezték meg, ami a régi pártrendszer végleges megszűnését látszik példázni); a hetedik legnagyobb parlamenti csoport a *Radikale Venstre* korábbi politikusa, a palesztin-szír származású *Naser Khader* vezette, 2007 májusában alapított Új Szövetségé (*Ny Alliance*) lett; nyolcadik helyen pedig a radikális baloldali Egységes Lista jutott be a parlamentbe.

A fentiekből is kiténik, hogy a dán pártrendszer egyértelműen a sokpártiság felé mozdult el, aminek a választási rendszer proporcionalitásának az alkotmányban is rögzített elve – és a mandátumkiosztás korábban ismertetett szabályai (többfős választókerületek, 40 képviselői helyet biztosító kompenzációs lista) – kifejezetten kedveztek. Azt is láthatjuk, hogy Dániában még az újonnan, akár a választás évében létrejövő pártok is jó eséllyel indulhatnak a parlamenti helyekért.

Mindez azonban nem rendíti meg az ország kormányozhatóságát (hiszen a kisebbségi kormányzás és a pártok közötti kompromisszumkeresés eddig is a dán politikai kultúra szerves része volt), és nem érinti a minisztériumi szakapparátus állandóságát sem. A kormányváltások ugyanis csak a miniszter és a miniszteri titkárok cserélődésével járnak – a minisztériumok szakmai vezetői zavartalanul, kormányzati ciklusokon átívelően folytathatják munkájukat a közigazgatásban.⁶³⁷ Ez a gyakorlat 1849 óta töretlen. Tove Lise Schou tanulmányában rámutat, hogy a dán alkotmány a király és a közszolgák között létrehozta a politikai miniszterek rétegét („a layer of political ministers”), miközben a szokások szerint a rangidős köztisztviselő lett a *departementschef* (államtitkár), és ő jelenti a politikai változások esetén a kontinuitást.⁶³⁸

A helyi önkormányzatok

Az önkormányzatokról csupán az alkotmány 82. §-a és a 86. § első mondata tesz említést igen szűkszavúan. A 82. § kimondja, hogy joguk van saját ügyeiket önállóan intézni, és felettük az állam törvényben meghatározott módon csak felügyeletet gyakorol. A Grönlanddal és a Feröer-szigetek

⁶³⁷ NANNSTAD 2003, 69; Szűcs 2000, 92.

⁶³⁸ SCHOU 1988, 173.

kapcsán épp e vonatkozásban kivételszabályt megállapító 86. § első mondata pedig általánosságban úgy rendelkezik, hogy a parlamenti választásokra megállapított korhatár a helyhatósági választásokra is irányadó.

A feudális korban Dániában a helyi igazgatási feladatokat a földbirtokosok látták el a királytól kapott birtokaikért cserében (*len*-rendszer). Az abszolutizmus győzelmét követően nem sokkal, 1662-ben ez megváltozott, és létrehozták a megyék hálózatát (az *amt*okat). Az *amt* élén a király által kinevezett és csak neki felelős *amtmand* állt. A végrehajtó hatalom alapszintű, lokális feladatait (úgy mint az adóbeszedést és a sorozást) ugyanakkor az abszolutizmus államában is a földbirtokosok végezték, a szociális (szegényügyi), egészségügyi, oktatásügyi funkció pedig az egyházközségeket illette. A vidéki kereskedővárosok és Kopenhága autonómiáját többször megnyirbálták, igazgatási különállásuk azonban fennmaradt.

Az abszolút monarchia utolsó évtizedében – megelőzve az országos szintű demokratizálódást – megteremtették a képviselőten alapuló helyi önkormányzatiság alapjait. 1841. augusztus 13-án létrejöttek a községi önkormányzatok (*sognekommuner*), melyek illetékességi területe megfelelt az egyházközségekének, de élükön már nem a lelkész állt, hanem a választott elöljáró.⁶³⁹ Ezek a „kommúnák” választották azután a megyei tanácsokat (*amtsråd*), amivel az eddig kifejezetten a központi hatalomtól függő második igazgatási szinten is létrejött az önkormányzatiság, még ha csak közvetett úton is. A községi választásokon már a parasztság vagyonszámba is részt vehettek.

Az *amt* feladata a magasabb szintű helyi közfeladatok megszervezése, így a helyi adóztatás, a kórházak és középfokú oktatási intézmények működtetése, az úthálózat fenntartása, valamint a rendvédelem volt. Az *amtmand*-t⁶⁴⁰ továbbra is a király nevezte ki, ami a polgári alkotmányosság idején ténylegesen már belügyminiszteri kinevezést jelentett.⁶⁴¹ Ő elnökölt a megyei tanács ülésein, és kiemelt feladata volt a kormány és a megye közötti közvetítés és koordináció. Az *amtsråd* esetében is bevezették a közvetlen, egyben listás, arányos választást.⁶⁴²

⁶³⁹ GOOS-LARSEN 1913, 174; ORFIELD 1953, 35.

⁶⁴⁰ A dán nyelvben a *mand* szó férfit jelent, és man-nak ejtendő (a szóvégi „d” néma).

⁶⁴¹ MILLER 1968, 187; ORFIELD 1953, 35–36.

⁶⁴² ORFIELD 1953, 36.

A polgári korban a községi tanácsok (*sogneråd*) választása is a proportionalitás elve szerint zajlott. A községi feladatok a lakossághoz legközelebb álló funkciókat jelentették: ezek közé tartozott tradicionálisan a segélyezés és a szegényekről való gondoskodás, a tűzvédelem, továbbá a kötelező alapszintű oktatás megszervezése (az elemi iskolák működtetése).⁶⁴³ A községi tanácsok saját tagjaik közül választották meg a községi előljárót (*sogneformand*).⁶⁴⁴

A városok (*købstæder*) a polgári korban is megőrizték különállásukat. A hatvanas években még nyolcvannyolc olyan város volt, amely nem tartozott egyik *amt* fennhatósága alá sem. Ezekben a legfőbb döntéshozó szerv a városi tanács (*byråd*) volt, amelyet úgyszintén arányos választás útján választottak. A polgármestert (*borgmester*) 1919-ig a kormány nevezte ki, ezt követően a választás joga a tanácsot illette meg. A városok feladatköre lefedte a községi és megyei közfeladatokat, és már a 19. század második felében kiegészült a közüzemi szolgáltatásokkal (vízmű, csatornahálózat, áramellátás, majd gáz), melyekre önkormányzati tulajdonú szolgáltató vállalatokat alapítottak.⁶⁴⁵ A nagyobb városokban létezett egy magisztrátusnak (*magistrat*) nevezett szűkebb (belső) tanács is, amely a polgármesterből és a *byråd* tagjai közül választott 2–4 tanácsosból (*rådmand*) állt.⁶⁴⁶

Kiemelkedik a városok közül a főváros, Kopenhága, melynek igazgatási szervezete rendkívül bonyolult volt. *Borgerrepræsentation*nak nevezett 55 tagú közgyűlését a lakosság négy évre közvetlenül választotta. Ülésein 1938-ig a kormány által kinevezett *overpræsident*, majd pedig a főpolgármester (*overborgmester*) elnökölt. Az 1661-ben létrehozott *overpræsident* intézménye ugyanakkor ezt követően is hasonló szerepet töltött be a fővárosban, mint a megyékben az *amtmand*, azaz a központi kormányzatot képviselte.⁶⁴⁷

A közgyűlés nyolc évre választotta a magisztrátust (*magistrat*), mégpedig oly módon, hogy annak a főpolgármester, öt polgármester, valamint

⁶⁴³ ORFIELD 1953, 36.

⁶⁴⁴ MILLER 1968, 188.

⁶⁴⁵ ORFIELD 1953, 36.

⁶⁴⁶ MILLER 1968, 188.

⁶⁴⁷ MILLER 1968, 195.

öt tanácsos (*rådmand*) volt a tagja.⁶⁴⁸ A közgyűlés döntéseit a magisztrátusnak is jóvá kellett hagynia, de ha utóbbi másodjára is megvétózott egy határozatot, a közgyűlés a belügyminisztertől kérhette a vétó felülbírálatát.⁶⁴⁹ Koppenhága, a fővároson belül 1857 óta autonómiával rendelkező Frederiksberg, valamint az agglomerációhoz tartozó területek mindezeneken túl közös tanácsot (*Hovestadskommunernes Samråd*) is működtettek hét koppenhágai, két frederiksbergi és egy-egy agglomerációbeli küldött, valamint az illetékes megyei tanács három képviselőjének részvételével, amelyben a főváros határain túlmutató, közös érdekű ügyeket vitatták meg, konkrét döntési jogkör nélkül.⁶⁵⁰

1970-ben átfogó önkormányzati reformra került sor, melynek lényege a rendszer racionalizálása, elsősorban a települési önkormányzatok számának csökkentése volt.⁶⁵¹ A reform eredményeképpen a kömmúnák száma a korábbi több mint ezerhez képest előbb 277-re, majd 1974. április 1-jétől 275-re csökkent, míg a megyék (*amtok*) számát 86-ról 14-re redukálták. Koppenhága és a továbbra is autonómiával rendelkező Frederiksberg községi és megyei hatásköröket egyaránt gyakorolt, így az 1970. évi önkormányzati reformot követően sem volt beleszámítandó a 275 kömmúnába. A többi város különállása viszont megszűnt.

Szabó Lajos leírása szerint a megyék „alapvetően tervezési egységek” voltak, és olyan közigazgatási feladatokat láttak el, amelyek „központilag célszerűen nem intézhetőek el, de átfogóbbak annál, semhogy a legkisebb közigazgatási egység, a kerület intézhetné azokat”.⁶⁵² A községi tanács a teljes választási ciklusra saját berkeiből polgármestert választhatott,⁶⁵³ és ugyanez a jogosultság 1970-től a megyei tanácsot is megillette (amelynek élén korábban a kormány által kinevezett *amtmand* állt). Nem szűnt meg azonban az *amtok* feletti belügyminisztériumi felügyelet, amelyet a továbbiakban a megyei bizottság gyakorolt. Ennek elnökét a kormány nevezte ki, négy tagját viszont a megyei tanács választotta.⁶⁵⁴

⁶⁴⁸ MILLER 1968, 192–193; ORFIELD 1953, 37.

⁶⁴⁹ ORFIELD 1953, 37.

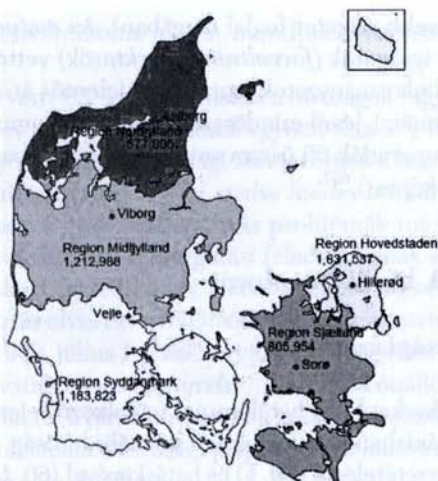
⁶⁵⁰ MILLER 1968, 189.

⁶⁵¹ SZABÓ 1992, 732.

⁶⁵² SZABÓ 1992, 732.

⁶⁵³ NANNESTAD 2003, 87–88; Szűcs 2000, 92–93.

⁶⁵⁴ SZABÓ 1992, 733.



Az öt dán régió 2007. január 1. után

A *Folketing* (három év politikai egyeztetés után) 2005-ben tűzte napirendjére az önkormányzati rendszer újabb igen átfogó reformját, amely az 1970. évi változáshoz hasonlóan radikálisnak minősíthető. A 2005 nyarán elfogadott új szabályozás 2007. január 1-jével lépett hatályba.⁶⁵⁵ Ez megszüntette az 1662 óta – persze jelentős változtatásokkal – létező *amt*-rendszert, és a tizenhárom megye⁶⁵⁶ helyett az európai uniós elvárásoknak megfelelően mindössze öt nagy régiót hozott létre.

Ezek: a fővárosi régió Hillerød székhellyel (ide tartozik a volt Koppenhága megye, a főváros és Frederiksberg, továbbá Bornholm szigete), a Sorø székhelyű sjællandi régió (legnagyobb városa Roskilde), az észak- és közép-jyllandi régió (Aalborg és Viborg székhellyel), valamint a Vejle székhelyű dél-dániai régió (amely a Jylland-félsziget déli részét, Fyn szigetét,

⁶⁵⁵ A reform részletes leírását angol nyelven lásd: *The Local Government Reform in Brief*. Népjóléti Minisztérium (korábban: Belügy- és Egészségügyi Minisztérium) honlapja, 2006. http://www.im.dk/publ/ikationer/government_reform_in_brief/index.htm [letöltés: 2008. július 22.].

⁶⁵⁶ 2003. január 1-jével Bornholm szigetének megyei jogai megszűntek, ezzel az *amtok* száma 14-ről 13-ra csökkent.

valamint néhány kisebb szigetet foglal magában). Az *amtmandok* szerepét a közigazgatási igazgatók (*forvaltningsdirektører*) vették át. A közműnák (települési önkormányzatok) sorában is jelentős átrendeződésre került sor: 2007. január 1-jével mindössze 32 korábbi közműna maradt érintetlenül, a fennmaradók 66 összevont önkormányzatban egyesültek (a korábbi 270-hez képest).⁶⁵⁷

5.3. A bírói hatalom

A bírósági szervezet

Dánia alaptörvényének a bírói hatalommal foglalkozó fejezete egyrészt az *impeachment* eljárásban szerepet játszó speciális bíróság, a *Rigsret* (birodalmi bíróság) összetételével (59. §) és hatáskörével (60. §) foglalkozik, másrészt általános szabályokat állapít meg az igazságszolgáltatásra mint hatalmi ágra nézve (anélkül azonban, hogy bármelyik bírói fórumról külön említést tenne, a Legfelsőbb Bíróságot is ideértve). Ezért néha előfordul, hogy az alkotmány idegen nyelvű szövegváltozataiban tévedésből az *impeachment*-bíróságot nevezik „legfelsőbb bíróságnak”,⁶⁵⁸ holott ennek nincs köze a rendes bírósági szervezethez, és azt is láthattuk a miniszterek jogi felelőssége kapcsán, hogy évszázadonként egy-két alkalommal ülésezik csupán.

Az alkotmány 61. §-a kimondja, hogy a bírói hatalom gyakorlására vonatkozó részletes szabályokat törvényben kell megállapítani. Ennek egyetlen alkotmányos korlátja, hogy – ugyanezen szakasz szerint – nem szabad „rendkívüli bíróságot ítélkező hatáskörrel” (*særdomstole med dømmende myndighed*) felállítani. A fenti rendelkezés helyes értelmezése a dán alkotmányjogban, hogy olyan bírói fórum nem létesíthető, amely egy konkrét ügy kivizsgálására és egyben elbírálására jön létre

⁶⁵⁷ 2003. január 1-jén az öt korábbi bornholmi közműna összeolvadt (a 275 települési önkormányzatból így 271 maradt), 2006. január 1-jén pedig egy másik sziget, Ærø két közműnája is egyesült, így maradt 270 közműna.

⁶⁵⁸ Lásd pl. Kiss 1992, 25–26.

(amint az abszolutizmus idején mondjuk Struensee elítélése érdekében történt).

Az alaptörvény 62. §-a tartalmazza a bíróságok függetlenségének elvét (ami már a bevezető rendelkezések egyikéből, a 3. §-ból is következik).⁶⁵⁹ A szabály úgy szól, hogy a bírósági szervezetnek a kormánytól függetlenül kell működnie (*Retsplejen skal steds holdes adskilt fra forvaltningen*). Természetesen a gyakorlatban itt is problémák merülnek fel, hiszen a bírósági adminisztráció is igazgatási feladat. Annak érdekében, hogy ne legyen hatásköri összeütközés, illetve a lehető legkevésbé sérüljön a hatalommegosztás elve, ezt a funkciót teljesen leválasztották az igazságügyi tárcától, és 1999. július 1-jével létrejött egy független igazságszolgáltatási igazgatási hivatal (*Domstolsstyrelse*), amelynek önálló a költségvetése, valamint megalakult a bírói kinevezések tanácsa (*Dommerudnævnelsesråd*), amelynek fő feladata a bírósági pályázatok és kinevezések előkészítése a transzparencia elve alapján.

Az alkotmány 64. §-a értelmében a bírák kizárólag a törvényeknek vannak alárendelve, és tisztségükből csak bírósági ítélettel mozdíthatók el. Áthelyezésük is csak korlátozottan lehetséges: vagy a hozzájárulásuk kell hozzá, vagy a bírósági struktúra törvényi átszervezése adhat erre alapot. A bírák – külön törvény alapján – 70 éves korukban nyugdíjazhatók. Az alkotmány 64. §-ának rendelkezése szerint ugyanakkor már a 65. életévük betöltését követően fel lehet őket menteni az ítéltetés alól, mely esetben nyugdíjazásukig a teljes bírói illetmény folyósítható nekik (ezt követően pedig a köztisztviselőkre irányadó nyugdíj illeti meg őket).

Az alaptörvény 65. §-a szerint a bírósági eljárás lehetőség szerint nyilvános és szóbeli. Természetesen a bírósági törvény ez alól kivételeket állapíthat meg. Ilyen, amikor a vallomásokat a nyilvánosság kizárásával videóra rögzítik, vagy amikor a bíró megtiltja a tárgyalásról történő tudósítást, illetőleg az eljárásban részt vevők nevének közzétételét. Szintén a 65. § rendelkezik arról, hogy a büntetőeljárásban kötelező a laikusok részvétele. Ez a szabály már az 1849. évi eredeti alkotmányban szerepelt (a bírói önkénnyel szembeni fontos garanciának tekintették), de csak az 1916. évi bírósági törvényben rendelkeztek a végrehajtásáról.

⁶⁵⁹ GERMER 1999, 9.

Laikusok kétféleképpen vehetnek részt az eljárásban: ülnökként vagy esküdtként (esküdtszék tagjaként). Az első eset kisebb súlyú bűncselekményeknél, például lopási ügyekben fordul elő: ilyenkor helyi bíróság előtt egy hivatásos bíró két „népi ülnökkel” ítéleznek, míg a fellebbviteli bíróságokon három hivatásos és három laikus bíró jár el, akik közösen döntenek a bűnösség kérdésében és a büntetés megállapításában egyaránt.

Súlyosabb bűncselekmények esetében az esküdtszéki rendszert alkalmazzák: tizenkét laikusból álló esküdtszék jár el, amely a bűnösség kérdésében dönt, majd az ítéletet az esküdtszék és a három professzionális bíró közösen hozza meg. Érdekesség, hogy amennyiben az esküdtszék a vádlottat bűnösnek találta, de a hivatásos bírák szerint nem az, utóbbiak új esküdtszék elé utalhatják az ügyet (természetesen fordított esetben nincs ilyen joguk).⁶⁶⁰

1919. október 1-jétől az 1916. április 11-ei 90. törvény (*Lov om retsens pleje*, bírósági törvény) állapította meg a rendes bíróságok máig érvényes rendszerét. Eszerint a hierarchia csúcsán a Legfelsőbb Bíróság (*Højesteret*) áll, a középső szinten a két felsőbbbíróság: a keleti és nyugati lőtörvényszék (a koppenhágai székhelyű *Østre Landsret* és a viborgi *Vestre Landsret*) található, az alsó szinten pedig a helyi bíróságok (*underretter*, azaz alsóbíróságok) állnak.⁶⁶¹ Egy újabb átfogó bírósági reform (2006. június 8-ai 538. törvény) eredményeképpen 2007. január 1-től a 82 alsóbíróság helyét 24 kerületi bíróság vette át.

A Legfelsőbb Bíróságot az abszolutizmus kezdetén, 1661-ben a korábbi királyi tábla (*Retterting*) helyett hozták létre koppenhágai székhellyel. A *Højesteret* a kezdetektől kizárólag fellebbviteli fórumként jár el, bűnösség kérdésében nem dönthet, és munkájában esküdtek nem vesznek részt.⁶⁶² Jogértelmező szerepe rendkívül fontos – a jogtudomány és jogfejlesztés szempontjából lényeges, hogy 1937 óta ítéleteiben a kisebbségi véleményt is közzé kell tenni (1958 óta pedig még a bírák nevét is megjelölik, tehát azt is tudni lehet, kik nem értettek egyet a többségi döntéssel).⁶⁶³

⁶⁶⁰ MY CONSTITUTIONAL ACT, 31.

⁶⁶¹ MILLER 1968, 173; NANNSTAD 2003, 86.

⁶⁶² TAKÁCS 2007, 219.

⁶⁶³ MILLER 1968, 175.

1996-tól külön, a bírósági igazgatási szervezethez tartozó szerv (a nem könnyen megjegyezhető nevű *Procesbevillingsnævn*) dönt arról, hogy másodfokon már elbírált ügyek felülvizsgálata tárgyában engedélyezi-e a jogorvoslat Legfelsőbb Bírósághoz történő továbbítását, amit a 2007. évi bírósági reform már csak elvi jelentőségű ügyekben tesz lehetővé.⁶⁶⁴

A dániai bírósági rendszer középső szintjét jelentő két felsőbíróság (*Landsret*) vegyes fokú bírói fórum volt. Főszabályként a városi (kerületi) bíróság ítéleteivel szemben előterjesztett fellebbezéseket bírálta el, azonban jelentősebb ügyekben a felsőbíróságok rendelkeztek első fokon hatáskörrel.⁶⁶⁵ Ma már azonban az ügyek nagy része – a 2007. évi bírósági reform eredményeképpen elvileg már minden polgári és büntetőügy – a kerületi bíróságokon indul, ideértve a végrehajtási eljárásokat és a közjegyzői okiratban vállalt kötelezettségek érvényesítését is. Az Ingatlan-nyilvántartási Bíróság (*Tinglysningsret*) létrejöttéig a telekkönyv vezetése és felügyelete is az alsóbíróságok feladatkörébe tartozott.

A speciális hatáskörű bíróságok közül elsőként az 1861. február 19-ei törvénnyel létrehozott Tengeri és Kereskedelmi Bíróság (*Sø- og Handelsret*) érdemel említést, amelynek hatásköre ma már a gazdasági perek széles körére terjed ki, és illetékességgel Koppenhágában és környékén, alávetés alapján pedig más illetőségű peres felek (akár külföldiek) ügyeiben is eljárhat.⁶⁶⁶ Kizárólagos illetékessége van továbbá védjegy- és reklámjogi ügyekben, Koppenhága környékén pedig a hatáskörébe tartoznak a csőd- és felszámolási eljárások is. A *Sø- og Handelsret* szakértők bevonásával jár el, ítéleteivel szemben közvetlenül a Legfelsőbb Bírósághoz lehet fellebbezni.⁶⁶⁷

Az 1910. április 12-én kelt törvény hozta létre a munkáltatók és munkavállalók ügyeiben eljáró állandó választottbírói bíróságot (*Den faste Voldgiftsret*), amely egyébként alternatív vitarendező testületként akkor már jó egy évtizede létezett. A bíróság 1964-től az *Arbejdsret*, azaz Munka-

⁶⁶⁴ A bírósági rendszerre vonatkozó legújabb adatok forrása a dán igazságszolgáltatási igazgatási hivatal (*Domstolsstyrelse*) hivatalos internetes oldala. <http://www.domstol.dk/om/otherlanguages/english/Pages/default.aspx> [letöltés ideje: 2008. július 27.].

⁶⁶⁵ TAKÁCS 2007, 219.

⁶⁶⁶ GOOS-LARSEN 1913, 163; TAKÁCS 2007, 219.

⁶⁶⁷ MILLER 1968, 181–182.

ügyi Bíróság nevet viseli,⁶⁶⁸ és legutóbb 2008-ban szabályozták a működését. Kollektív munkajogi ügyekben jár el kizárólag munkaügyi érdekképviseleti szervek keresete alapján (az egyes munkavállalók csak a rendes bíróság előtt perelhetik munkáltatójukat). Ítéleteivel szemben fellebbezésnek nincs helye.

1939-ben állították fel a különleges jogorvoslatok bíróságát (*Den særlige Klageret*), amely – a fegyelmi eljárásokat is ideértve – bírák ellen indult ügyekben, valamint büntetőügyek rendkívüli perorvoslata során, azaz perújítási eljárásokban jár el.⁶⁶⁹ Perújítást engedélyező döntésével szemben fellebbezésnek nincs helye. Öt tagját az igazságügy-miniszter javaslatára az uralkodó nevezi ki tíz évre (a mandátum nem hosszabbítható meg). A bíróságnak egy-egy legfelsőbb bírósági, felsőbbbírósági és helyi bíró, továbbá egy jogászprofesszor és egy ügyvéd kell hogy legyen a tagja. A testületnek a legfelsőbb bírósági bíró az elnöke.

A legújabb, különös hatáskörű bírói fórum a már említett Ingatlan-nyilvántartási Bíróság (*Tinglysningsret*), amely 2007. január 1-je óta működik.⁶⁷⁰ Hatáskörébe az ingatlanokra vonatkozó jogi és ténybeli változások bejegyzése (telekkönyv), valamint az ezekkel összefüggő jogviták elbírálása (ingatlan-nyilvántartási perek) tartozik. Illetékessége az ország egész területére kiterjed, határozataival szemben a nyugati felsőbbbírósághoz (*Vestre Landsret*) lehet fellebbezni. A telekkönyvi feladatokat fokozatosan, a 2008. év végéig veszi át a helyi (kerületi) bíróságoktól.

Közigazgatási bíraskodás és alkotmányos felülvizsgálat

Dániában a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálata a rendes bíróságok feladatkörébe tartozik.⁶⁷¹ A közigazgatási határozatokkal szembeni bírói jogorvoslat lehetőségé a jelenleg hatályos alkotmány 63. § (1)

⁶⁶⁸ MILLER 1968, 182.

⁶⁶⁹ MILLER 1968, 182.

⁶⁷⁰ TAKÁCS 2007, 219.

⁶⁷¹ GERMER 1999, 9.

bekezdéséből következik, de már az 1849. évi alaptörvény is tartalmazta azt (77. §). Az 1953. évi alkotmány 63. § (2) bekezdése ugyanakkor közigazgatási bíróságok (*forvaltningsdomstole*) felállítását is előírnyozza (ilyen rendelkezés a korábbi alkotmányszövegekben nem szerepelt). Erre vonatkozó törvény elfogadására a mai napig nem került sor.

Ugyanígy nincsen külön alkotmánybíróság sem, ami azonban nem jelenti azt, hogy a bíróságoknak ne lenne joguk alkotmányossági felülvizsgálatot gyakorolni. A dán alkotmányjogászok szerint – az Egyesült Államokban a *Marbury v. Madison* ügy óta ismert megoldáshoz hasonlóan – a jogszabályok alkotmányellenességére a rendes bírósági eljárásban lehet hivatkozni, és amennyiben a bíróság ezzel egyetért, megteheti, hogy a magasabb szintű normába ütköző szabályt az adott ügyben nem alkalmazza (*grundlovsprøvelse*).⁶⁷² Ezzel lényegében az alaptörvény 63. §-ának a közigazgatási bírászkodás kapcsán már említett rendelkezéseit terjesztették ki az egyedi hatósági ügyek bírói kontrollján túl a törvénynél alacsonyabb szintű (a végrehajtó hatalom szervei által kibocsátott) jogszabályok bírósági felülvizsgálatára is.⁶⁷³

Az alkotmány ugyanakkor (legalábbis kifejezetten) nem biztosít a bíróságok számára ilyen jogot a törvényhozó hatalom aktusai felett. Az igazságügy-minisztériumban ennek ellenére „az ötvenes évek óta működik egy osztály, amely a hatvanas évektől minden törvényjavaslatot megvizsgál”,⁶⁷⁴ mivel Dánia legmagasabb szintű jogforrása a *Grundlov*, így azzal még a népképviselői szerv, a parlament által elfogadott törvények sem állhatnak ellentétben (ellenkező esetben, vagyis ha a *Folketing* egyszerű törvénnyel felülírhatná az alkotmányt, nem lenne értelme az alkotmánymódosítás 88. §-ban szabályozott, igen bonyolult eljárásának).

Egészen 1999-ig mégsem született olyan ítélet, amelyben a bíróság megtagadta volna egy törvény alkalmazását alkotmányossági indokokra hivatkozva.⁶⁷⁵ Ekkor azonban a *Højesteret* elé került az 1996. június 12-ei 506. törvény ügye, mivel az oktatásiügyi minisztérium e törvényre hivatkoz-

⁶⁷² GERMER 1999. 9; MILLER 1968. 175; Szűcs 2000. 94.

⁶⁷³ HUSA, Jaako: Guarding the Constitutionality of Laws in the Nordic Countries: A Comparative Perspective In *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 48, 3/2000, 345–381, 370.

⁶⁷⁴ ZSUFFA 1997. 14.

⁶⁷⁵ TAKÁCS 2007. 227.

va vonta meg a magániskolák állami támogatását. A Tvind iskolaszövetség egyik tagja, a *Friskolen i Veddinge Bakker* a határozat ellen bírósághoz fordult, és az ügy végül a Legfelsőbb Bíróság elé került. A legfőbb bírói testület ítéletében megállapította, hogy a törvény 7. §-a ellentétes a hatalommegosztás alkotmány 3. §-ában rögzített elvével, ezért megtagadta annak alkalmazását. Jaakko Husa a döntéssel összefüggésben kifejti, hogy még nem világos, hogy az megváltoztatja-e a törvények alkotmányossági vizsgálatával kapcsolatos dán joggyakorlatot, vagy egyedi kivétel marad csupán.⁶⁷⁶

Nem lehet tehát tudni, hogy a Tvind-döntés az amerikai *Marbury v. Madison* ügyhöz hasonló precedenst teremt-e, de tény, hogy a dán Legfelsőbb Bíróság sok évtizednyi ódzkodás után végre alkotmányellenesnek (*grundlovsstridig*) minősített egy parlament, azaz a legfőbb népképviselői szerv által alkotott normát. Megjegyzendő, hogy természetesen – amint az Egyesült Államokban is láthatjuk – nemcsak a *Højesteret*, hanem elvben bármely bíróság jogosult alkotmányossági kérdésben állást foglalni, a Legfelsőbb Bíróság csak a végső szót mondja ki (amint az a Tvind-ügyben hozott ítéletben is történt). A speciális hatáskörű bíróságoknak (mint a koppenhágai Tengeri és Kereskedelmi Bíróság) e tekintetben kevésbé jelentős a szerepük.⁶⁷⁷

5.4. Alapjogok

Vallásszabadság

Az 1953. évi alkotmány a korábbi alaptörvényekhez képest – sok egyéb mellett – azzal a hagyománnyal sem szakított, hogy a vallás ügyét teljesen önálló fejezetben tárgyalja. Amint korábban is (és a norvég alkotmányban szintűgy), a dán evangélikus egyház szerepe kiemelkedik a többi felekezet közül, bár előjogokat nem élvez – talán azt a tradicionális szabályt leszámítva, hogy a királynak ehhez a vallási irányzathoz kell tartoznia. Az alkotmány 66. §-a értelmében a nemzeti egyház (*Folkekirke*) alapszabá-

⁶⁷⁶ HUSA 2000, 372.

⁶⁷⁷ GERMER 1999, 9.

lyát külön törvényben kell meghatározni, míg a 69. § ugyanezt mondja ki általános jelleggel a többi vallás tekintetében. Mindezek ellenére a mai napig nem került sor sem a *Folkekirke*, sem az egyéb egyházak működésének átfogó törvényi szabályozására.⁶⁷⁸

Az alaptörvény 67. §-a szerint mindenki jogosult a saját hitbéli meggyőződése szerinti felekezethez csatlakozni, a 68. § értelmében pedig senki nem kötelezhető arra, hogy saját felekezetén kívül bármely egyház számára adakozzon. Az egyházalapítás és szabad vallásgyakorlás egyetlen korlátja, hogy az nem sértheti a közérkölcset és a közrendet. Bár a 67. § „polgárokról” (*borger*) beszél, a vallásszabadság Dániában természetesen nemcsak a dán állampolgárokat illeti meg, hanem mindenkit, így a bevándorlókat, illetve az országban tartózkodó külföldieket is.

Különleges jelentőségű az alkotmány 70. §-a, amelyhez hasonló rendelkezés már az 1939. évi, meg nem valósult alkotmánymódosítás tervezetében is szerepelt meglehetősen előrelátó módon (egy évvel a német megszállás előtt). Ennek értelmében sem hitbéli meggyőződése, sem származása miatt nem lehet senkit korlátozni polgári és politikai jogai, valamint hivatása gyakorlásában. Az alkotmányjogi gyakorlatban ez a hátrányos megkülönböztetés általános tilalmát jelenti, amivel kapcsolatban Szűcs R. Gábor megjegyzi, hogy „ezt a szabályt a dán közvélemény rendkívül szigorúan kezeli, a rasszista jelző komoly ségényfolt”.⁶⁷⁹

Személyi szabadság és eljárásjogi garanciák

Az alaptörvény 71. §-a a személyi szabadság garanciáit, így különösen az őrizetbevételre és letartóztatásra vonatkozó fontosabb szabályokat tartalmazza. Ezek közül kiemelkedik a második világháborús tapasztalatok alapján megfogalmazott (1) bekezdés, melynek értelmében egyetlen dán állampolgárt sem szabad politikai vagy vallási meggyőződése, illetőleg származása miatt szabadságától megfosztani.⁶⁸⁰ Őrizetbevétel esetén a fogvatartottat 24 órán belül bíróság elé kell állítani, és a bírónak legfeljebb

⁶⁷⁸ MY CONSTITUTIONAL ACT: 32.

⁶⁷⁹ Szűcs 2000: 94.

⁶⁸⁰ SZENTE 2006, 275–276.

három napon belül döntést kell hoznia a szabadságra bocsátásról vagy a letartóztatásról, mely döntés ellen a fogvatartott jogorvoslattal élhet.

A 72. § a magánlakás és kapcsolódó jogok (levéltitok, távirati és telefontitok) sérthetlenségét mondja ki. Ennek megfelelően házkutatás és lehallgatás csak bíróság határozata alapján foganatosítható, amely szabály alól csak törvény állapíthat meg kivételt. Ilyen eset például, ha a rendőrség üldöz egy bűnelkövetőt, aki bemenekül egy épületbe, és tartani lehet attól, hogy ha a rendőrség nem hatol be a házba, az illető elmenekül. Ilyenkor a rendőrség jogosult az objektumba belépni, és elegendő, ha csak utólag kéri a bíróság jóváhagyását. De hasonló kivétel szabályt tartalmaz az adóhatósági eljárásra vonatkozó törvény is, mely szerint az adóhivatal jogosult előzetes bírói engedély nélkül megvizsgálni az adóalanyok bankszámláját.⁶⁵¹

A tulajdon és a vállalkozás szabadsága

A tulajdon sérthetlenségét (*ejendomsretten er ukrænkelig*) és az iparűzés szabadságát is megtalálhatjuk már az 1849. évi alkotmány szövegében (87–88. §), amint az 1953. évi alapokmányban is (73–74. §). Utóbbival kapcsolatban a szabályozás nem változott: a „foglalkozás űzéséhez való szabad és egyenlő hozzáférés” (*fri og lige adgang til erhverv*) kizárólag a közérdek védelmében korlátozható. Az új alkotmány tulajdon szabadságára vonatkozó rendelkezései viszont sokkal részletesebbek, mint az 1849., az 1866. vagy az 1915. évi alaptörvény hasonló szabályai. Az alkotmányozás során figyelembe vették az 1920. évi alkotmánymódosítást, valamint az 1939-ben végül megghiúsult alkotmányrevízió szövegtervezetét is. A változtatásokra az alkotmány előkészítőit „a fasizmus, illetve a második világháború tapasztalatai” is ösztönözték.⁶⁵²

A főszabály szövegszerűen változatlan: a tulajdon sérthetetlen, kisajátításra csak közérdekből, teljes körű kártalanítással, törvény alapján kerülhet sor. A 73. § ugyanakkor – az 1920. szeptemberi alkotmánymódosításhoz hasonlóan – kimondja, hogy ha a parlament kisajátítással kapcsolatos tör-

⁶⁵¹ MY CONSTITUTIONAL ACT, 35.

⁶⁵² SZENTE 2006, 275–276.

vényt fogad el, a *Folketing* egyharmadát kitevő kisebbség három napon belül kérheti, hogy a királyi jóváhagyásra mindaddig ne kerüljön sor, amíg új választást nem írnak ki, és az újonnan létrejövő parlament is jóvá nem hagyta a törvény szövegét.

Fontos új garanciális szabály végezetül az alaptörvény 73. §-ában, hogy a kisajátítási törvény jogszerűsége és a kártalanítás mértéke bíróság előtt megtámadható. Erre az alkotmány ráadásul egy külön bíróság felállítását is előíranyozza [lásd a 73. § (3) bekezdésének utolsó mondatát], azonban a bírósági szervezet kapcsán láthattuk, hogy ez mind a mai napig nem valósult meg, így értelemszerűen a rendes bíróságok járnak el a kisajátítással kapcsolatos ügyekben.

Sajtószabadság

Igen nagy hagyományokra tekinthet vissza Dánia alkotmánytörténetében a sajtó (és általában a véleménynyilvánítás) szabadsága, melynek első híres megnyilvánulása Johann Friedrich Struensee 1770. szeptember 14-én kiadott kabinetrendelete (*Kabinetsordre*) volt a cenzúra eltörléséről.⁶⁸³ Mivel a korabeli sajtó támadása épp Struensee ellen irányult, az időközben titkos kabinetminiszterrel előléptetett udvari orvos 1771. október 7-én a sajtófelelősség intézményét is bevezette, elrendelve a szerző, illetve a felelős kiadó nevének (*autors eller bogtrykkes navn*) kötelező feltüntetését a nyomtatványokon.⁶⁸⁴

A doktor bukása után az új kormányzat 1773. október 20-án visszaállította a cenzúrát,⁶⁸⁵ amely 1790-ben (tehát az 1784. évi fordulatot követően) jelentősen enyhült (a sajtó feletti ellenőrzés joga a rendőrség helyett a bíróságok kezébe került),⁶⁸⁶ majd 1799 szeptemberétől ismét szigorodott (az orosz kormány sürgetésére). Végül 1848. január 24-én az új király, VII. Frigyes utasítására minden folyamatban levő sajtópert megszüntettek, az 1848. márciusi békés forradalom kormánya pedig

⁶⁸³ BAIN 1905, 404; CHRISTIANSEN 1998; JESPERSEN 2004, 52; MUNCK 1998, 209–210.

⁶⁸⁴ MUNCK 1998, 210.

⁶⁸⁵ MUNCK 1998, 210; NORDSTROM 2000, 105.

⁶⁸⁶ CHRISTIANSEN 1998.

eltörölte a sajtószabadság 1799-től érvényben levő adminisztratív korlátozásait.⁶⁸⁷

A sajtószabadság deklarálása a fenti hagyományok nyomán szerves része a dán alkotmányoknak. Az 1849. évi *Junigrundlov* a 91. §-ában mondta ki, hogy mindenki jogosult gondolatait nyomtatásban, szóban és írásban kifejezni, ezek tartalmáért kizárólag bíróság előtt vonható felelősségre, és cenzúrát vagy ahhoz hasonló intézkedéseket soha a jövőben nem szabad bevezetni. Ezzel szó szerint azonos rendelkezést tartalmaznak az 1866. és 1915. évi alkotmányok és a jelenleg hatályos alaptörvény is (77. §).

A véleménynyilvánítás szabadsága persze nem korlátlan jog: amennyiben más alappal kerül konfliktusba, a bíróságnak kell állást foglalnia, hogy melyik a magasabb rendű, azaz indokolt-e a véleménynyilvánítás korlátozása valamely más jog védelmében. A kérdéskörnek Dániában is szerteágazó bírói gyakorlata van, és a szakirodalom is bőven foglalkozik ilyen esetekkel, melyek részletes ismeretése és elemzése ehelyütt területi okokból nincsen lehetőség.

Szűcs R. Gábor könyvében egy 1994. évi érdekes ügyre hivatkozik, amikor a sajtószabadság a magánélet sérthetlenségéhez fűződő joggal került konfliktusba (ami, lássuk be, a bulvársajtó működésében mindennapos probléma). Ekkor a Legfelsőbb Bíróság az európai uniós szerződéssel a dán jogrend részévé vált Emberi Jogok Európai Egyezményére hivatkozva mondta ki, hogy "a tudósítás szabadságánál a magánélet szabadsága magasabb rendű", azaz nem volt jogszerű, hogy egy televíziós riporter erőszakkal jutott egy politikus közelébe.⁶⁸⁸

Nem kevésbé érdekes a szabadkőművesek ügye az 1980-as évekből, akik egy olyan filmfelvétel tervezett televíziós közzététele ellen léptek fel, amelyben néhány részlet szerepelt volna a társaság titkos szertartásaiból. A pert a szabadkőművesek nyerték, ugyanis a Legfelsőbb Bíróság úgy döntött, hogy a titkos rituálék olyan magánügynek minősülnek, amelyek védelmet élveznek a nyilvánosságra hozatal alól, és erre tekintettel megtiltotta a felvétel nyilvános bemutatását.⁶⁸⁹

⁶⁸⁷ CHRISTIANSEN 1998; KAN 1976, 117.

⁶⁸⁸ Szűcs 2000, 94.

⁶⁸⁹ MY CONSTITUTIONAL ACT, 38.

Bőven van persze példa olyan esetekre is, amikor a sajtószabadság bizonyult előbbreválóknak más jogvéde érdekeknél. Közismert a *Jyllands-Posten* című újság nemzetközi botrányt kavart ügye. A lap 2005. szeptember 30-ai számában gúnyrajzokat közölt Mohamed prófétáról, akinek a képmását az iszlám hit szabályai szerint egyáltalán nem szabad megjeleníteni (nemhogy dehonesztáló ábrázolások formájában). A közzététel tehát sértette a mohamedán hitűek vallási érzékenységét, s emiatt – a dán áruk arab világbeli bojkottja és bizonyos sajnálatos erőszakos cselekmények mellett – több szervezet büntető feljelentést is tett az újság érintett munkatársai ellen.

A büntetőjogi felelősség valóban komolyan felmerült: a dán Büntető Törvénykönyv 140. §-a ugyanis a vallási közösségek elleni, közrend megzavarását eredményező támadásokat, míg a 266/B. § a természetes személyek faj, bőrszín, nemzeti és etnikai hovatartozás, vallási vagy szexuális irányultság miatti nyilvános megsértését rendeli büntetni (megjegyzendő ugyanakkor, hogy a Btk. 140. § alapján utoljára 1938-ban hoztak elmarasztaló ítéletet, 1971 óta pedig egyáltalán nem indult ilyen jellegű ügyben büntetőeljárás).

Végül 2006. január 6-án az illetékes, Viborg megyei államügyész úgy döntött, hogy megszünteti a nyomozást a *Jyllands-Posten* ügyében, mivel álláspontja szerint a karikatúrák közzététele csupán egy közérdeklődésre számot tartó kérdésben történő újságírói megnyilvánulás volt, ami egyrészt önmagában a sajtószabadság oltalma alá tartozik, másrészt pedig közvetlenül nem sérti senkinek az emberi jogait, így a feljelentésben hivatkozott törvényi tényállások sem valósulhattak meg. A döntést – annak indokolásával egyetértve – a legfőbb ügyész (*Rigsadvokat*) is helyben hagyta.⁶⁰⁰

A büntetőeljárás megszüntetését sokan a sajtószabadság diadalaként ünnepelték, Irán pedig egy a holocaustot nevetségessé tevő, durván antiszemita karikatúrapályázat kiírásával válaszolt rá. A sajtószabadság és más alapjogok – így különösen a muszlimot, zsidót és keresztényt egyaránt és mindenképpen felett megillető emberi méltóság – konfliktusa továbbra is a

⁶⁰⁰ Az eset leírását bővebben lásd a dán legfőbb ügyész internetes honlapján: FODE, Henning: *Decision on Possible Criminal Proceedings in the Case of Jyllands-Posten's Article „The Face of Muhammed”*. http://www.rigsadvokaten.dk/media/bilag/afgorelse_engelsk.pdf [letöltés ideje: 2008. augusztus 12.].

nyugati demokráciák egyik megoldatlan s talán megoldhatatlan kérdése. Mindenesetre egyelőre *Oliver Wendell Holmes* neves amerikai jogtudós és főbíró álláspontja az uralkodó, aki szerint a sajtószabadság csak akkor érvényesülhet, ha „a számunkra ellenszenves gondolatokat is védi”.⁶⁹¹ Kérdés, hogy e múlt század eleji jogértelmezés felett nem járt-e el az idő.

Egyesülési és gyülekezési jog

A náci párt létrejötte és megmozdulásai, majd pedig a német megszállás keserű tapasztalatai az alkotmányozókat az egyesülési és gyülekezési jog kapcsán is pontosabb és szigorúbb szabályozásra sarkallták az 1849. évi liberális alkotmány egyszerű, tömör, deklaratív szabályaihoz képest.⁶⁹² Az 1939. évi alkotmánymódosító javaslat már tartalmazta az ezzel kapcsolatos fontosabb korlátozásokat, melyek az 1953-ban elfogadott új alaptörvénybe bekerülve immár hatályba is léptek.

Az alkotmány 78. §-a értelmében a polgárok előzetes engedély nélkül jogosultak egyesületeket alakítani, amennyiben azok célja jogszerű. A (2) bekezdés kimondja ugyanakkor, hogy azokat az egyesületeket, amelyek erőszakos cselekményeket hajtanak végre, céljaikat erőszakos úton kívánják megvalósítani, illetőleg erőszakos vagy törvénybe ütköző cselekedeteket helyeznek kilátásba a velük ellentétesen gondolkodókkal szemben, bírósági ítélettel fel kell oszlatni (*bliver at opløse ved dom*). A bíróság tehát csak azt vizsgálhatja, hogy az adott szervezet erőszakot követett-e el vagy kívánt-e elkövetni – amennyiben viszont ezt megállapította, nem hozhat más döntést, minthogy feloszlatta azt.

A 78. § további részletszabályokat is tartalmaz a fentiekkel összefüggésben. A (3) bekezdés szerint az egyesületeket a kormány nem oszlathatja fel, azonban ha azonnali intézkedésre van szükség ennek érdekében, akkor átmenetileg (azaz a bíróság ezzel kapcsolatos ítéletéig) megtilthatja azok működését.

⁶⁹¹ *Schwimmer v. Egyesült Államok ügy* (1929). Lásd HALMAI GÁBOR: *A vélemény szabadság határai*. Bp., 1994, Atlantisz Könyvkiadó, 136.

⁶⁹² SZENTE 2006, 276.

A (4) bekezdés garanciális szabálya értelmében a politikai szervezetek feloszlátása a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe tartozik (erre az esetre természetesen nem vonatkozik a *Procesbevillingsnævnen*, azaz Legfelsőbb Bíróság tehermentesítése érdekében létrehozott előzetes engedélyező testület eljárása, amelyről a bírósági szervezet kapcsán ejtettünk szót). Az (5) bekezdés értelmében a feloszlátással kapcsolatos további részlet-szabályokat törvényben kell megállapítani (mivel ilyen külön jogszabály nem született, a Büntető Törvénykönyv és az egyesülési törvény általános rendelkezései irányadók a kérdésben).⁶⁹³

Az alaptörvény 79. §-a a békés gyülekezés szabadságát mondja ki: nem szükséges előzetes engedély olyan rendezvények megtartásához, ahol a résztvevők fegyvert nem viselnek. Hasonlóan az 1849. évi első alaptörvény 93. §-ában foglaltakhoz (és a további alkotmányok vonatkozó rendelkezéseihez), az ilyen demonstrációkon a rendőrség részt vehet, és ha egy külső helyszínen tartott rendezvénnyel kapcsolatban a hatóság úgy találja, hogy az a köznyugalom szempontjából veszélyt jelent, jogosult azt betiltatni (feloszlatni).

A gyakorlatban ez a szabály azt is jelenti, hogy ha a közlekedés rendjét veszélyezteti a gyülekezés, akkor a rendőrség kérheti a helyszín módosítását. Ennek érdekében törvény írja elő, hogy a köztéri rendezvényeket legalább 24 órával a tervezett kezdési időpont előtt előzetesen be kell jelenteni a rendőrségnek. A bejelentési kötelezettség elmulasztása azonban önmagában még nem teszi a demonstrációt jogellenessé.⁶⁹⁴

Az alkotmány következő, 80. §-a külön foglalkozik a rendbontás esetével, és kimondja, hogy ha ilyesmire kerül sor, a fegyveres erő csak akkor avatkozhat be, ha előzetesen „a király és a törvény nevében” (*i kongens og lovens navn*) háromszor felszólították a tömeget a távozásra (illetve természetesen akkor is, ha a rendezvény résztvevői rátámadtak a rendőrségre). A „király és a törvény nevében” formulának, illetőleg esetleges elmaradásának szinte a közismert amerikai *Miranda warning*hoz⁶⁹⁵ hasonló jelentősége van a bírói gyakorlatban. Amikor az 1993. évi EU-nép-

⁶⁹³ MY CONSTITUTIONAL ACT, 39.

⁶⁹⁴ MY CONSTITUTIONAL ACT, 39.

⁶⁹⁵ „Joga van hallgatni. Bármí, amit mond, felhasználható Ön ellen a büntetőeljárásban...” stb.

A bűnügyi filmekből világszerte ismertté vált, őrizetbe vétel előtti rendőri figyelmeztetés a *Miranda v. Arizona* (1966) ügyről kapta a nevét, amelyben a Legfelsőbb Bíróság azért

szavazással kapcsolatban zavargások törtek ki, és eljárás indult a rendőri felszólításnak nem engedelmeskedő néhány tüntetővel szemben, a bíróság azért mentette fel őket a rendzavarás vádjáról, mert a rendőrség nem alkalmazta a fenti figyelmeztetést.⁶⁹⁶

Szociális jogok

Az 1849. évi *Junigrundlov* egyik különlegessége volt, hogy a korabeli európai alkotmányok esetében már-már kötelezőnek tekinthető szabadságjogok (első generációs emberi jogok) deklarációja mellett olyan alapjogok is tartalmazott, amelyek az állam számára írnak elő kötelezettségeket az állampolgárok gazdasági, szociális érdekei védelmében (második generációs jogok). Ilyen volt a szegényekről történő gondoskodás (89. §), valamint a gyermekek alapfokú oktatáshoz való joga (90. §), amelyekkel kapcsolatban – mint a történeti részben láthattuk – már 1803-ban, illetve 1814-ben törvény született Dániában.

Az 1953. évi alkotmány követte ezt a szép hagyományt, sőt a fenti alapjogokat egy újabbal, a munkához való joggal is kiegészítette, a két világháború közötti szociáldemokrata program (a jóléti állam koncepciója) jegyében, ám viszonylag óvatosan. Az alaptörvény 75. § (1) bekezdése úgy szól, hogy „a közjó előmozdítása érdekében erőfeszítéseket kell tenni, hogy minden munkaképes polgár számára biztosítva legyen a megélhetéshez szükséges munkalehetőség”. A rendelkezés nem jelenti tehát a teljes foglalkoztatottság egyértelmű alkotmányos kötelezettségét, csupán annyit mond, hogy az államnak a lehetőségekhez mérten erre kell törekednie.⁶⁹⁷

A 75. § (2) bekezdése a szegényekről való gondoskodás (korábbi alkotmányszövegekből is jól ismert) kötelezettségét írja elő: ha valaki nem képes arra, hogy önmagát ellássa, és ezt a családjog alapján tartásra kö-

mentette fel a terhelést, Ernesto Mirandát, mert úgy tett beismerő vallomást, hogy előtte nem kapott kioktatást a jogairól – a szerző megj.

⁶⁹⁶ MY CONSTITUTIONAL ACT, 40.

⁶⁹⁷ SZENTE 2006, 276; SZÜCS 2000, 94.

telezett hozzátartozói sem teszik, jogosult arra, hogy az állam segítségét vegye igénybe.

A 76. § szintén nem jelent újdonságot: a közoktatáshoz való jogot garantálja minden tanköteles korú gyermek számára. Az 1915. évi alaptörvény óta ez nem értelmezhető úgy, hogy a szülők kötelesek lennének önkormányzati iskolákba (*folkeskole*) járatni gyermeküket, hanem kiváltható azonos szintű és színvonalú képzést nyújtó magán-, illetve egyházi iskolákkal is.

A feudális privilégiumok megszüntetése és tilalma

A nemesek adómentessége és hivatalviselési privilégiuma 1660-ban, az abszolutizmus győzelmével megszűnt, és a polgárok egyenjogúsításával, majd pedig a jobbágság intézményének eltörlésével más, feudális eredetű kiváltságok jelentősége is lényegesen csökkent. A különféle rangokból, címekből adódóan azonban az egyeduralom évszázadaiban is voltak bizonyos egyenlőtlenségek (emlékezzünk vissza, hogy dr. Struensee ezeket eltörlő rendelete milyen felháborodást okozott a befolyásos udvari körökben, ezzel is hozzájárulva a „titkos kabinetminiszter” elleni összeesküvéshez és kivégeztetéséhez).

Korántsem volt tehát érdektelen az 1849. évi alkotmány azon rendelkezése, amely kimondta, hogy minden nemességgel, címmel és ranggal kapcsolatos privilégium eltörlöttetik (97. §). Ezt ismételte meg szó szerint az 1953. évi alaptörvény 83. §-a is, de ennek a gyakorlati jelentősége ma már igen csekély. A szabály ugyanakkor nem e címek és rangok eltörlését jelenti (ahogy azt Struensee annak idején elgondolta), hanem csak azt zárja ki, hogy ezekhez bárminemű kiváltságok, előjogok társuljanak.

A hatályos dán alkotmány 84. §-a még egy korábbi, hasonló tartalmú szabályt megerősít: sem hűbért, sem hitbizományt (*fideikommissgods*) nem lehet alapítani. 1849-ben még voltak ezzel kapcsolatban átmeneti rendelkezések, azonban 1919-ben minden még meglévő hűbértbirtokot és hitbizományt eltöröltek, így a fent idézett, egymondatos tilalomnál részletesebb szabályozásra nincsen szükség.

A katonaságra és katonákra vonatkozó szabályok

A koppenhágai egyetem munkatársa, Lars Bo Kaspersen *Acta Sociologica* című szakfolyóiratban közölt tanulmányában azt vizsgálja, hogy milyen összefüggések mutathatók ki Dániában a demokratikus intézmények létrejötte és a hadtörténet, különösképpen a hadsereg összetételének modern kori átalakulása között.⁶⁹⁸

A jelen dolgozatban már többször hivatkoztunk rá, hogy kutatásai során egyebek mellett arra a következtetésre jutott, hogy az 1733. évi röghöz kötés, majd pedig a jobbágyság intézményének 1788. évi eltörlése is közvetlen kapcsolatba hozható a hadviselés jellegének változásaival. Kaspersen igen érdekes eszmefuttatását azzal zárja, hogy az 1849. évi alkotmány egyik legnagyobb vívmánya, a demokratikus választójog biztosítása lényegében nem volt más, mint az általános hadkötelezettségért cserében az állampolgároknak adott engedmény (vagyis a haderőreform befejezése).⁶⁹⁹

A hadkötelezettséget az 1849. évi alkotmány szövegével egyezően az 1953. évi alaptörvény is kimondja. A 80. § értelmében minden „fegyverképes férfi” köteles hazája védelméhez személyes szolgálataival hozzájárulni oly módon, ahogy azt törvény előírja. A hadkötelezettség tehát nem vonatkozik a nőkre (bár természetesen nem zárja ki, hogy ők is ellássanak katonai szolgálatot), és nem jelenti feltétlenül a fegyveres szolgálat kötelezettségét. A vonatkozó törvény ennek megfelelően lehetővé teszi, hogy ha valaki lelkiismereti okból nem kíván fegyvert fogni, hadkötelezettségét „polgári szolgálat” keretében, vagyis közösségi munkával teljesítse.⁷⁰⁰

Az alapjogokkal foglalkozó VIII. fejezet utolsó szakasza (85. §) is a katonákkal kapcsolatos rendelkezéseket tartalmaz: kimondja, hogy a 71., 78. és 79. § a fegyveres erők tagjaira a rájuk irányadó törvényekben foglaltak szerint korlátozható. A személyi szabadság, a gyülekezés és az egyesülési szabadság tehát nem azonos módon illeti meg a katonákat, mint a civil állampolgárokat. Ennek megfelelően például gyűléseikhez előzetes enge-

⁶⁹⁸ Lásd KASPERSEN 2004, különösen 81–83.

⁶⁹⁹ KASPERSEN 2004, 84–85; lásd még JESPERSEN 2004, 61–62.

⁷⁰⁰ MY CONSTITUTIONAL ACT, 40.

délyt kell kérniük, és őrizetbe vételük esetén sem 24, hanem csak 72 órán belül kell bíróság elé állítani őket.⁷⁰¹

5.5. Különleges alkotmányos szabályok és intézmények

A szuverenitás-transzfer

Az 1953. évi dán alaptörvény egyik fő újdonsága a szuverenitás nemzetközi szervezetekre történő átruházhatósága. Mint már említettük, épp ez a rendelkezés volt az, amely miatt a Dán Kommunista Párt a többi parlamenti párt teljes egyetértése ellenére sem volt hajlandó támogatni az alkotmány elfogadását a *Folketingben* (ugyanis e szabályban burkoltan az 1949-ben létrejött Észak-Atlanti Szövetség – és általában az Egyesült Államok – befolyását látta).⁷⁰²

Valójában azonban nem az említett katonai–védelempolitikai szövetség, hanem sokkal inkább az európai integráció története szempontjából vált különösen fontossá az alkotmány 20. §-a, melynek (1) bekezdése kimondta, hogy a Dán Királyság hatásköreit „törvényben, meghatározott körben” más országokkal nemzetközi szerződés alapján létrehozott szervezetekre át lehet ruházni. A szuverenitás-transzfer célja csak a nemzetközi jogrend és együttműködés (*mellemfolkelig retsorden og samarbejde*) előmozdítása lehet.

Ugyanezen szakasz (2) bekezdése értelmében az ilyen törvény elfogadásához öthatodos többségre van szükség a *Folketingben*. Amennyiben ez az arány nincs meg, de a javaslatot a parlamenti többség támogatja, és a kormány is fenntartja azt, a 42. § szerinti szabályok szerinti, úgynevezett „negatív” népszavazást kell tartani róla. Hangsúlyozni kell tehát – de a következőkben, a referendumok története kapcsán erről bővebben is szót ejtünk –, hogy az öthatodos többség megléte esetén nem kötelező népszavazást tartani Dániában a szuverenitás nemzetközi

⁷⁰¹ MY CONSTITUTIONAL ACT, 41.

⁷⁰² KAN 1976, 320–321; MILLER 1968, 54.

szervezetekre történő átruházásáról, amennyiben pedig egyszerű többség van, de az öthatod hiányzik, a kérdésben mindenképpen a népnek kell döntenie.⁷⁰³

A *Folketing* jelenlegi taglétszámát (179 fő) tekintve az öthatod a gyakorlatban 150 képviselő igen szavazatát jelenti, ami lényegében teljes konszenzust feltételez a parlamenti pártok között, és amely szavazati arány megvalósulását néhány képviselő félreszavazása, sőt hiányzása is meghiúsíthatja. Dánia Európai Közösségekhez történő csatlakozását például 1972-ben a parlamenti képviselők elsőprő többsége, 141 fő támogatta, ami éppen hogy, de nem volt elégséges a csatlakozási szerződés népszavazáson kívüli ratifikációjához. Ezért aztán 1972. október 2-án megtartották az első, alaptörvény 20. § (2) bekezdése szerinti referendumot a dán történelemben, amelyet aztán jó néhány további követett az európai integráció témakörében.

Népszavazások

Dániában a népszavazásnak (*folkeafstemning*) komoly hagyományai vannak. Alkotmányos szinten elsőként az 1915. évi, módosított alaptörvényben találkozhatunk vele, amikor az alkotmánymódosítás addig is meg lehetőségen nehézkes eljárásába beillesztették azt a többlétszabályt, hogy a mindkét parlament által jóváhagyott (tehát az újonnan megválasztott *Rigsdag* által azonos szöveggel szintén elfogadott) szöveget mindezen felül még az összes választópolgár legalább 45 %-ának is meg kell erősítenie egy külön e célból rendezett referendumon.

Ennek ellenére az első népszavazást mégsem e tárgykörben, hanem még az új alkotmány hatályba lépését megelőzően, 1916 december 14-én tartották egy külön jogszabály, az 1916. szeptember 30-ai 294. törvény alapján, mégpedig Dánia egyik, a kieli béke után megmaradt külbirtoka, a Dán Nyugat-Indiai-szigetek (*De Dansk-Vestindiske Øer*) eladásáról az Egyesült Államoknak. A plebiscitumon meglehetősen csekély érdeklődés

⁷⁰³ SZENTE 2006, 275.

(37,4 %-os részvétel) mellett 64,2 %-kal (283670 igen szavazattal 158 157 nem ellenében) az igenek győztek.⁷⁰⁴

A dán történelem időrendben második és harmadik fontos népszavazása nem a szűkebb értelemben vett Dán Királyság területén zajlott, hanem Slesvig északi és középső részén (a dán terminológia szerint Dél-Jyllandon, azaz *Sønderjylland*), így erre sem az alkotmány, sőt még csak nem is a dán törvények vonatkoztak, hanem az első világháborút lezáró párizsi békeszerződés írta azt elő. Az érintett területek lakosságának abban a tárgyban kellett állást foglalniuk, hogy Dániához vagy Németországhoz kívánnak-e tartozni. Mint a történeti részben már említettük, 1920 februárjában az észak-slesvigiek Dánia, míg a középső terület lakói márciusban – nagy csalódást keltve s egyben kormányválságot előidézve Dániában – Németország mellett voksoltak.⁷⁰⁵

Az észak-slesvigi területrész visszacsatolása ugyanakkor szükségessé tette a dán alkotmány kis mértékű korrekcióját, minek okán viszont már alkalmazni kellett az 1918-ban hatályba lépett 1915. évi *Grundlov* eredeti számozás szerinti 93. (későbbi 94.) §-át. A dán alkotmánytörténet első alaptörvény módosítása tárgyában tartott népszavazására 1920. szeptember 6-án került sor. A referendumot viszonylagos érdektelenség kísérte (mindössze 49,6 %-os volt a részvétel); azoknak viszont, akik elmentek szavazni, a 96,9 %-a (614 130 fő) igennel voksolt. Mivel ez az összes választópolgár 47,6 %-át jelentette, az alkotmánymódosítás sikerrel járt.⁷⁰⁶

Hasonlóan csekély részvétel mellett tartották a második alkotmánymódosító referendumot is 1939 májusában: a választópolgárok mindössze 48,9 %-a érezte úgy, hogy az alaptörvény – amúgy igen nagy jelentőségű, demokratikus változásokat tartalmazó – reformjában részt kíván venni. A voksolás itt is egyértelmű eredményt hozott (91,9 % szavazott igennel), de – mint több alkalommal utaltunk rá – ez 11 762 szavazat híján nem volt elegendő ahhoz, hogy az alkotmányrevízió sikerrel járjon, hiszen az

⁷⁰⁴ MILLER 1968, 37; NANNESTAD 2003, 77.

Az adatok forrása: <http://www.folketinget.dk/pdf/folkeafstemninger.pdf> [letöltés ideje: 2008. augusztus 19.].

⁷⁰⁵ *Afstemningen i Sønderjylland (I og II Zone), 10. februar og 14. marts 1920*. Kopenhagen, 1920. Det midlertidige Ministerium for Sønderjydske Anliggender, LAURING 1960, 235; ORFIELD 1953, 13.

⁷⁰⁶ NANNESTAD 2003, 77.

összes választásra jogosultnak a 966 277 igennel voksoló állampolgár csak a 44,5 %-át tette ki – nem volt tehát meg az alkotmány 94. §-a által megkövánt szavazatarány.⁷⁰⁷

A fenti, meghíúsult alkotmányreform egyik újítása éppen a közvetlen demokrácia kiterjesztése lett volna. Ekkor kívánták először bevezetni a törvényjavaslatokat megerősítő, úgynevezett „negatív referendum” intézményét: ha a *Rigsdag* elfogadott egy törvényjavaslatot, a parlamenti tagok meghatározott hányadának (kétötödének vagy egyharmadának a választópolgárok 15 %-ának aláírása mellett) az indítványára a nép dönthetett volna, hogy leszavazza azt (az összes választásra jogosult 35 %-ának nem szavazata elegendő lett volna egy törvény „megbuktatásához”) – a pénzügyi, költségvetési tárgyú törvényjavaslatok kivételével.

Végül is a javaslat sok eleme bekerült a második világháború után előkészített új alaptörvénybe (bár mint majd látni fogjuk, a fenti szabályból az aláírásgyűjtési elem kikerült). Az átfogó alkotmányreform tárgyában 1953. május 28-án tartották meg az 1915. évi, 1920-ban módosított alkotmány 94. §-a szerinti kötelező megerősítő népszavazást, amely immár eredményes és sikeres volt: 59,1 %-os részvétel mellett, 1 183 292 igen szavazattal (a résztvevők 78,8, egyben az összes választópolgár 45,8 %-a) a választópolgárok elfogadták az új alaptörvényt.⁷⁰⁸

Ezzel a referendummal egyidőben döntöttek a polgárok a választójogi korhatár leszállítása mellett, amely kérdésben a parlamenti pártok nem tudtak egyezsége jutni, így az 1953. március 25-ei 50. törvényben külön ügydöntő népszavazást írtak elő. Az eredmény itt már meglehetősen szoros volt: a résztvevők 54,6 %-a (840 815 fő) szavazott a 23 éves korhatárra, míg 700 122-en (45,4 %) a 21 éves kort preferálták volna.⁷⁰⁹

Az uralkodó által 1953. június 5-én aláírt új alkotmány négy esetkör tekintetében is szabályozza a népszavazás intézményét.⁷¹⁰ Egyrészt megmaradt az alkotmány módosítását megerősítő referendum szabálya (amint láttuk, a 45 %-os arány 40 %-ra módosult). Másrészt bekerült a parlament

⁷⁰⁷ GERMER 1999, 3; MILLER 1968, 40–41; NANNESAD 2003, 77; ORFIELD 1953, 26, 31; SZENTE 2006, 66; SZÜCS 2000, 85.

⁷⁰⁸ GERMER 1999, 3; MILLER 1968, 55; NANNESAD 2003, 77; SZENTE 2006, 276; ZSUFFA 1997, 13.

⁷⁰⁹ MILLER 1968, 55; NANNESAD 2003, 77.

⁷¹⁰ ALBÆK JENSEN 1998, 1146.

által elfogadott törvényekkel kapcsolatos „negatív referendum” lehetősége az alkotmányba, amelyet az 1939. évi tervezet is tartalmazott (azzal az eltéréssel, hogy a képviselők egyharmada jogosult azt kezdeményezni, mégpedig aláírásgyűjtés szükségessége nélkül). A harmadik esetről szintén volt már szó: ez a szuverenitás nemzetközi szervezetekre történő átruházásáról szóló népszavazás. Végül pedig a negyedik a választójogi korhatár módosítása, amely kötelezően népszavazásra bocsátandó kérdés.

Jørgen Albæk Jensen hangsúlyozza, hogy a fenti négy eset mindenképpen ügydöntő népszavazást jelent, azaz a szavazás eredménye kötelező a parlamentre nézve. Az alaptörvényben előírt referendumok közül kettőt (az alkotmánymódosítót és a választójogi korhatár tárgyában kifrandót) mindenképpen kötelező megtartani, a másik két esetben viszont elképzelhető, hogy nem kerül sor referendumra (a szuverenitás-transzfer esetében ha megvan az öthatodos parlamenti többség, a másik esetben pedig ha az egyharmados parlamenti kisebbség nem él kezdeményezési jogával). Albæk Jensen végül kiemeli, hogy a dán alkotmányjogban népi kezdeményezésre kifrandó ügydöntő népszavazás nem létezik, ugyanakkor – bár az alkotmány nem tesz róla említést – mód van arra, hogy a *Folketing* bármely kérdésben konzultatív (nem ügydöntő) referendumot írjon elő.⁷¹¹

A két alkotmány szerint kötelező, ügydöntő népszavazás közül az egyik szabályt (az alaptörvény 88. §-a szerinti alkotmánymódosító referendum intézményét) az 1953. évi alaptörvény hatályba lépését követően eddig nem alkalmazták (az alkotmány több mint fél évszázados történetében még nem merült fel a módosítás szükségessége).

Annál többször (az 1953. évit még nem ideértve), négyszer kellett viszont a nép beleegyezését kérni a választójogi korhatár korrekciójába, amit az alkotmány 29. §-a ír elő kötelező népszavazási tárgykörként. 1961. május 30-án, tehát szinte napra pontosan nyolc évvel az ezzel kapcsolatos első próbálkozást követően ismét referendum tárgya lett a 21 éves korhatár. Rendkívül csekély részvétel mellett (a választópolgároknak csak mintegy 37 %-a nyilvánított véleményt) végül 586 133 igen szavazattal 479 146 ellenében a polgárok megerősítették a módosító javaslatot (az ellenszavazatok aránya az összes választópolgárhoz képest 16,6 % volt).

⁷¹¹ ALBÆK JENSEN 1998, 1146, 1149.

Amikor 1969-ben 18 évre kívánták csökkenteni a korhatárt, a polgárok a népszavazáson (1969. június 24-én) óriási többséggel megvétózták azt. 1 646 688 fő – a plebiscitumon részt vevők 78,6 %-a, egyben az összes választópolgár közel fele – gondolta úgy (feltehetően az 1968-as diákmegmozdulások hatására), hogy a 18–21 éves fiatalok még nem elég érettek arra, hogy ilyen súlyú politikai döntéseket hozzanak.⁷¹²

Ezt követően még további két alkalommal tartottak népszavazást az alkotmány 29. §-a alapján (azaz a korcenzus tárgyában). 1971. szeptember 21-én a korhatárt 21-ről 20-ra szállították le (a referendumon 1 601 840-en szavaztak igennel, 1 231 804-en pedig továbbra is a 21 éves kort szerették volna megtartani); hét évvel később (1978. szeptember 19-én) pedig már a 18 éves korhatár diadalmaskodott (1 224 448 igen szavazattal, 1 049 832 ellenében, azaz 54 %-os többséggel).⁷¹³

Az alkotmány 20. § (2) bekezdése szerint, amennyiben a parlamentben a képviselők kevesebb mint öthatoda támogatta azt a törvényt, amellyel Dánia a szuverenitása egy részéről egy nemzetközi szervezet javára mondana le, úgyszintén népszavazást kell tartani. Amennyiben a választópolgárok 30 %-a úgy dönt, hogy nem támogatja a szuverenitás átruházását, a vonatkozó nemzetközi megállapodás parlamenti ratifikációja érvénytelen. Az alkotmány 20. § (2) bekezdése alapján mindmáig négy alkalommal tartottak referendumot – de látni fogjuk, hogy az európai integráció valójában hat népszavazásnak volt a tárgya.

Az első, szuverenitás-transzferrel összefüggő népszavazást az Európai Közösségekhez történő csatlakozás tárgyában rendezték 1972. október 2-án.⁷¹⁴ A korábbi fejezetben már láthattuk, hogy a csatlakozási szerződés ratifikációja kapcsán nem volt meg a 20. § által megkívánt öthatodos (83,33 %) többség (141 képviselő szavazott igennel, ami „csak” 78,7 % az összes képviselői helyhez képest), azonban a dán politikai kultúrára és demokráciafelfogásra jellemző módon a parlamenti pártok még a szavazás előtt megállapodtak abban, hogy akkor is népszavazásra bocsátják a kérdést, ha megvan a 150 igen szavazat.⁷¹⁵

⁷¹² NANNSTAD 2003, 77; NILSON 1981, 142–143.

⁷¹³ NANNSTAD 2003, 77; NILSON 1981, 143.

⁷¹⁴ ALBÆK JENSEN 1998, 1147.

⁷¹⁵ BUCH-HANSEN 2002, 7.

A referendum tehát végül az alkotmány által előírt, kötelező népszavazás volt (és nem törvényben előírt opcionális), és egyértelmű eredményt hozott: 1958043-an szavaztak igennel 1 135 755 ellenében, ami 63,3 %-os többséget (az összes választásra jogosult állampolgár 56,7 %-át) jelenti. Megjegyzendő, hogy igen magas volt a részvétel a népszavazáson: a választópolgárok mintegy 90 %-a úgy ítélte meg, hogy a kérdésben el kell mennie voksolni.⁷¹⁶ Mindez (főként pedig a szavazatok aránya) azért is nagyon érdekes, mert a referendumra egy héttel a csatlakozást elutasító norvégiai népszavazás után került sor. Sten Sparre Nilson szerint a dán parasztok (ellentétben a norvég halászokkal) nemhogy félték volna az EK jelentette versenytől, hanem épp abban bíztak, hogy terményeiknek nagyobb lesz a piacuk.⁷¹⁷ A csatlakozási népszavazás sikere persze annak is betudható, hogy valamennyi párt, még a hagyományosan Dánia el nem kötelezettségét pártoló *Radikale Venstre* is a belépés mellett kampányolt.⁷¹⁸

1992. június 2-án hasonló, az alkotmány 20. §-ában előírt ügydöntő népszavazást tartottak a Maastrichti Szerződés (Európai Unió létrejötte) tárgyában. Itt 83,1 % részvétel mellett csak 49,3 % szavazott igennel (a résztvevők 50,7 %-át, s egyben az összes választópolgár 41,7 %-át kitevő nem szavazatok ellenében). A dánok tehát nem támogatták az EU-t.

A sikertelen referendum után azonban intenzív egyeztetés kezdődött a dán kormány és a többi európai kabinet között, melynek eredményeképpen a szerződéshez kompromisszumos módosításokat csatoltak (Edinburgh-i megállapodás). Erre tekintettel 1993. május 18-án megismételték a népszavazást (nem az alkotmány 20. §-ára, hanem a 42. §-ra hivatkozva),⁷¹⁹ és az átdolgozott szövegváltozatot a dán polgárok (86,2 % részvétel mellett, 56,7 % igen szavazattal) immár jóváhagyták.⁷²⁰

Ugyancsak referendum tárgya volt 1998-ban az Amszterdami Szerződés, majd pedig 2000-ben a közös európai pénz, az euró bevezetése. A pártok ezekben az esetekben az 1971-ben létrejött egyezséget elevenítették fel (mely szerint az európai integrációval összefüggő kérdésekben

⁷¹⁶ BJØL 1986, 605; NANNSTAD 2003, 77.

⁷¹⁷ NILSON 1981, 153.

⁷¹⁸ BJØL 1986, 605.

⁷¹⁹ BUCH-HANSEN 2002, 8; <http://www.folketinget.dk/pdf/folkeafstemninger.pdf> [letöltés ideje: 2008. augusztus 19.].

⁷²⁰ NANNSTAD 2003, 77.

akkor is népszavazást kell tartani, ha a parlamentben megvan az öthatodos többség).⁷²¹ Az Amszterdami Szerződést a választópolgárok 1998. május 28-án, viszonylag alacsony (74,8 %-os) részvétel mellett, 55,1 % arányban elfogadták, míg az euró a 2000. szeptember 28-án megtartott plebiscitumon (87,6 % részvétel mellett) csak 46,8 % támogató szavazatot kapott, azaz a dánok a korona (*krone*) megtartása mellett voksoltak.⁷²²

2001-ben, a Nizzai Szerződés kapcsán a nagy pártok érdekes módon arra az álláspontra helyezkedtek, hogy mivel az csak a meglévő intézményi struktúrát érinti (de nem jár további szuverenitás-átruházással dán részről), nem irányadó rá az alkotmány 20. §-a.⁷²³ Éppen ezért az a döntés született, hogy a 20. § értelmében nincs szükség népszavazás tartására. Ezt az álláspontot az euroskeptikus pártok erősen vitatják, ugyanakkor Roger Buch és Kasper M. Hansen Dánia és az EU kapcsolatát vizsgáló tanulmányában megjegyzi, hogy eredetileg 1972-ben is az volt a terv, hogy csak konzultatív népszavazást tartanak, és csak később döntöttek úgy, hogy a csatlakozás a szuverenitás átruházásával jár, és így a 20. § irányadó.⁷²⁴

Az európai integráció ügyében tehát négy alkalommal (1972-ben, 1992-ben, 1998-ban és 2000-ben) alkalmazták az alaptörvény 20. § (2) bekezdését, emellett pedig 1993-ban a „megismételt” népszavazáson a törvényjavaslatok nép általi megerősítésével kapcsolatos alkotmányos szabályra (42. §) hivatkoztak. EU-ügyekben volt azonban egy hatodik népszavazás is, és alighanem ez a legérdekesebb.

1986-ban a *Single European Act* (Egységes Európai Akta) nevű, az európai integrációt mélyítő közösségi reformcsomag mögött, melynek előkészítésében a konzervatív Schlüter-kormány is tevékenyen részt vett, mindössze 44 %-os támogatottság állt a *Folketing*-ben. A konzervatívok, a *Venstre*, a Centrum Demokraták és a Keresztény Néppárt kivételével ugyanis senki – egyik ellenzéki párt – sem volt hajlandó a kormány javaslata mellett szavazni. Nemmel szavaztak nemcsak az euroskeptikus Haladás Párt és a baloldali szocialisták képviselői, hanem a radikálisok, a szociáldemokraták

⁷²¹ BUCH–HANSEN 2002, 7.

⁷²² NANNSTAD 2003, 77.

Az euroövezethez való csatlakozást előzőleg a képviselők 78 %-a támogatta a parlamentben. BUCH–HANSEN 2002, 15.

⁷²³ BUCH–HANSEN 2002, 8–9.

⁷²⁴ BUCH–HANSEN 2002, 8.

és a Szocialista Néppárt is. Mindez persze szorosan összefüggött a baloldali azon szándékával, hogy Schlüttert minden áron meg akarta buktatni (amiről a pártrendszer kapcsán bővebben is szót ejtettünk).⁷²⁵

A miniszterelnök ekkor egy olyan javaslattal rukkolt elő, amellyel sikerült meglepni ellenlábait. Azt indítványozta, hogy a döntés jogát a parlament ruházza át a népre, azaz tartsanak az ügyben egy nem ügydöntő referendumot (külön törvény alapján).⁷²⁶ Schlüter kifejtette, hogy érzése szerint a választópolgárok többsége nem ért egyet a parlament elzárkózó álláspontjával, így azt kérte, hogy a pártok vállaljanak arra kötelezettséget, hogy a *folketingi* szavazás során a népakaratot figyelembe veszik. Az alkotmány ezt a lehetőséget (nem ügydöntő népszavazás) nem tartalmazza, de nem is zárja ki. Már az 1953. évi, választójogi korhatárral kapcsolatos referendum is valami hasonló volt (sőt ott a parlament úgy határozott, hogy kifejezetten ügydöntő lesz a voksolás).

A pártok nem mertek ellentmondani Schlüter javaslatának, mivel a miniszterelnök ugyesen a népszuverenitás elvére, a nép akaratának fel-sőbbségére hivatkozott. Így a *Folketing* elfogadta az 1986. február 5-ei 24. törvényt, és kiírta a népszavazást, amelyre 1986. február 27-én került sor. A szociáldemokraták és a radikálisok a parlamentben és a kampány során tanúsított magatartása (különösen a korábban Európa-párti Jørgensen és egyes szakszervezetek néhány megnyilatkozása) sok választópolgárt elbizonytalanított, így a csatlakozásról szóló 1972. évi referendum 90,1%-ával szemben az 1986. évi, konzultatív népszavazáson már csak 75,4%-os volt a részvétel.⁷²⁷

Schlüter megérzése – talán épp a bizonytalanok távolmaradásának köszönhetően – helyesnek bizonyult. A résztvevők többsége (1 629 786 választópolgár 1 268 483 ellenében, azaz 56,2 %) ugyanis támogatta a *Single European Actet*.⁷²⁸ Ezt követően a parlamenti pártok is megváltoztatták véleményüket, és ratifikálták a megállapodást (Albæk Jensen szerint politikai öngyilkosság lett volna, ha szembehelyezkednek a nép akaratával).⁷²⁹ További kérdésekben is javasoltak azóta konzultatív referendumot, de

⁷²⁵ BjØL 1986, 604.

⁷²⁶ DAMGAARD 1992, 37–38.

⁷²⁷ BjØL 1986, 605. A részvételi adatok forrása: NANNESTAD 2003, 77.

⁷²⁸ BjØL 1986, 601.

⁷²⁹ ALBÆK JENSEN 1998, 1149.

több ilyenre egyelőre nem került sor. Az 1986-os példa alapján azonban lezögezhetjük, hogy ez az alkotmányos, illetve politikai lehetőség is adott.

Végezetül szót kell ejteni az alkotmányban szereplő, üggyöntő népszavazások negyedik, opcionális válfajáról is: ez pedig a *Folketing* által elfogadott törvények utólagos megerősítése (illetve a „népi vétó” lehetősége, hiszen „negatív referendumról” van szó). Az alkotmány 42. § (1) bekezdése kimondja, hogy a parlamenti végszavazást követő három napon belül a képviselők egyharmada írásban kérheti a törvény népszavazásra bocsátását – a (6) bekezdésben felsorolt költségvetési, adó- és pénzügyi, állampolgársági, illetve kisajátítási törvények kivételével. Amennyiben a népszavazáson a résztvevők többsége nemmel szavazott, és a nem szavazatok aránya eléri az összes választópolgár 30 %-át, úgy kell tekinteni, hogy a nép „megvétózta” a parlament döntését (42. § (5) bekezdés).

Láthattuk, hogy ehhez hasonló – aláírásgyűjtéssel is kiegészített – szabályt már az 1939. évi alkotmánymódosító javaslat is tartalmazott, és az idézett rendelkezés az 1953. évi alaptörvénybe is azért került bele, mert ezzel kívánták ellensúlyozni a *Folketing* hatalmát.⁷³⁰ Az alkotmány 42. §-a alapján 1963-ban rendeztek népszavazást (akkor rögtön négy törvény kapcsán), de sem előtte, sem utána nem volt ilyen jellegű plebiscitum (kivéve a Maastrichti Szerződéssel kapcsolatos megismételt népszavazás 1993-ban, ahol a 42. § inkább csak hivatkozási alap volt, hiszen valójában egy 20. § szerint korábban már eldöntött kérdésben írtak ki újabb referendumot). Albæk Jensen szerint afféle „politikai közmegegyezésnek” számít, hogy a parlamentben kisebbségben maradt képviselők nem élnek ezzel az alkotmányos eszközzel, és nem hátráltatják a többség által elfogadott törvények hatályba lépését.⁷³¹

Az 1963. június 25-én rendezett népszavazás előzménye, hogy a parlament baloldali többsége négy, a tulajdonjogot közérdekből igen jelentősen korlátozó törvényt fogadott el az állami beavatkozás gazdaságpolitikája jegyében. A jobboldal úgy ítélte meg, hogy ezek olyan súlyosan érintik a magánautonómiát, hogy indokolt az alaptörvény 42. §-ának alkalmazása, és meg kell kérdezni a nép véleményét. A referendumon a választópolgárok (73 %-os részvétel mellett) mind a négy törvényt megvétózták (a

⁷³⁰ GERMER 1999, 3; SZENTE 2006, 296; ZSUFFA 1997, 12.

⁷³¹ ALBÆK JENSEN 1998, 1148.

relatív többség mellett az ellenzők aránya az összes választásra jogosult-hoz viszonyítva is bőven meghaladta az előírt 30 %-ot).⁷³²

A népszavazás intézményét 1916 óta összesen 16 alkalommal, az 1953. évi alkotmány hatályba lépését követően pedig mindössze tizenegyszer alkalmazták. Alkotmánymódosítás tárgyában három kötelező, ügydöntő referendum megtartására került sor – mindháromra (1920, 1939, 1953) még a korábbi, 1915. évi *Grundlov* alapján. A választójogi korhatár módosítása miatti kötelező népszavazások száma a legmagasabb: a másik 1953. évi referendumot (külön törvény alapján) is e tárgyban tartották, de az új alkotmány előírásai szerint is négy ilyen népszavazásra került sor (1961, 1969, 1971, 1978).

A szuverenitás-transzfer kérdésében négy ügydöntő referendumot írtak ki (1972, 1992, 1998, 2000), míg az alkotmány 42. §-ára alapozták az 1963. és 1993. évi népszavazásokat (utóbbi valójában az 1992. évi EU-népszavazás nemzetközi presztízs érdekében történt megisméltése volt). Külön törvény írta elő az 1916. évi (Nyugat-India eladásáról szóló) referendumot csakúgy, mint Poul Schlüter 1986. évi „konzultatív” népszavazását a Egységes Európai Aktáról. Tizenhat népszavazás közel száz év alatt semmiképp sem nevezhető soknak, de – amint Erik Damgaard is rámutat – a lehetőség mégiscsak adott, és alkalmas arra, hogy befolyásolja a pártok és a képviselők viselkedését, hozzáállását.⁷³³

Az ombudsmand

Az 1953. évi alkotmány – szuverenitás-transzferre vonatkozó szabályok melletti – másik alapvető újdonsága az alkotmányozó bizottság egyik tagja, a radikális párti *Bertel Dahlgaard* (a Stauning-kormány volt belügyminisztere) szorgalmazására, svéd mintát követve meghonosított *ombudsmand* intézménye.⁷³⁴

⁷³² NANNSTAD 2003, 77; NILSON 1981, 139.

⁷³³ DAMGAARD 2003, 295.

⁷³⁴ Az ombudsman szó dán megfelelője az *ombudsmand* (a szóvégi d azonban néma, figy az ejtése a magyarral megegyezik).

Az alaptörvény 55. §-a kimondja, hogy a civil és a katonai adminisztráció felügyeletére a *Folketing* egy vagy két személyt választ, akik nem lehetnek parlamenti képviselők, és akiknek jogállását, feladatkörét külön törvényben kell szabályozni. Az alaptörvény idézett rendelkezése nem tartalmazza az „ombudsmand” kifejezést: a *Folketing* döntött az elnevezés használata mellett akkor, amikor 1954-ben végül nem kettő, csupán egy ilyen „jogbiztosi” funkciót hozott létre.⁷³⁵

A tisztéssel elsőként *Stephan Hurwitzot*, a Koppenhágai Egyetem büntetőjogász professzorát bízták meg, aki 1955. április 1-jével lépett hivatalba. Munkáját mindössze egy irodai asszisztens és egy jogász munkatárs segítette, ugyanis úgy ítélték meg, hogy legfeljebb évente kétszáz panaszszal kell majd foglalkoznia. Ez azonban nem bizonyult helytálló becslésnek (az ügyek száma néhány hónap után meghaladta a kétszázat). 1962-től már egy külön testület szűri meg a panaszokat, és dönt arról, hogy mely kérdésekben kell az *ombudsmand*-nak állást foglalnia.⁷³⁶

A tisztésre vonatkozó hatályos szabályozást egy 1996. évi jogszabály (1996. június 12-ei 473. törvény) tartalmazza.⁷³⁷ Ez megismétli azt a korábbi előírást, mely szerint a *Folketing*nek minden parlamenti választás után (valamint a hivatal megüresedése esetén) biztost kell választania (1. §). A tisztég nemcsak a parlamenti, hanem a helyi képviselőtestületi (tanácsi) tagsággal is összeférhetetlen. Az *ombudsmand*-nak jogásznak kell lennie (2. §). A biztos a *Folketing* által bármikor visszahívható (3. §), és ő maga is lemondhat, azonban ez esetben a felmondási idő nem kevesebb mint hat hónap (4. §).

Az *ombudsmand* hatásköre a közigazgatás minden területére, sőt bizonyos mértékig még a vállalatokra, közintézményekre és társadalmi szervezetekre is kiterjed, nem érintheti azonban a bíróságok hatáskörét (7. §). Érdekesség, hogy a biztosnak – a hitéleti kérdések kivételével – még a *Folketkirke* felett is joghatósága van (9. §). Az *ombudsmand* évente köteles a parlamentnek beszámolni munkájáról, mely jelentést írásba kell foglalni és közzé kell tenni (11. §). Amennyiben a biztos mulasztást, hiányosságot

⁷³⁵ GERMER 1999, 3; SZENTE 2006, 275; SZÜCS 2000, 95.

⁷³⁶ SZÜCS 2000, 95.

⁷³⁷ GERMER 1999, 3.

A törvény angol nyelvű szövegét lásd a dán ombudsmand hivatalos internetes honlapján: http://www.ombudsmanden.dk/ombudsmanden_en [letöltés ideje: 2008. augusztus 19.].

észlel valamely jogszabályban, az *ombudsmand*-ról szóló törvény 12. §-a értelmében ezt köteles az érintett jogalkotó szervnek (törvény esetén a *Folketing*nek, rendelet esetén az adott terület miniszterének, önkormányzati norma esetén pedig a helyhatóságnak) jelezni.

A törvény 13. §-a kimondja, hogy az *ombudsmand*-hoz – a 7–9. §-ban felsorolt hatóságokkal és szervezetekkel szemben – bárki jogosult panaszt előterjeszteni. Ha valamely döntéssel szemben jogorvoslatnak van helye, akkor természetesen a panaszt csak akkor lehet kivizsgálni, ha az érintett fél a fellebbezési jogát kimerítette (14. §). Az *ombudsmand* ugyanakkor nemcsak állampolgári panaszokat vizsgál ki, hanem saját kezdeményezésre, azaz „hivatalból” is eljárhat (17. §). Eljárási jogai meglehetősen széles körűek: bárkitől jogosult tájékoztatást kérni, és minden hivatalos helyiségbe beléphet, vizsgálódhat (19. §).

Ugyanakkor semmilyen szankcionálási joga nincs, és közigazgatási határozatokat sem változtathat meg. Amit megtehet jogilag, hogy ha jogsértést észlel, az illetékes hatóságok előtt büntető- vagy fegyelmi eljárást kezdeményez. Legfontosabb joga mégis a kritikai véleményének nyilvánosságra hozatala, azaz a közfigyelem felkeltése valamely hatóság működésével kapcsolatban.⁷³⁸ Ez igencsak bevált, így az *ombudsmand* immár több mint fél évszázados múltra visszatekintő, példaértékű intézménye – Svédországhoz hasonlóan – Dániában is rendkívül sikeresnek nevezhető.

⁷³⁸ MILLER 1968, 144.

A Feröer-szigetek és Grönland sajátos helyzete

Dánia sokáig az észak-európai térség legerősebb hatalmának számított. A kalmari unió időszakában még egyértelműen hegemon szerepe volt: a dán király volt Norvégia és Svédország uralkodója is, s e társországok korántsem voltak Dániával egyenrangúak. II. Keresztély idején a király szerencsétlennek bizonyult „erőpolitikája” miatt Svédországban felkelés tört ki, melynek eredményeképpen az ország Gustav Vasa vezetésével kivívta önállóságát. Ezt követően Svédország lassan Dánia fölé kerekedett, s az 1658. évi roskildei békében fontos területeket szerzett az utóbbi rovására (különösen Skåne elvesztése volt fájó Dánia számára).

A dán–norvég perszónálunió (és azon belül a dán hegemonia) 1814-ig, a kielii békéig fennmaradt. Innentől kezdve Norvégia – immár egyenjogú partnerként, saját, korszerű alkotmánnyal – Svédországgal alkotott perszónáluniót. Dánia ugyanakkor megtarthatta Slesvig, Holstein és Lauenburg hercegségeket, a nyugat-indiai dán gyarmatokat, valamint Norvégia régi külbirtokait, Izlandot, Grönlandot és a Feröer-szigeteket is. A hercegségek az 1864. évi dán–porosz háború eredményeképpen elszakadtak (Dánia még a szinte tisztán dán lakosságú Észak-Slesviget is elveszítette), Nyugat-Indiát pedig 1917-ben az Egyesült Államok vásárolta meg tőle (Amerikai Virgin-szigetek). 1920-ban Észak-Slesvig (*Sønderjylland*) visszatért Dániához.

Izland igen komoly demokratikus hagyományokra tekinthet vissza, és az 1830-as évektől az abszolutisztikus Dánián belül is részleges önállóságot élvezett. 1843-tól ismét működhetett tradicionális törvényhozó gyűlése (természetesen csak konzultatív, és nem jogalkotó hatáskörökkel), az *Alting*.⁷³⁹ 1918-tól már gyakorlatilag teljes önállóságot élvezett, csupán perszónáluniós kapcsolatban állt Dániával, mígnem az 1944 májusában megtartott népszavazáson lakossága elsöprő többséggel (97 %) az uniós viszony megszüntetése, közel hasonló többséggel (94 %) pedig a köztársasági államforma mellett szavazott.⁷⁴⁰ Létrejött tehát a független Izlandi Köztársaság – ennek ellenére, amint láthattuk, még az 1953. évi

⁷³⁹ GOOS-LARSEN 1913, 2.

⁷⁴⁰ ORFIELD 1953, 13.

dán alkotmányba is bekerült az a szabály, mely szerint az izlandiak a dán állampolgárokkal egyenlő jogokat élveznek (87. §).

A második világháború után Dániának így ténylegesen már csak két külső területe maradt, a Feröer-szigetek és Grönland. Az utóbbiért ráadásul időközben még Norvégiával is meg kellett küzdenie (1933-ban a hágai Nemzetközi Bíróság előtt végül Dánia nyerte meg a pert).

Az 1953-as alkotmány több helyen is említést tesz a Feröer-szigetetről és Grönlandról. Az 1. § kimondja, hogy „az alaptörvényt a Dán királyság minden részére alkalmazni kell” (*Denne grundlov gælder for alle dele af Danmarks Rige*). Ez a szabály a gyakorlatban azt jelenti, hogy a Feröer-szigetek és Grönland – Peter Germer szavaival – „a Dán Királyság integráns része”.⁷⁴¹ A 28. § értelmében a *Folketing* legfeljebb 179 tagja közül kettőt a Feröer-szigeteken, kettőt pedig Grönlandon kell megválasztani. A 42. § (8) bekezdése szerint a népszavazással kapcsolatban törvényben eltérő szabályokat lehet megállapítani e két külső területet illetően, végül pedig a 86. § lehetővé teszi, hogy a Feröer-szigeteken és Grönlandon a helyhatósági választásokon eltérő legyen a részvételhez szükséges korhatár, mint amely a *Folketing* választása esetében irányadó.

A Feröer-szigetek számára már az 1849. évi első *Grundlov* alapján biztosították a részvételt a dán törvényhozásban.⁷⁴² 1854. április 15-én megalakult a terület saját törvényhozó (jogalkotó) gyűlése, a *Lagting*,⁷⁴³ amely számára az 1866. évi „felülvizsgált alkotmány” 34. §-a garantálta, hogy egy tagot delegáljon a dán parlament felsőházába, a *Landsting*be. Mindezt az 1915. évi alaptörvény 36–37. §-a is megerősítette, egyben kötelezővé téve az arányos választás elvének érvényre juttatását.

A második világháború után félő volt, hogy a szigetek lakossága hasonló döntést hoz, mint Izland, és végérvényesen el kíván majd szakadni Dániától. 1946-ban azonban, az e tárgyban tartott helyi referendumon végül nem a szeparatista álláspont diadalmaskodott. Az eredmény viszont nagyon szoros volt, s ez arra sarkallta a dán kormányt, hogy jelentős engedményeket tegyen a szigetlakóknak. Kemény politikai tárgyalásokat követően a *Folketing* törvényben biztosította Feröer igen nagy fokú au-

⁷⁴¹ GERMER 1999, 4.

⁷⁴² ALBÆK JENSEN 2003, 171.

⁷⁴³ GOOS-LARSEN 1913, 175.

tonómiáját 1948. április 1-jei hatállyal (*Lov om Færøernes Hjemmestyre*, 1948. március 23-ai 137. törvény).⁷⁴⁴



Grönland térképe

Grönland tekintetében az új alkotmány hatályba lépéséig hasonló előrelépésről nem tudunk beszámolni. A hatalmas északi sziget 1953-ig gyarmatnak számított, ami a második világháború után elfogadhatatlan helyzetet

⁷⁴⁴ ALBÆK JENSEN 2003, 171; FLAMM 2004, 179.

eredményezett.⁷⁴⁵ Az 1953. évi alaptörvény fent idézett 1. §-a azonban egyértelművé tette, hogy a függő viszony véget ért.

A dán kormány átfogó modernizációs programba kezdett Grönlandon, a *Folketing* pedig 1978-ban hasonló szabályokat tartalmazó törvényt fogadott el, mint 1948-ban a Feröer-szigeteket illetően (*Lov om Grønlands Hjemmestyre*, 1978. november 29-ei 577. törvény). 1979 januárjában népszavazást tartottak, melynek eredményeképpen a sziget nem vált le Dániáról, 1979. május 1-jén pedig hatályba lépett a teljes autonómiára vonatkozó szabályozás.⁷⁴⁶ Különállását ugyanakkor mi sem példázza jobban, minthogy Grönland – egy 1982-ben tartott helyi referendum eredményeképpen – 1985 óta nem tagja az Európai Közösségnek (illetve ma már Uniónak).⁷⁴⁷

Az 1948. évi feröeri és 1978. évi grönlandi *home rule* törvények meglehetősen különös módon illeszkednek a dán jogforrási rendszerbe. Eltérően a rendes dán törvényektől, preambulummal kezdődnek, mely szerint azokat a *Folketing* a helyi törvényhozással (a *Lagtinggel*, illetve a grönlandi *Landstinggel*) egyetértésben fogadta el. A törvények előírják, hogy a sajátos jogállású területeknek demokratikusan választott parlamentje, valamint a parlamentarizmus elve szerint létrejövő kormánya kell hogy legyen.

Ami pedig a valódi különbség a dániai önkormányzatok és a Feröer-szigetek, valamint Grönland között, hogy utóbbiak bizonyos kérdésekben teljes szuverenitást élveznek, azaz önálló szabályozási hatáskörben törvényhozó és végrehajtó hatalmat gyakorolhatnak. Saját jogszabályaik tekintetben tehát egyenértékűek a dán *Folketing* törvényeivel. Alapelv, hogy a helyi ügyeket a helyi kormányzatnak kell ellátnia, amelynek attól függően bővülnek lépésről lépésre a hatáskörei, hogy mit tud önállóan finanszírozni.⁷⁴⁸

A Feröer-szigeteknek és Grönlandnak saját bíróságai is vannak. A Feröer-szigetek bíróságának székhelye a szigetek fővárosa, Tórshavn (feröeri írásmóddal), ahonnan a kopenhágai *Østre Landsret*hez, azaz Keleti

⁷⁴⁵ ALBÆK JENSEN 2003, 171; SZENTE 2006, 274.

⁷⁴⁶ ALBÆK JENSEN 2003, 172.

⁷⁴⁷ FLAMM 2004, 179.

⁷⁴⁸ ALBÆK JENSEN 2003, 173.

Főtörvényszékhez lehet fellebbezni. A grönlandi bírósági szervezet két-szintű: az egyszerűbb polgári és büntető ügyek a magisztrátusi bíróságokon indulnak, melyek döntésével szemben a Grönlandi Felsőbírósághoz lehet jogorvoslással élni, míg az összetettebb ügyeket ez utóbbi fórum bírálja el első fokon (ilyen esetben a dán Keleti Főtörvényszék a fellebbviteli fórum).

Okkal merülhet fel a kérdés, hogy ez a mindhárom hatalmi ágra kiterjedő, az önkormányzatiság és a föderalizmus közti átmenetet jelentő, széles körű önrendelkezési jog (*Hjemmestyre*) mennyiben egyeztethető össze a dán unitárius állam koncepciójával. Az alaptörvény rendelkezéseinek az 1. § értelmében ugyanis az egész országban egyenlően kellene érvényesülniük, mely szabály egyenjogúságot biztosít ugyan a Feröer-szigetek és Grönland számára, de legkevésbé sem olvasható ki belőle, hogy az utóbbiakat bármilyen többletjogok illethetnék meg. A 82. § és az 1. § egybevetésével önkormányzati hatáskörök tekintetében sem lehetne különbséget tenni a Feröer-szigetek és Grönland, valamint Dánia más területrészei között, ebből adódóan tehát az egész önkormányzati rendszert egységesen kellene szabályozni.⁷⁴⁹

Az alkotmányjogászok végül arra az álláspontra helyezkedtek, hogy bár a *Hjemmestyre*-törvényekben foglalt autonómiaszabályozás minden bizonnyal nem teljesen felel meg az alkotmánynak, a Feröer-szigetek és Grönland „sajátos helyzete indokolhat bizonyos különbségtételt”.⁷⁵⁰ A feröeriek és grönlandiak nagy gondot fordítanak saját nyelveik (feröeri, illetve inuit) és kulturális hagyományaik ápolására, amilyen Dánia is támogatja őket. Képviseleik rendszerint nem vesznek részt a *folketingi* párharcokban, és nem csatlakoznak egyik dániai párthoz sem.

Persze a függetlenségpárti mozgalmak hívei a Dánián belül élvezett nagyfokú autonómiát is kevésnek tartják. A mai, válságos időkben akár a tenger alatti kőolaj-lelőhelyek is új megvilágításba helyezhetik az „anyaországgal” fennálló kapcsolatot. Megjósolhatatlan tehát, mit hoz a jövő – mindenesetre a Feröer-szigetek válogatottja első nemzetközi tétmeccsén,

⁷⁴⁹ ALBÆK JENSEN 2003, 175.

⁷⁵⁰ ALBÆK JENSEN 2003, 176; GERMER 1999, 4.

1990-ben egy Ausztria elleni világraszóló győzelemmel⁷⁵¹ már elfoglalta helyét a világ „labdarúgó nemzetei” között (még ha messze járnak is a többek között a ma már edzősködő *Morten Olsen* és *Michael Laudrup* neve által fémjelzett dán nemzeti tizenegytől).

I. INTRODUCTION

Theodor T. Andersen in Toronto

"Man kan se sig selv i historien, men man kan ikke se sig selv i fremtiden"

Frederik 9. af Danmark

II. FROM THE CONSTITUTIONAL MONARCHY TO THE PARLIAMENTARY GOVERNMENT

A. The History of the Danish Monarchy in the Middle Ages

Yngling

Stenkil

Harald

Canute

2.0 The History of the Danish Monarchy in the 19th Century

Harald 7. af Danmark

Udvalgte af Kongen

Udvalgte af Folket

The Royal Charter

Charter of

⁷⁵¹ Az emlékezetes EB-selejtező mérkőzést egyébként megfelelő férfi stadion hiányában 1990. szeptember 12-én a svédországi Landskronában rendezték. Természetesen azóta sem ért el hasonló sikert a férfi csapat, és az önálló FIFA- és UEFA-tagságból sem szabad elhamarkodott következtetéseket levonni a nemzeti függetlenség tekintetében, hiszen tudjuk jól, hogy Anglia, Skócia, Wales, sőt Észak-Írország is saját csapattal indul a nemzetközi „hadszíntéren”, de – a brit területeknél maradván – még Gibraltárnak is van saját „válogatottja”.

TABLE OF CONTENTS

I. INTRODUCTION

- „The oldest monarchy in Europe”
- Main periods of the Danish constitutional history
- Extent of the Danish state

II. FROM THE CENTRALIZED ESTATE MONARCHY TO THE ARISTOCRATIC GOVERNMENT

2.1. Structure of the Danish society in the Middle Ages

- Nobility*
- Church*
- Towns*
- Peasants*

2.2. Basic elements of the Danish constitution before 1536

- Herred and land*
- The power of the King*
- Compilations and Land Registry*
- The Royal Charters*
- Danehof*
- Reforms of Waldemar IV*
- Rigsråd*
- Rigsdag*

- 2.3. Period of the Aristocratic Government, 1536–1660.
The Kalmar Union
Reforms and fall of Christian II
The constitutional changes in 1536
The Rigsdag after 1536
The Council of the Realm and the central administration
Co-operation between the King and the Aristocracy
Changes in the Economic circumstances

III. ABSOLUTE MONARCHY IN DENMARK

3.1. The „Old Absolutism”

- The Dano–Swedish Wars*
The end of the Aristocratic Government
The Act of Succession of 1661
The Royal Law of 1665
Philosophical fundaments of the Kongelov
Establishment of the modern state administration in 1660–62
Judicial reform, uniformization of law
Social hierarchy, military state, new adscription
Changes in the operation of the state in the 18th Century

3.2. The Era of the Enlightened Absolutism

- The Royal Physician's government*
Fall of Struensee
Coup d'Etat in 1784 and the new Reform Era
The early 19th Century: social law and public education
The Kiel peace treaty of 1814
Consultative assemblies in the provinces
The Slesvig matter and the efforts for a constitutional reform

IV. ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE CONSTITUTIONAL MONARCHY

4.1. The constitutional transition of 1848–49

- The dualistic constitutional concept*
of January–February 1848
The „peaceful revolution” of March 1848 in Copenhagen

The Constituent Convention
The first liberal constitution of Denmark

4.2. The loss of Slesvig

The first Schleswig–Holstein War

The common constitutions

The second Schleswig–Holstein War

4.3. The Danish constitution between 1866 and 1915

The constitution of 1866

Decades of the „Landsting Parliamentarianism“

Victory of the real parliamentarianism

4.4. Constitutional history of the Interwar Period

Democratic reform of the constitution in 1915

Reunion of Northern Slesvig and the constitutional amendment of 1920

The unsuccessful revision of the constitution in 1939

Denmark in the years of Nazi occupation

4.5. The Post-War years

Re-awakening of the constitutional reform thoughts

A brief summary of the new constitution of 1953

V. DENMARK'S PRESENT CONSTITUTION AND POLITICAL SYSTEM

5.1. The Legislative Branch

Structure of the Folketing

The legislation process

Parliamentary control over the Government

Voting rights and electoral system

5.2. The Executive Branch

The Head of State in the constitutional system

Forming of the Government

State Council, Ministry Council, Cabinet

Political responsibility of the Government

Impeachment

Parties and Governments

The local governments

5.3. The Judicial Power

Structure of the Judiciary

Judicial review of the Administration and of the Laws

5.4. Citizens' Rights

Freedom of Religion

Personal freedom and procedural guarantees

Free ownership and trade

Freedom of the Press

Right to form associations and right to assemble

Social rights

Abolition of the Feudal privileges

Rules relating to the Military

5.5. Special rules and institutions in the constitution

The transfer of Sovereignty

Referenda

The Ombudsmand

Status of the Faroe Islands and Greenland

IRODALOM

Felhasznált magyar nyelvű irodalom

- BAGDI Róbert: Tradíció és modernizáció: a dán jóléti állam történelmi gyökerei. (Recenzió Knud J.V. Jespersen: History of Denmark c. művéről) In *Klió*, 14. évfolyam, 3/2005, 30–36.
- BOLDIZSÁR Iván: *A gazdag parasztok országa*. Bp., é.n. [1939.], Franklin Társulat.
- ENGELS, Friedrich: Három új alkotmány In *Karl Marx és Friedrich Engels művei*. 4. kötet (1846–1848). Bp., 1959, Kossuth Könyvkiadó, 491–495.
- FLAMM László: Dánia In KARDOS József – SIMÁNDI Irén (szerk.): *Európai politikai rendszerek*. Bp., 2004, Osiris Kiadó, 177–193.
- GERGELY Ágnes: *Riportnapló Északról*. Bp., 1988, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- HOBBSBAWM, Eric J.: *A forradalmak kora (1789–1848)*. Bp., 1988, Kossuth Könyvkiadó.
- KAN, Alekszandr Szergejevics: *A skandináv országok története*. Bp., 1976, Kossuth Könyvkiadó.
- KÉPES György: *A tökéletesebb unió. Az Egyesült Államok alkotmánya*. Bp., 2003, Gondolat Kiadói Kör.
- KISS Barnabás (szerk.): *Észak-Európa alkotmányai*. Bp., 1992, MTA Államtudományi Kutató-központ.
- KOVÁCS István (szerk.): *Nyugat-Európa alkotmányai*. Bp., 1988, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- KŐVÁGÓ Pál: Egy kis történelem In Kővágó Pál: *Dánia*. Bp., 1976, Panoráma, 22–38.
- LINDNER László: Dánia története In LINDNER László: *Dánia*. Bp., 1985, Panoráma, 28–42.

- MARCZALI Henrik: *Nagy képes világtörténet*. X. kötet: A forradalom és Napóleon kora. Bp., é. n., Franklin Társulat–Révai testvérek.
- MEZEY BARNA – SZENTE Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet*. Bp., 2003, Osiris Kiadó.
- MEZEY Barna: *Képviselő és alkotmány a középkori Európában*. Bp., 1998, Rejtjel Kiadó.
- MOBERG, Vilhelm: *Népem története. Svédország a középkorban*. Bp., 1984, Gondolat Kiadó.
- RAÁB Renáta: Szabadságharcunk és a dán közvélemény In *Aetas*, 2/2001, 120–144.
- SASHALMI Endre: *A nyugat-európai államfejlődés vázlatja*. Bp., 2006, Pannonica Kiadó.
- SZABÓ Lajos: A megyék szerepe Dánia közigazgatásában In *Magyar Közigazgatás*, 12/1992, 732–736.
- SZENTE Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet, 1945–2005*. Bp., 2006, Osiris Kiadó.
- SZŰCS R. Gábor: *Dánia*. Bp., é. n. [2000.], Press Publica Kiadó. Változó Világ 34.
- TAKÁCS Tamara: Dán Királyság In CHRONOWSKI Nóra – DRINÓCZI Tímea (szerk.): *Európai kormányformák rendszertana*. Bp., 2007, HVG-Orac, 213–227.
- VEKERDI László: Amit Dániából láttam (látok), 1947 (2007) In *Új Forrás*, 2007, 9, 64–81.
- ZSUFFA Ákos: Dánia alkotmánya In *Parlamenti levelek*, 3/1997, 12–14.

Felhasznált idegen nyelvű irodalom

- ALBÆK JENSEN, Jørgen: Denmark. Constitutional Law In *European Review of Public Law*, Vol. 10, 4/1998, 1145–1153.
- ALBÆK JENSEN, Jørgen: The Position of Greenland and the Faroe Islands within the Danish Realm. In *European Public Law*, Vol. 9, 2/2003, 170–178.
- ANDRÉN, Nils: First Roads to Parliamentary Democracy In WISLI, Folmer (főszerk.): *Nordic Democracy*. Koppenhága, 1981, Det Danske Selskab, 44–52.
- BAIN, Robert Nisbet: *Scandinavia. A Political History of Denmark, Norway and Sweden from 1513 to 1900*. Cambridge, 1905, Cambridge University Press.
- BJØL, Erling: Denmark: between Scandinavia and Europe? In *International Affairs*. Vol. 62, 4/1986, 601–617.
- BOHN, Robert: *Dänische Geschichte*. München, 2001, Verlag C. H. Beck.

- BORRE, Ole: Old and New Politics in Denmark In *Scandinavian Political Studies*, Vol. 18, 3/1995, 187–205.
- BORRE, Ole: Recent Trends in Danish Voting Behavior In CERNY, Karl H.: *Scandinavia at the Polls. Recent Political Trends in Denmark, Norway and Sweden*. Washington D. C., 1977, American Enterprise Institute for Public Policy Research, 3–37.
- BREGNSBO, Michael: *Pietism and Danish Absolutism*. Odense, é. n, Institute of History and Western Civilization, University of Southern Denmark.
- BUCH, Roger – HANSEN, Kasper M.: The Danes and Europe: From EC 1972 to Euro 2000 – Elections, Referendums and Attitudes In *Scandinavian Political Studies*, Vol. 25, 1/2002, 1–26.
- CHRISTIANSEN, Ole: *Absolutism and Freedom of Expression: An Account of Denmark as it was in the Years 1661–1848*. In A rigai „Freedom of Expression, Censorship, Libraries” nemzetközi konferencia (1998. október 14–17.) anyaga. <http://www.ifla.org/faife/papers/riga/christia.htm> [letöltés: 2008. június 1.]
- DAMGAARD, Erik: Denmark: Delegation and Accountability in Minority Situations In STRØM, Kaare – MÜLLER, Wolfgang C. – BERGMAN, Torbjörn: *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*. Oxford, 2003, Oxford University Press, 281–300.
- DAMGAARD, Erik: Denmark: Experiments in Parliamentary Government In DAMGAARD, Erik: *Parliamentary Change in the Nordic Countries*. Oslo, 1992, Scandinavian University Press, 19–51.
- DAMGAARD, Erik: The Function of Parliament in the Danish Political System: Results of Recent Research In *Legislative Studies Quarterly*, Vol. 5, 1/1980, 101–121.
- DAMGAARD, Erik – JENSEN, Henrik: Assessing Strength and Weakness in Legislatures: The Case of Denmark In *The Journal of Legislative Studies*, Vol. 12, 3–4/2006, 426–442.
- DAMGAARD, Erik – RUSK, Jerrold G.: Cleavage Structures and Representational Linkages: A Longitudinal Analysis of Danish Legislative Behavior In *American Journal of Political Science*, XX, 2/1976, 179–205.
- DERRY, Thomas Kingston: *A History of Scandinavia: Norway, Sweden, Denmark, Finland and Iceland*. Minneapolis, 1979, University of Minnesota Press.
- DREITZEL, Horst: *Protestantischer Aristotelismus und Absoluter Staat. Die 'Politica' des Henning Arnisæus (c. 1575–1636)*. Wiesbaden, 1970, Franz Steiner Verlag.
- EKMAN, Ernst: The Danish Royal Law of 1665. *The Journal of Modern History*, Vol. 29, 2/1957, 102–107.
- ELKLIT, Jørgen – PADE, Anne Birte: *Parliamentary Elections and Election Administration in Denmark*. Kopenhága, 1996, Dán Királyság Belügyminisz-

- tériuma. Elektronikus elérhetőség: <http://www.folketinget.dk/BAGGRUND/00000048/00232623.htm> [letöltés ideje: 2008. június 14.].
- FRANSEN, Steen Bo: Denmark 1848. The Victory of Democracy and the Shattering of the Conglomerate State In DOWE, Dieter – HAUPT, Heinz-Gerhard – LANGEWIESCHE, Dieter – SPERBER, Jonathan (szerk.): *Europe in 1848. Revolution and Reform*. New York–Oxford, 2001, Berghahn Books, 289–312.
- FRIIS, Henning K.: Scandinavian Democracy In FRIIS, Henning K. (szerk.): *Scandinavia, between East and West*. Cornell University Press, 1950, 1–22.
- GERMER, Peter: *The Danish Constitution – 150 Years*. Kopenhagen, 1999, Dán Királyság Küllügyminisz-tériuma.
- GOOS, C. – LARSEN, Henrik: *Das Staatsrecht des Königreichs Dänemark*. Tübingen, 1913, Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- GUSTAFSSON, Harald: Conglomerates or Unitary States? Integration Processes in Early Modern Denmark–Norway and Sweden In FRÖSCHL, Thomas (szerk.): *Föderationsmodelle und Unionsstrukturen. Über Staatenverbindungen in der frühen Neuzeit von 15. zum 18. Jahrhundert*. München, 1994, Verlag für Geschichte und Politik, Wien–R. Oldenbourg Verlag, 45–62.
- HOVDE, Bryn J.: *The Scandinavian Countries, 1720–1865. The Rise of the Middle Classes*. Vol. 1. New York, 1948, Cornell University Press.
- HUSA, Jaakko: Guarding the Constitutionality of Laws in the Nordic Countries: A Comparative Perspective In *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 48, 3/2000, 345–381.
- JESPERSEN, Knud J.V.: *A History of Denmark*. New York, 2004, Palgrave Mac-Millan.
- JONASEN, Viggo: *History of the Welfare State in Denmark*. Aarhus, 1999, The National Danish School of Social Work.
- JONASEN, Viggo: *Non Profit Organisations in the Danish Welfare State System*. Aarhus, 2002, The National Danish School of Social Work.
- JØRGENSEN, Frank – WESTRUP, Morten: *Dansk centraladministration i tiden indtil 1848*. Kopenhagen, 1982, Dansk Historisk Fællesforening.
- KASPERSEN, Lars Bo: How Denmark became democratic. The Impact of Warfare and Military Reforms In *Acta Sociologica*, Vol. 47, 1/2004, 71–89.
- KJERSGAARD, Erik: *Denmark's Magna Carta*. Kopenhagen, 1982, Royal Danish Ministry of Foreign Affairs.
- KNUDSEN, Tim – ROTHSTEIN, Bo: State Building in Scandinavia In *Comparative Politics*, Vol. 26, 2/1994, 203–220.
- KRÜGER, Kersten: Absolutismus in Dänemark – ein Modell für Begriffsbildung und Typologie In KRÜGER, Kersten: *Formung der frühen Moderne: Ausgewählte Aufsätze*. Berlin–Hamburg–Münster, 2005, LIT Verlag, 145–178.

- KRÜGER, Kersten: Die Ständischen Verfassungen in Skandinavien in der Frühen Neuzeit. Modelle einer europäischen Typologie? In KRÜGER, Kersten: *Formung der frühen Moderne: Ausgewählte Aufsätze*. Berlin–Hamburg–Münster, 2005, LIT Verlag, 179–198.
- LAURING, Palle: *A History of the Kingdom of Denmark*. Kopenhagen, 1960, Høst & Søns Forlag.
- LAURSEN, John Christian: Spinoza in Denmark and the Fall of Struensee, 1770–1772 In *Journal of the History of Ideas*, Vol. 61, 2/2000, 189–202.
- LÍNDAL, Sigurður: Early Democratic Traditions in the Nordic Countries. In WISLI, Folmer (főszerk.): *Nordic Democracy*. Kopenhagen, 1981, Det Danske Selskab, 15–43.
- MACLEAR, J. F. (szerk.): *Church and State in the Modern Age. A Documentary History*. New York, 1995, Oxford University Press.
- MILLER, Kenneth E.: *Government and Politics in Denmark*. Boston, 1968, Houghton Mifflin Company.
- MUNCK, Thomas: Absolute Monarchy in Later-Eighteenth Century Denmark: Centralized Reform, Public Expectations and the Copenhagen Press In *The Historical Journal*, Vol. 41, 1/1998, 201–224.
- MUNCK, Thomas: *Forced Labour, Workhouse-Prisons and the Early Modern State: A Case Study*. University of Glasgow, é. n.
- NANNESTAD, Peter: At the Cradle of a Party System: Voting Patterns and Voting Groups in the Danish Constitutional Convention 1848–1849. In *Scandinavian Political Studies*, Vol. 7, 7/1972, 119–135.
- NANNESTAD, Peter: Das politische System Dänemarks In ISMAYR, Wolfgang (szerk.): *Die politischen Systeme Westeuropas*. Opladen, 2003, Leske+Budrich, 55–92.
- NILSON, Sten Sparre: Direct Democracy in National Politics In WISLI, Folmer (főszerk.): *Nordic Democracy*. Kopenhagen, 1981, Det Danske Selskab, 138–159.
- NORDSTROM, Byron J.: *Scandinavia since 1500*. University of Minnesota Press, 2000.
- OLDEN-JØRGENSEN, Sebastian: Dänemark, das Reich und Europa. Europa-Praxis und Europa-Vorstellungen in Dänemark im späten 17. Jahrhundert In BUSSMANN, Klaus – WERNER, Elke Anna (szerk.): *Europa im 17. Jahrhundert. Ein politischer Mythos und seine Bilder*. Stuttgart, 2004, Franz Steiner Verlag, 369–374.
- ORFIELD, Lester Bernhardt: *The Growth of Scandinavian Law*. Philadelphia, 1953, University of Pennsylvania Press.
- ROKKAN, Stein: Dimensions of State-Formation and Nation-Building: A Possible Paradigm for Research on Variations within Europe In HALL, John (szerk.):

- The State. Critical Concepts.* Florence, 1994, Routledge–Taylor & Francis Group, 25–58.
- ROTHER, M.: Denmark In LALOR, John Joseph: *Cyclopædia of Political Science, Political Economy, and the Political History of the United States.* New York, 1899, Maynard, Merrill, and Co., 788–797.
- SALMON, John H. M.: *The French Religious Wars in English Political Thought.* London, 1959, Oxford University Press.
- SALMON, John H. M.: The Legacy of Jean Bodin: Absolutism, Populism, or Constitutionalism? In *History of Political Thought*, Vol. 17, 4/1996, 500–522.
- SAWYER, Birgit – SAWYER, Peter: *Medieval Scandinavia: From Conversion to Reformation.* Minneapolis, 1993, University of Minnesota Press.
- SCHOU, Tove Lise: Denmark In BLONDEL, Jean – MÜLLER-ROMMEL, Ferdinand: *Cabinets in Western Europe.* London, 1988, Macmillan, 167–182.
- SKADHAUGE, Peter: Denmark In *Journal of the Society of Comparative Legislation*, New Series, Vol. 17, 1917, 196–198.
- TOYNE, Stanley Mease: *Scandinavians in History.* Manchester (New Hampshire), 1970, Ayer Publishing.
- VENGE, Mikael: Geschichte Dänemarks In KLOSE, Olaf: *Dänemark. Handbuch der Historischen Stätten.* Stuttgart, 1982, Alfred Kröner Verlag, XI–XXIX.
- WAHRMANN, Carl Christian: *Absolutismus in Dänemark.* Universität Rostock, 2004.
- WEBER, Wolfgang: „What a Good Ruler Should Not Do”: Theoretical Limits of Royal Power in European Theories of Absolutism, 1500–1700 In *Sixteenth Century Journal*, Vol. 26, 4/1995, 897–915.

Ajánlott szépirodalmi művek

II. Keresztélyről

- JENSEN, Johannes V.: *A király bukása.* Bp., 2000, Kráter Műhely Egyesület.
- J. F. Struensee-ről
- ENQUIST, Per Olov: *Az udvari orvos látogatása.* Bp., 2001, Európa Könyvkiadó.
- NEUMANN, Robert: *A királyné kegyence.* Bp., 1973, Európa Könyvkiadó.

Kezdetben volt a jég
aztán jöttek a bevándorlók
az első vadászok délről
akkortájt olyan idők járták
szűkében voltunk a rénszarvassültnek
inkább osztrigával éltünk

Midőn a dánok beleuntak
abba hogy Svédországban éljenek
igen-igen helyes módon átköltöztek Dániába
és ez szüntelenül így van
azóta is

Érkeztek gyalog
lovon
tengeren

De mindannyian
az ügyes üzletelők és kevély kőfaragók
gerinces gazemberek és ingathatlan iparosok
épkézláb építészek és zsványkodó zsoldosok:
együtt hozták létre Dániát

Sokan jöttek a maguk jószántából
mások viszont menekültek
vagy egyszerűen idetoloncolták őket
de mindannyian
a francia hugenották és orosz zsidók
amageri holland kertészek
lollandi lengyel répaszedők
jütlandi német krumplitermesztők:

⁷⁵² Miszoglád Gábor fordítása (megjelent a *Forrás* című folyóirat 2007/1. számában, 5-6.)

együtt hozták létre Dániát
És a nevek tovább élnek
a nevek a jobbgység megszüntetésekor
Reventlow és Moltke
az alkotmányt megfogalmazó
Lehmann és Monrad
Tscherning és Andræ
rég jó bevándorlónevek
Az első dán szocialisták
az úttörők, Pio és Brix
rég jó bevándorlónevek melyek
utóbb egészen dánnak hangzanak

Hogy napjainkban Jütland
sivatagszerű
az sajtóságos
de nagyon is dán módi
aminek a Dalgas Boulevard-hoz van köze

A dán írók olyan
neveket viseltek, mint Jacobsen
Andersen és Jensen
Kristensen meg Jæger
De olyanokat is mint Oehlenschläger
Pontoppidan
Paludan
Panduro
és a névtől függetlenül
a dánok mind dánabbak lettek
minden egyes sorral, amit leírtak

Kezdetben volt a jég
aztán jöttünk mi bevándorlók
a világ összes sarkából
gyomláltunk és gondoztunk
vetettünk és vágjunk

érleltünk és építettünk
harácsolunk és hegesztettünk
berzenkedtünk és buktunk
tápáskodtunk és teremtettünk
egy országot, egy falatnyit
 a nagy világtérképen
alig egy ezreléket a földgolyó millárd darabja közül
noha egészen tekintélyes híre van
ami a békét és bizalmat
támogatást és találmányokat
helyeslést és humort illeti
amitől megszéldül távoli népek tekintete

Dánia története pedig egyáltalán nem ért véget
a bevándorlási tilalom ellenére sem
és nézzünk elébe valaminek:
húsz-harminc év múlva milyen új neveket fogunk
oly meghittén dánosnak találni,
mint Meyer meg Passer
Utzon és Borge
Schmeichel és Schade manapság?

Kezdetben volt a jég
de már régen elolvadt
mi meg itt vagyunk
és a jövő épp most kezdődik.

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem
Magyar Állam-
és Jogi Tanszékének kiadványa

Alapította: Kovács Kálmán

1. Révész Tamás: *A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása Magyarországon 1867 után*. Budapest, 1971.
2. Buzás József: *Székesfehérvár és Fejér vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom idején*. Budapest, 1971.
3. Máthé Gábor – Révész Tamás: *Az esti- és levelező tagozatú oktatás fejlődése az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (1945–1970)*. Budapest, 1972.
4. Rácz Lajos: *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon*. Budapest, 1972.
5. Buzás József: *Veszprém vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom első két hónapjában*. Budapest, 1973.
6. *Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht*. Studienband. Kovács Kálmán (szerk. és előszó), Budapest, 1974.
7. Nagyné Szegvári Katalin: *A jogtörténet-tudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után*. (Helyzetelemzés.) Budapest, 1975.
8. Degré Alajos: *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig*. Budapest, 1977.
9. Révész T. Mihály: *A sajtópolitika egyes kérdései Magyarországon a kiegyezés után*. Budapest, 1977.
10. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A tanács hatalom jogpolitikája 1919-ben*. Tanulmánykötet. Budapest, 1979.

11. Mezey Barna: *A Rákóczi szabadságharc országgyűlései*. Budapest, 1981.
12. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből, XVIII–XIX. század*. Tanulmánykötet. Budapest, 1982.
13. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon*. Tanulmánykötet. Budapest, 1983.
14. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében*. Tanulmánykötet. Budapest, 1984.
15. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon 19–20. század*. Budapest, 1986.
16. Kovács Kálmán – Révész T. Mihály (szerk. és előszó): *Zu den gegenwärtigen rechtsgeschichtlichen Forschungen*. Studienband. Budapest, 1987.
17. Mezey Barna: *A magyar polgári börtönügy kezdetei*. Budapest, 1995.
18. Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest, 1995.
19. Mezey Barna (szerk.): *Hatalommegosztás és jogállamiság*. Tanulmánykötet. Budapest, 1998.
20. Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna (szerk.): *A magyar börtönügy kutatásának alapjai*. Tanulmánykötet. Budapest, 1997 (2. kiadás: Budapest, 2000).
21. Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna (szerk.): *Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert*. Studienband. Budapest, 1997.
22. Bódiné Beliznai Kinga (szerk.): *Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből*. Tanulmánykötet. Budapest, 1998.
23. Gönczi Katalin: *Magyarok az amerikai Legfelsőbb Bíróság előtt*. Budapest, 2000.
24. Pomogyi László: *Szegényügy és közösségi illetőség a polgári Magyarországon*. Budapest, 2001.

25. Föglein Gizella: *Államforma és állampfői jogkör Magyarországon 1944–1949.* Budapest, 2001.
26. Mezey Barna (szerk.): *A praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826-1899).* Budapest, 2001.
27. Barna Mezey (szerk.): *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes.* Studienband. Budapest, 2003.
28. Mezey Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc emlékkönyv.* Budapest, 2004.
29. Hajnal Hugó: *Csemegi Károly.* Budapest, 2003.
30. Képes György: *A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok Alkotmány.* Budapest, 2003.
31. Mezey Barna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére.* Budapest, 2005.
32. Paolo Becchi – Kurt Seelmann: *Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás.* Budapest, 2005.
33. Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai.* Budapest, 2006.
34. Ladányi Andor: *Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890–1944.* Budapest, 2007.
35. Adolphe Chauveau – Faustin Helié: *A bűnrészesség.* Budapest, 2008.
36. Horváth Attila – Koltay András – Máthé Gábor (szerk.): *Sapienti iniuria non potest fieri. Ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére.* Budapest, 2009.

ISBN 978 963 693 184 1



9 789636 931841